T.C.
İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

ÇEVİRİBİLİM OKUMALARI IV

Editörler
Asuman KARAKAYA
Fatih İKİZ
Neslihan DEMEZ

2022

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

ÇEVİRİBİLİM OKUMALARI IV

Editörler
Asuman KARAKAYA
Fatih İKİZ
Neslihan DEMEZ

İstanbul, 2022

Edebiyat Fakültesi Yayın No: 3478

Çeviribilim Okumaları IV

Editörler: Asuman Karakaya, Fatih İkiz, Neslihan Demez

E-ISBN: 978-605-07-0839-4

Online Yayın Tarihi Haziran, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ v

G. R. BERRIDGE
İNGİLİZ DRAGOMANLAR VE DOĞU SEKRETERLERİ: İSTANBUL'DA BİRLEŞİK KRALLIK BÜYÜKELÇİLİĞİNDEKİ *DROGMANAT* BİRİMİNİN ANGLİKANLAŞTIRILMASININ 19. YÜZYILA UZANAN KÖKLERİ 1
İngilizceden Çeviren: Büşra YAMAN

Sakine ERUZ
OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇEVİRİNİN TARİHİ VE ÇEVİRİ TARİHİNİN BİR KÜLTÜR UZMANI OLAN ÇEVİRMEN İÇİN ÖNEMİ 19
Almancadan Çeviren: Neslihan DEMEZ

Mine YAZICI
ÇEVİRİ TARİHİ LABİRENTİNDE KÜLTÜREL KİMLİĞİ ARAYIŞ 27
İngilizceden Çeviren: Fatih İKİZ

André LEFEVERE
ÇEVİRMENLER VE GÜCÜN TAHAKKÜMÜ 47
İngilizceden Çeviren: Selçuk ERYATMAZ - Emre CANBAZ

Vlasta KUČIŠ
ÇEVİRİ TARİHİNDE BİR YOLCULUK 79
Almancadan Çeviren: Ensa FİLAZİ

ÖNSÖZ

Dil ve kültürün verimli katmanlarından beslenen, tarih boyunca birbirinden farklı tür ve örnekleri üretilmiş olan çevirinin yaşamöyküsü, bu uzun soluklu varoluş sürecinin ancak belirli bir aşamasından sonra, bir üst dil olarak 'tarih' boyutuyla ele alınmaya başlamıştır. Bilinen ilk örneklerinden bugüne, çeviri faaliyetinin insanlığın gelişimi üzerindeki etkisine dair ileri sürülen düşünceler araştırmalara, bu araştırmaların sonuçları da çeviri tarihini ve dolayısıyla insanlık tarihini okuma ve anlamada yeni araçlara ve yenilenmiş bakış açılarına dönüşmektedir.

İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Bölümü tarafından hazırlanan "Çeviribilim Okumaları"nın bu sayısında yer alan çeviri makalelerin merkezinde çeviri tarihi ve tarihin akışı içinde kültür ve çeviri kavramları yer almaktadır. Bir yandan çeviri üzerinden toplumların kültürel yapıları değişip kimlikler inşaa edilirken, diğer yandan bu sürece imza atan çevirmenlerin kendi kimlikleri de bu değişimden payını alır. Kimi zaman tarihin dönüm noktalarını bizzat hazırlayan, kimi zaman da kimliğine sahip çıkma mücadelesinin getirdiği yükü üstlenmek zorunda kalan çevirmenler ve sürdürdükleri çeviri faaliyetleri, bu sayıdaki çalışmalarda farklı örneklerle değerlendirilmektedir.

Çeviri tarihi açısından çok uluslu toplumlarda çeviri faaliyetleri ve çevirmenler sıklıkla çalışılan konulardan biri olmuştur. *"İngiliz Dragomanlar ve Doğu Sekreterleri: İstanbul'da Birleşik Krallık Büyükelçiliğindeki Drogmanat Biriminin Anglikanlaştırılmasının 19. Yüzyıla Uzanan Kökleri"* başlığıyla Büşra Yaman'ın Türkçeye çevrirdiği bu makalede, 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devletine bağlı yerli dragomanları tercüman olarak kullanan İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliğinin *drogmanat* biriminin çeşitli nedenlerden dolayı başlatılan Anglikanlaştırılma süreci sorgulanmaktadır. Tarihsel süreçte yerli dragomanların yerine İngilizleri getirme çalışmalarını ele alan G. R. Berridge'in bu araştırmasında günümüze kadar yapılan çalışmalarda göz ardı edilen Levant Kumpanyası'nın ve İstanbul'da 1794-1795 ve 1812-1820 yılları arasında İngiliz Büyükelçiliği görevini yürüten Robert Liston'ın, bahsi geçen birimin Anglikanlaştırılmasında oynadığı rol tartışılmaktadır.

Sakine Eruz tarafından Almanca olarak kaleme alınan ve "*Osmanlı Devleti'nde Çevirinin Tarihi ve Çeviri Tarihinin Bir Kültür Uzmanı Olan Çevirmen İçin Önemi*" başlığıyla Neslihan Demez'in Türkçeye çevirdiği makale, çeviri eğitiminde çeviri tarihinin üstlendiği rolü sorgulamanın yanı sıra, Osmanlı Devleti'nde çokkültürlülük konusunu ve çokkültürlü çevirmenleri, Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin arka plan bilgisi ve somut örnekler vererek ele almaktadır.

Farklı coğrafyalarda aynı dönemde ya da aynı coğrafyada farklı dönemlerde yaşamış toplumların etkileşim ve iletişim sağlayabilmeleri ve bunun üzerine bir kültürel kimlik inşa edebilmeleri açısından çeviri faaliyetleri büyük önem taşımaktadır. Fatih İkiz'in *"Çeviri Tarihi Labirentinde Kültürel Kimliği Arayış"* başlığıyla Türkçeye çevrirdiği bu makalede, Anadolu'da kurulan Türk medeniyetleri odağında çeviri faaliyetlerinin bir toplumun kültürel kimliğini oluşturmada üstlendiği rol irdelenmektedir. Mine Yazıcı'nın Türkiye'nin tarihsel süreçteki gelişimini ele aldığı bu çalışmada, ülkenin göçebe bir kavimden yerleşik bir ulusa dönüşmesinde çevirilerin ve çevirmenlerin konumu ve önemi örnekler üzerinden incelenmektedir. Bu bağlamda, Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde yürütülen çeviri faaliyetleri ve bu süreçte öne çıkan çevirmenlerin çalışmaları kültürel kimlik inşası açısından toplumsal, kültürel ve siyasal etkiler çerçevesinde mercek altına alınmaktadır.

Çevirmenlerin gücün tahakkümü altında kalışını bir örnek üzerinden anlatarak başlayan ve çevirinin, anavatan kavramının oluşumunda rol oynayan bir güç meselesi olarak gücü elinde tutanların nasıl dikkatini çektiğini aktararak devam eden André Lefevere'e ait bu yazı, Selçuk Eryatmaz ve Emre Canbaz tarafından "*Çevirmenler ve Gücün Tahakkümü*" başlığıyla Türkçeye çevrilmiştir. Geçmişe dönerek Orta Çağ'da ana güç merkezlerinin hamiliğine doğrudan konu olan bazı çeviri girişimlerinin incelendiği çalışmada, zamanla farklı birçok güç merkezinin ortaya çıkışı ve çevirmenlerin farklı aracılar arasında gidip gelen ilişkileri mercek altına alınmaktadır. Bu bağlamda daha güncel örnekler olarak faşist İtalya ve Sovyetler Birliği'ne yer veren yazı, oradan Güney Amerika'ya geçmekte ve bu kıta tarihinden bazı olayları ele alarak fetih/işgal ve kolonileştirme süreçlerinde çevirmenlerin rolünü irdelemektedir. Anonim ve hak ettiği değeri görememiş konumlarından yükselen

kadın çevirmenlerin tarih içerisinde değişen rollerinin de incelendiği yazıda, kadın çevirmenlerden biraz daha şanslı bazı erkek çevirmenlerin tarihin bazı anlarında bir nebze de olsa gücün dizginlerini kısa bir süre ve kısıtlı imkânlar dâhilinde ellerine tutmaları paylaşılmaktadır. Bu bağlamda, makalenin son bölümünde güç ve çeviri ilişkisine ışık tutan yakın tarihli araştırmalara değinilmektedir.

Bu sayının son çevirisi Vlasta Kučiš'in "*Çeviri Tarihinde Bir Yolculuk"* başlıklı yazısından hazırlanmıştır. Ensa Filazi'nin çevirisiyle okuyacağımız makalede yazar, çeviri tarihiyle medeniyetin gelişimini bir arada ele alarak, insanın iletişimsel ve kültürler arasındaki engelleri aşma sürecinde yazının icadı, ulusal dillerin, kültür ve edebiyatların gelişmesi, bilginin, bilimin yaygınlaşması, siyasi gücün artması, dini düşüncelerin yayılması ve kültürel değerlerin aktarılmasında çeviri ve çevirmenlerin üstlendiği önemli işlevden söz etmektedir. Yazar, Mısır'da firavunların hizmetinde, Roma'da köle olan, Orta Çağ'ın önemli birer reformcusu, Hümanizm Çağı'nda erdemin temsilcisi olarak hizmet eden, Cicero'dan Schleiermacher'e kadar tarihin dönüm noktalarında yer alan birer kimlik olarak çevirmenleri ve çevirinin belirleyici rolünü, günümüz çeviri faaliyetinin geçmişteki bağlantılarıyla birlikte hatırlatmaktadır.

Yukarıda sözü edilen sürecin ürünü ve aynı zamanda göstergesi olan olguların aktarıldığı makale çevirileri, yayına hazırlık aşamasında gerekli gördüğümüz bazı düzenlemeler dışında, çevirmenlerinin öngördüğü haliyle yayınlanmıştır. Bu açıdan, tıpkı özgün metinleri gibi çeviriler de, çeviri tarihi ve çevirmen kimliği adına sahip olabileceğimiz, dil ve kültürle harmanlanmış bilginin çeşitliliğini ve gerekliliğini yansıtan birer örnek olarak kabul edilebilirler. Bu vesileyle, Türkçe dışındaki dillerde üretilmiş kaynakların öncelikle Türkiye'deki çeviribilim araştırmalarına katkı sağlaması yönündeki çabamıza destek verenlere ve emeği geçenlere teşekkür ederiz.

Yayına Hazırlayanlar Adına
Asuman Karakaya

İNGİLİZ DRAGOMANLAR VE DOĞU SEKRETERLERİ: İSTANBUL'DA BİRLEŞİK KRALLIK BÜYÜKELÇİLİĞİNDEKİ *DROGMANAT* BİRİMİNİN ANGLİKANLAŞTIRILMASININ 19. YÜZYILA UZANAN KÖKLERİ[1]

G. R. BERRIDGE

İngilizceden Çeviren: Büşra YAMAN[2]

Öz

Bu makalede İstanbul'daki dragomanların oynadığı rol ve ondokuzuncu yüzyıla kadar Birleşik Krallık büyükelçiliğindeki *drogmanat* biriminin gelişimi ele alınmaktadır. "Doğma büyüme" İngiliz erkeklerin bu birimde görev almaya, sanıldığı gibi İngiliz diplomatik misyonu ya da Dışişleri Bakanlığı yerine, Levant Kumpanyası tarafından teşvik edilmesiyle başlaması tartışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Bunun sonucunda İngiliz Levantenlerin görev aldığı ve Britanya doğumlu doğu sekreteri tarafından kontrol edilen bir *drogmanat* birimi ortaya çıkmıştır. Çalışma, ondokuzuncu yüzyılın sonuna kadar yaşanan gelişmelere ilişkin bir ekle sonlanmaktadır.

İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliğinin dragomanları ya da tercümanları –diğer ülkelerin büyükelçiliklerinin çalışanları gibi– büyükelçilikteki işlerin ayrılmaz bir parçasıydı. Bu durum 1583 yılında açılan büyükelçiliğin ilk yıllarından sonra ortaya çıkmıştır. Nitekim görünürde hiçbir büyükelçi Babıali'de ticari faaliyetleri yürütmek için gerekli olan Türkçeyi konuşmuyor ya da öğrenmeyi kolay bulmuyordu.[3] Ancak dragomanların vazgeçilmez olmasının başka bir nedeni daha vardı ve bu da "tercüme" faaliyetinden daha fazlasını yapmalarıydı. Yaygın geleneğe göre elçi, rutin

---

1 Kaynak metnin künyesi: G.R. Berridge (2003). "English Dragomans and Oriental Secretaries: The Early Nineteenth Century Origins of the Anglicization of the British Embassy Drogntanat in Constantinople", *Diplomacy and Statecraft*, 14(4), s. 137-152. Bu çalışmanın Türkçeye çevrilmesi için gerekli izni sağlayan Taylor & Francis'e ve yazar G.R. Berridge'a teşekkürlerimi sunarım.

2 Arş. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü.

3 G. F. Abbott, *Under the Turk at Constantinople: A Record of Sir John Finch's Embassy, 1674-1681* (Londra: Macmillan, 1920), s. 46.

ve rutin dışı[4] işleri yürüten müzakereci ve –çoğu kıdemli dragomanların durumunda görüldüğü gibi– danışman olarak da istihdam ediliyorlardı. Bu görevlerin yanı sıra istihbarat görevlisi olarak da çalışıyorlardı; ancak 19. yüzyıla kadar büyükelçiliği finanse eden Levant Kumpanyası büyükelçilere gizli servis için ayrı bir bütçe ayırmayı istememiştir. Kumpanya, büyükelçilik için görevlendirilmelerini sağladığı sekreterlerle –ve belki de daha fazlasıyla– birlikte kurumsal bellek ve sürecin devamlılığını sağlamıştır.

Osmanlı padişahlarının kölesi olarak varlıklarını sürdüren dragomanların çekingen tutumlarına ve sadakatlerine dair her daim şüphe duyulmuştur. 19. yüzyıla kadar dragomanların güvenilirlikleri göz önünde tutulmuştur ve bunun nedenini anlamak zor değildir. Örneğin, daha tecrübeli büyükelçiler dragomanların, kibirli ve fevri elçilerin kullandığı dili yumuşatarak kıymetli bir iş görmelerini takdir ederlerdi.[5] Diğer büyükelçilikler de özellikle nesiller boyu kendilerine hizmet eden ailelere mensup olanlar ve sadakatsizlikleriyle kaybedecek çok şeyi olanlar başta olmak üzere birlikte çalıştıkları dragomanlara büyük bir saygı duyuyorlardı. Ayrıca her ne olursa olsun bir büyükelçinin dragomanına *tamamen* bağlı olması eşine az rastlanan bir durumdu. Çoğu büyükelçinin hem Babıali hem Saray ile iletişim kurmak için alternatif kanalları vardı. Bu iletişim kanalları özellikle hassas konular söz konusu olduğunda dragomanların yerine ya da onları kontrol etme amacıyla kullanılabiliyordu. Bu durum, Türklerin bizatihi kendileri dragomanlara güvenmediği zamanlarda özel önem arz ediyordu.[6] Zaman zaman bu alternatif iletişim kanalları arasında büyükelçilerin en az bir dil bilen Babıali'nin baş dragomanı[7], büyükelçilik doktorları[8] ve sekreteri ya da

4 On yedinci yüzyılda Levant Kumpanyası'nın talimatlarına göre büyükelçiler Babıali'de Britanya ile ilgili en ciddi konuların dışındaki sorunların çözümünü dragomanlarına bırakabiliyordu. Bkz. Sir William Hussey'e Gönderilen Talimatlar (1690-91), SP105/45.

5 Bu anlayış, ilerleyen bölümlerde tartışılacağı üzere Robert Liston'ın dragomanların geleceğine dair düşüncelerinin ilginç bir noktasını oluşturmuştur. Ayrıca bkz. A. Cunningham, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution: Collected Essays*, Cilt 1, yay. haz. E. Ingram (Londra: Cass, 1993), s. 162, 164-5, 174, 282-3.

6 A.N. Kurat (ed.), *The Despatches of Sir Robert Sutton, Ambassador in Constantinople (1710-1714)*, Camden Third Series, C.78 (Londra: Royal Historical Society, 1953), s. 8-9, 50.

7 Liston'ın ilk büyükelçiliği döneminde (1794-95) büyükelçi ile baş dragomanın bildiği ortak dillerin sayısı ikiydi. Her ikisi de hem İbranice hem Yunanca konuşabiliyordu. Cunningham, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution,* s. 79.

8 Kurat (ed.), *The Despatches of Sir Robert Sutton, Ambassador in Constantinople (1710-1714)*, s. 50.

işlerini yürütmek için dragoman kadar iyi Türkçe bilen bir hazinedar bile bulunurdu.[9] Son olarak, büyükelçilerin yerli dragomanlarına ne kadar bağlı göründükleri önemli olmaksızın bu gerçek, tek başına reform meselesini gündeme getirmek için yeterli bir neden olmuştur. Bu işi başka kim yapabilirdi? Yerli dragomanların yerine İngilizleri getirme girişimi 1640'larda denenmiş; ancak başarısız olmuştu. [10] Dahası 19. yüzyılın başında İngiltere büyükelçiliğindeki *drogmanat*'ı[11] Anglikanlaştırmaya yönelik yeni bir girişimde de bulunuldu (ki bu girişimin aynı yüzyılın sonuna doğru başarılı olduğu görüldü). Peki, bu girişim nasıl şekillendi?

Bu soruları yanıtlamak için öncelikle Levant Kumpanyası'nın rolü üstünde durulacaktır. Bu kumpanya kurulup büyük bir güce ve nüfuza kavuştuğu 1825 yılından itibren İngiliz büyükelçiliğini finanse etmiştir, ama büyükelçiliğin Anglikanlaştırılması sürecine katkıları hem İngiliz dragomanları tarihçileri hem de ilginç bir şekilde Levant Kumpanyası tarihçileri tarafından göz ardı edilmiştir.[12] 1794-95 yıllarında İstanbul'da büyükelçi olarak bulunan ve daha sonra 1812 yılından emekliye ayrıldığı 1820 yılına kadar yine bu görevde bulunan Robert Liston'ın katkısı

9 Örneğin, on yedinci yüzyılda Paul Rycaut ve Dudley North (hazinedar) ile on dokuzuncu yüzyılın başında David Morier. Rycaut ile ilgili bkz. S. Anderson, *An English Consul in Turkey: Paul Rycaut at Smyrna, 1667-1678* (Oxford: Clarendon Press, 1989), s. 31. North için bkz. Richard Grassby, *The English Gentleman in Trade: The Life and Works of Sir Dudley North, 1641-1691* (Oxford: Clarendon Press, 1994), s. 130-191, ve özellikle 195; Abbott, *Under the Turk in Constantinople*, s. 62-3. Morier'in ailesi köken itibariyle Fransız Protestanıdır ama uzun yıllar önce Levant'a yerleşmişlerdir. Levant Kumpanyasının ilk başkonsolosu olan babası Isaac, tam bir İngilizdi; annesi ise Hollandalıydı. İzmir'de doğan David, Harrow Okulu'nda eğitim gördü ve 1804 yılında diplomatik göreve başladı. Ardından misyon başkanı olarak çıktığı ilk turda Stratford Canning'in hem yakın arkadaşı hem sekreteri oldu –bkz. Stanley Lane-Poole, *The Life of the Right Honourable Stratford Canning*, Viscount Stratford de Redcliffe, c.1 (Londra: Longmans, Green, 1888), s. 71-3; Lane-Poole'in Morier hakkındaki maddesi için bkz. *Dictionary of National Biography*; Cunningham, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution*, s. 111-12, 182; Canning'in Castlereagh'a gönderdiği 3 Temmuz 1812 tarihli veda konuşmasında Morier'i övmesi, FO78/77.

10 "Oxford'da bulunan Gloucester Hall adlı okulda Yunan oğlanlara verilen dragomanlık eğitiminin, yüzyılın sonunda hayal kırıklığı olduğu ortaya çıktı', Anderson, *An English Consul in Turkey,* s .108-9. Ayrıca bkz. Phyllis S. Lachs, *The Diplomatic Corps under Charles II and James* II (New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 1965), s .74-5.

11 Bu sözcük, İngiliz büyükelçiliğinin dragomanlardan oluşan birimi anlamına gelir. İngilizce kavram "dragomanat" iken, söylemesi daha kolay olduğu için Fransızca "drogmanat" daha sık kullanılıyordu.

12 *A History of the Levant Company* (Oxford: Oxford University Press, 1935; Cass tarafından yeni baskı: Londra, 1964) başlıklı kitapta (bundan sonra *HLC* olarak anılacaktır) A.C. Wood büyükelçiliği daha dikkatli ele alırken, dragomanları yüzeysel inceler. Allan Cunningham'ın çalışmasının (*Eastern Questions in the Nineteenth Century: Collected Essays Volume Two*, ed. E. Ingram [Londra: Cass, 1993]) da zayıf yanı Levant Kumpanyasının kayıtlarına hiç başvurmamasıdır.

da araştırmacıların gözünden kaçmıştır.[13] Bu eksikliklerden dolayı Liston'ın fikirleri ve teşkil ettiği örnek üzerinde özellikle durulacaktır. İlk olarak, 19. yüzyılın başında *drogmanat*'ın konumunun nasıl olduğu incelenecektir.

19. Yüzyılın Başında *Drogmanat*

16. yüzyılın sonundan itibaren İngiltere büyükelçiliğinin çoğunlukla Pera'da doğan İtalyan kökenli Hristiyan "Franklar"dan oluşan geniş ölçekli bir dragoman birimi olmuştur. Sistem yerleştikçe bu birime dil oğlanları *(giovani di lingua)* ve sonraki yıllarda öğrenci tercümanlar ya da genç dragomanlar olarak bilinen, mesleği daha genç yaşta öğrenen bir erkek kitlesi eklenmiştir. Levant Kumpanyası, ekonomik çıkarları doğrultusunda en fazla üç dragoman ve üç dil oğlanının çalıştırılmasına izin vermiştir.[14] Ancak bu kararın uygulanması çok zor olmuştur. Çünkü büyükelçilerin dragoman ihtiyaçları neredeyse sürekli artmıştır.[15] Büyükelçiliğin papazının bile bazen dragomana ihtiyaç duyduğu oluyordu; böyle bir durumda kendi karşılamak üzere bir dragoman çalıştırabiliyordu.[16] Artan zenginlik ve büyükelçilikteki iş

13 Liston diplomatik kariyeri boyunca Münih, Ratisbon, Berlin, Madrid, Stockholm, Washington ve Hague şehirlerinde görev yapmıştır. *Dictionary of National Biography* başlıklı eserde detaylı anlatılmaktadır. 1836 yılında vefat ettiğinde bir dergi tarafından "tüm Avrupa'nın diplomatik topluluğunun babası" olarak anılmıştır.

14 *HLC*'de (s. 227) Wood, Levant Kumpanyasının mahkeme tutanaklarını ana kaynağı olarak göstererek 1650 kadar erken bir yıldan itibaren İstanbul'da dört dragomanın bulunduğunu belirtir ama bu yanlış bir ifadedir. Kullandığı tutanaklarda yazılanlar yanıltıcıdır. 12 Şubat 1650'de düzenlenen bir toplantıya ait bu tutanaklar dragomanlara ödenecek maaşları da içermektedir. Dragomanlar "Baş" (*the Chiefe*), "İkinci" (*the Second*), "Üçüncü" (*the Third*) ve "genç dragoman" (*the young Druggerman*) olarak geçmektedir. "Genç dragoman" aslında tam yetkili dragoman olmayıp, dil oğlanı anlamına gelmektedir. Levant Kumpanyası bu mektuptan yalnızca altı gün önce (6 Şubat 1650) büyükelçiye (Bendysh) şunları yazmıştır: "Sayın Lord Hazretleri tarafımızla yapılan anlaşmaya göre yalnızca 3 genç dragoman çalıştırmanıza izin verilmişken, bu sayının daha fazla olduğunu gözlemlemekteyiz. Bu sayının izin verilen sayıya düşürülmesini bekliyoruz" (SP105/112). Aslında on yedinci yüzyılın ikinci yarısında Kumpanyanın büyükelçilere gönderdiği talimatlar genellikle 3+3 formülüne dikkat çekmiştir. Örneğin, Chandos (1680), Trumbull (1687), Hussey (1690), Paget (1692) ve Sutton'a (1701) gönderilen talimatlar (SP105/145) –"İstanbul'da genç dragoman sayımız genel itibariyle üçtür"– bu savı desteklemektedir. Wood Kumpanyanın tercih ettiği sayı yerine gerçek olandan bahsediyor olabilir ama yine de iddiasını sabit ve kabul görmüş bir rakam gibi sunması yanıltıcıdır. Dört sayısı gerçek rakama oldukça yakın olmasının yanı sıra bu rakam bazen daha çok ya da daha az olabiliyordu.

15 Lachs, *The Diplomatic Corps under Charles II and James II*, s. 75; Levant Kumpanyasının Bendysh'e gönderdiği mektup, 6 Şubat 1650, SP105/112. On dokuzuncu yüzyılın başında baş tercüman Bartholomew Pisani drogmanat biriminin genişletilmesine yönelik talebini desteklemek için bir noktaya dikkat çekmişti: "Kumpanyanın eski kayıtlarına göre İstanbul'daki büyükelçilikte masraflarını karşıladıkları çalışan sayısı dokuzdan az olmamıştır" Pisani'den Isaac Morier'e (başkonsolos), 10 Şubat 1814, SP105/134.

16 Lachs, *The Diplomatic Corps under Charles II and James II,* s. 76.

yoğunluğunun baskısıyla birlikte kumpanya 19. yüzyılın başında dört dragoman ve dört dil oğlanı çalıştırmaya başladı. Bu sayılar 1820'lerin başında beşe yükseldi.[17] Dragomanlar kıdeme göre aralarında "birinci dragoman", "ikinci dragoman" vb. olarak adlandırılıyor ve kıdemlerine istinaden maaş alıyorlardı. "Özel" ya da "siyasi" dragoman olarak bilinen birinci dragoman en hassas konularla ilgilenirdi ve genelde büyükelçiliğin arşivini tek başına kullanma hakkına sahipti.

Böylece Fransız devrim savaşlarının sonuna doğru *drogmanat* oldukça büyük bir yapıya kavuştu. Ayrıca bu noktada büyükelçinin daha çok siyasi ihtiyaçlarına cevap veren bir yapıya dönüştü. O dönemde Türkiye'nin Avrupa diplomasisine verdiği büyük önemden etkilenen İngiliz hükümeti 1804 yılında büyükelçinin maaşını ödeme sorumluluğunu Levant Kumpanyası'ndan devraldı. Bu tarihten itibaren büyükelçi, ticari görevlerini başkonsolosa bıraktı ve bir belirsizlik döneminden sonra büyükelçinin misyonun "en üst düzey görevlisi" olarak kalmasına karar verildi.[18]

17 Levant Kumpanyasının kayıtlı belgeleri eksik olduğu için bu konuyu tam anlamıyla aydınlatmamaktadır; ancak, İstanbul Hazinedarı'nın 1804-16 yıllarında tuttuğu hesap defteri bu konuda son derece faydalıdır. 1804 ve 1806 yıllarına (mevcut olan ilk yıllar) ait kayıtlar büyükelçilikte dört dragomanın ve dört öğrencinin olduğunu göstermektedir. Castlereagh'in "Levant Kumpanyasının İstanbul'da çalışan dragomanlara ödenecek maaşlara ilişkin genelge"si (Castlereagh'dan Liston'a, 7 Mart 1812, FO78/79) yeni ve *ideal* 4+4 formülünün resmi olarak kabul gördüğünü gözler önüne sermektedir. Hazinedarın hesap defteri belirtilen yılların son çeyreği için şu rakamları açıkça ortaya koymaktadır: 1812 (4+3), 1813 (4+3), 1814 (5+3), 1815 (5+2) ve 1816 (5+2); bkz. SP105/205 ve SP105/206. 1825 ve 1827 yıllarında ilgili birim hakkında bilgi için sırasıyla bkz. FO78/157 (61. folyo) ve FO366/569 (169. folyo).

18 Dışişleri Bakanı Lord Harrowby'e Babıali'de görevlendirilen büyükelçi Charles Arbuthnot Esq.'ya iletmesi için gönderilen talimatnamenin sureti (1804), SP105/122, 442.-446. folyolar. Yeni başkonsolosun statüsü ve büyükelçiyle münasebeti hususunda üç talimatnamede başkonsolosun büyükelçiden tam olarak bağımsız olduğu vurgulanmıştır (Arbuthnot'a gönderilen Talimatname, 1804). Ayrıca İstanbul'daki İngiliz tüccarlar da büyükelçiye bağlı olarak siyasi işlerle ilgilenen ve büyükelçi gibi maaşları İngiliz hükümeti tarafından ödenen dragomanlarla büyükelçiden bağımsız çalışan başkonsolosa bağlı olarak ticari işlerle ilgilenen ve maaşları Kumpanya tarafından ödenen dragomanlar arasında ayrım yapılması gerektiğini düşünüyorlardı. Ancak bu düşünceler Dışişleri Bakanlığı ve büyükelçilik nezdinde kızgınlık yaratmış olup Arbuthnot'un seleflerinin yaptığı gibi doğrudan diğer konsoloslarla yazışma hakkında diretmesine ve Babıali'deki yeni başkonsolosluk görevinin itibarını güvence altına alma konusunda işi ağırdan almasına yol açmıştır. Hem bu nedenlerden hem büyükelçinin desteğine ihtiyaçlarının olduğunu düşünmelerinden ve Arbuthnot'un İstanbul dönüşünde Hazine sorumlusu olarak atanmasından (1823 yılına kadar bu görevi yürütmüştür) dolayı Kumpanyanın Londra'daki üst düzey görevlilerinin ciddi tereddütleri vardı. Kumpanyanın hazinedarı Green, 19 Ocak 1810 tarihinde Arbuthnot ile onun evinde aralarındaki buzları eriten önemli bir görüşme yapmıştır ve bu görüşmede Kumpanyanın İstanbul'daki müfsit atmosferden uzak durduğuna ve büyükelçinin üstünlüğüne verdiği mutlak destek konusuna açıklık getirmek için çaba göstermiştir (Green'den Levant Kumpanyasının Vali Yardımcısı Bosanquet'e gönderilen mektup, 20 Ocak 1810, SP105/123). Ayrıca bkz. Arbuthnot'a gönderilen Talimatnamenin gözden geçirilmiş versiyonu, 1804, Levant Kumpanyası'ndan Morier'e gönderilen mektup, 7 Mart 1810, SP105/123.

Bu değişiklik dragoman sayısını siyasi ve ticari işlere uygun gördüğü şekilde tahsis etme yetkisinin büyükelçiye ait olduğunu kumpanyanın tanıması anlamına gelmiştir. Böylece büyükelçi, tüccarlarla sağladıkları hizmetler konusunda yaşadığı çekişmeden kurtulmuş oldu.[19] Dahası, 1814'te Levant Kumpanyası yeni atanan dil oğlanlarına daha önceki yıllarda olduğu gibi unvan ilerlermesinde ya da farklı görevlere atamalarda sadece kıdeme bakamayacaklarını, üstlerinin yeterlilikleri doğrultusunda onların düşüncelerini de göz önünde bulunduracaklarını bildirmeye başladı.[20] 1821'de büyükelçi olarak atanan Lord Strangford, halefleri gibi mevcut dragomanların duyguları karşısında gösterdiği duyarlılıkla atanmasından kısa bir süre sonra bu değişikliği bir adım daha ileri götürdü ve beşinci dragomanını "siyasi dragoman" olarak görevlendirdi.[21] Bu dönemde tüm büyükelçiler dragomanların sadakatini en ağır şekilde sınamaktan ya da onları kaybetmekten çekindikleri için satın alma gücünün önemli oranda azaldığı bir dönemde tercümanların ücretlerinin arttırılmasını güçlü bir şekilde desteklemişlerdir. Bu yıllarda büyükelçilerin dragomanların erdemlerine yönelik övgüleri, olumsuzluklarına duydukları endişelerden daha yüksek sesle dile getirilmiştir.[22]

Levant Kumpanyası'nın İngiliz Öğrenci Tercümanları Desteklemesi

Bütün bunlara rağmen, 19. yüzyılın başında reform havası artmıştır. Bunun ilk nüveleri, iddia edildiği gibi, genç Stratford Canning tarafından atılmış olabilir. Bu şahıs, hem Türkiye'yi sevmiyor hem de söz konusu dönemin İngiliz büyükelçiliğinde

19 Cunningham, *Eastern Questions in the Nineteenth Century*, s .4-7.

20 Kumpanyanın Morier'e gönderdiği mektup, 10 Haziran 1814, SP105/123.

21 Bosanquet'ten Strangford'a ve Liddell'den (Levant Kumpanyasının Sekteteri) Cartwright'a (Morier'in vefatının ardından başkonsolosluk makamına getirilen kişi) gönderilen mektuplar, 4 Ekim 1820, SP105/124; Cunningham, *Eastern Questions in the Nineteenth Century*, s. 8-9. Beşinci dragoman George Wood'du. Wood hakkında bilgiyi ilerleyen bölümlerde bulabilirsiniz.

22 Stratford Canning bile dragomanların maaşının arttırılması gerektiğini düşünüyordu. Bkz. Canning'in Wellesley'e gönderdiği mektup, 7 Mayıs 1811, FO78/73. Liston'ın desteği için bkz. Liston'ın Castlereagh'a gönderdiği mektup, 11 Temmuz 1812, FO78/79. Liston'ın dragomanların daha yüksek maaş alma taleplerini desteklemesinin nedenleri için bkz. Cunningham, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution*, s. 88-91; *Eastern Questions in the Nineteenth Century*, s. 8.

dragomanları sevmeyen isimlerin başında geliyordu.[23] Öte yandan o dönemde Stratford'un zihnini meşgul eden başka şeyler de vardı ve dragomanlara karşı herhangi bir kampanya başlattığına dair bir kanıt da yoktur. Ayrıca Stratford'un ünlü dragoman ailesi Pisanileri el üstünde tuttuğu[22][24] ve Mayıs 1810'da sefaret binasında çıkan yangında "kamu malını ateşlerin içinden kurtarmak için" koşan dragomanları (özellikle üçüncü dragoman Francis Chabert'i) überken aşırıya kaçtığı bile söylenebilir.[25] Görünen o ki, ilk başta Levant Kumpanyası'nın dragoman sisteminin reforme edilmesi konusunda yaptığı baskı, büyükelçilikte ya da Dışişleri Bakanlığı'nda yürütülen herhangi bir çalışmadan daha etkili olmuştu.

Levant Kumpanyası 1804 yılında büyükelçi dışındaki misyon çalışanlarının maaşını ödemeye devam etme kararı aldı. Bu gruba özel olarak siyasi meselelerle ilgilenen dragomanlar da dâhildi ve kumpanya büyükelçi dışındaki tüm çalışanların maaşını kapandığı yıl olan 1825'e kadar ödemeye devam etti.[26] Kumpanya, 1804 yılından sonra dragomana belki de daha önceki yıllardan daha çok ihtiyaçlarının olacağını biliyordu. Çünkü o yıl görevlendirilen büyükelçinin konumunda yapılan değişiklik, büyükelçinin kumpanyaya ilişkin sorumluluklarından kurtulması için yeterli bahaneler sunuyordu ve Kumpanya'nın da çok iyi bildiği gibi başkonsolos Babıali'de benzer bir otoriteye sahip değildi.[27] Böyle bir ortamda Kumpanya'nın, Babıali'deki ticari sorunların düzeltilmesini sağlamak amacıyla son zamanlarda yapılan büyükelçilikteki hatalarda dragomanların gayretlerine ilişkin şüphe duymaya

23 Cunningham, *Eastern Questions in the Nineteenth Century*, s. 1, 6-7; Lane-Poole, *The Life of Stratford Canning*, C.1, s. 68-9, 70, 135-6. Lane-Poole, "Canning'in temsilciliğine borçlu olduğumuz kapsamlı bir gelişmedir ve böylece artık İngiliz erkeklerden oluşan öğrenci tercümanların eğitildiği düzenli bir okulumuz var" olarak kayda geçmiştir (s. 136). Ancak Lane-Poole'un bahsetmediği nokta –bu konuda Cunningham'ın da Lane-Poole'u yanlış okuduğu gözlenmektedir– Canning'in bu "temsilciliği" İstanbul'daki ilk görevi sırasında yapmasıdır.

24 L.G. Byrne, *The Great Ambassador* (Columbus, Ohio: Ohio State University Press, 1964), s. 44-5.

25 Stratford Canning'in Wellesley'e gönderdiği mektup, 16 Mayıs 1810, FO195/7.

26 Kumpanya'nın 1825 yılına kadar dragomanlarla ilgili "Gönderilen Mektuplar" bölümündeki yazışmaların tümü dragomanların maaşları hakkındaydı, bkz. SP105, 122-4. Cunningham bu önemli hususu *Eastern Questions in the Nineteenth Century* başlıklı eserinde muğlak hale getirirken (s. 8), Wood *HLC* olarak kısaltılan eserinde 1804'ten sonra Levant Kumpanyası'nın büyükelçilikle bağlantısının "nihai olarak bittiğini" belirterek, şüpheye mahal bırakır bir şekilde ilgili yazışmaları reddeder.

27 1804'te Kumpanya hem Arbuthnot'u hem Dış İlişkiler Ofisini başkonsolosun adıyla imzalama yetkisinin sembolik bir fırsat olarak kaçırılmadığı konusunda etkilemek için çok çaba sarf etmiştir. Bkz. Arbuthnot'a Gönderilen Talimatlar, 1804.

başladığında bu konuda reform yapılmasını istemesi şaşırtıcı değildi.[28] 1814 yılında Liston'ın maaş artış talebine karşılık Kumpanya, başkonsolos Isaac Morier'e dragomanların başarılarının şüphe götürmediği geçmiş yıllarda onlara daha iyi bir ücret verilseydi şimdi daha fazlasını beklemeyeceklerini belirtti. Kumpanya, cevabını "sürekli galibiyetleri karşısında yaşadığımız aşağılanmayı artık saklayamayız" ifadesiyle sonlandırdı.[29] Kumpanya dört yıl sonra 1819'da dragomanlara ve Liston'ın şahsına olan inançsızlığını daha kuvvetli ifadelerle dile getirdi. Doğrudan Dışişleri Bakanı Lord Castlereagh'ya Türkler'in son zamanlarda yaptıkları kapitülasyon ihlallerinden yakınan Kumpanya sekreteri George Liddell bu durumun nedenini şu şekilde ifade etmiştir:

> Süregelen zararlı hareketler karşısında müsabık sessiz kalışlarımız ve Büyükelçi şahsında aşırı ılımlı bir tutumun takınılması… [Ola ki] Saygıdeğer Majestelerinin Büyülekçisi'ne gönderilecek yeni talimatlar buradaki [Londra'daki] Türkler'e hitaben kaleme alınan benzer bir resmi ihracat yazısıyla desteklenebilir. En azından bu şekilde Majestelerinin Hükümetinin düşünceleri, mesajın aslını iletmeme cüretinde bulunabilecek dragomanın şüpheli aracılığı olmadan Babıali'ye daha doğru nakledilebilir.[30]

Nitekim reform eğilimi 1810'da görünür bir şekilde canlanmaya başladı ama ilk adımlar yavaş ve güçsüzdü. Aynı yılın Mart ayında yeni maaşlarını ve büyükelçilik birimini duyuran Levant Kumpanyası başkonsolosun dikkatini çekti; çünkü *dil oğlanları*nın maaşlarını ilk başta teklif edilen miktarın çok üstünde arttırmıştı. Başkonsolosa, bu artışın "saygın bağlantılara sahip genç erkekleri hizmetimize

28 Bu hatalar arasında son yıllarda Ege Denizi'nde Fransız korsanların İngiliz tüccarlarına yaptığı saldırılarda Türk yetkililerinin tavrının Kumpanyayı memnun etmemesi olabilir. İngiltere ve Fransa arasındaki savaşta Türkiye'nin tarafsız kalmasına rağmen savaşan Fransız gemileri Türk limanlarında serbestçe barınabiliyordu ve yaptıkları yağmalar cezasız kalıyordu. Stratford Canning 1810-12 yıllarında bu durum karşısında öfkelenmiştir (Lane-Poole, *The Life of Stratford Canning*, C.1, Bölüm 3). 1814'ün sonlarında genel itibariyle daha aklıselim davranan Liston bile bu olaylar karşısındaki rahatsızlığını göstermeye başlamıştır ve daha sert bir tavır alınması konusunda Castlereagh'in onayını almaya çalışmıştır. Liston 22 Ekim 1814'te Castlereagh'a gönderdiği mektupta (FO78/82) dragomanlardan bahsetmemiştir.

29 Levant Kumpanyasının Morier'e gönderdiği mektup, 10 Haziran 1814 ve 6 Nisan 1815, SP105/123.

30 Liddell'ın Castlereagh'a gönderdiği mektup, 27 Aralık 1819, SP105/124. Bu dönemde İstanbul'daki İngiliz kumpanyasının hakları gümrük dairesi tarafından çiğneniyordu. Bkz. Pera'da Britanya Majestelerinin Başkonsolosunun konutunda yapılan İngiliz Kumpanyası Toplantısının Bildirileri, 30 Haziran 1819, SP105/212 (İstanbul Kumpanyasının Tutanak Defteri).

girmeleri konusunda ikna etme amacıyla" olduğu söylendi. Ayrıca kendisinden "artan maaşların yarattığı etkiyi özellikle izlemesi" istendi.[31] Britanya doğumlu ama pek genç olmayan George Wood (Mısır'da tercüman olarak Lord Elgin'e hizmet etmişti) ertesi yıl dil oğlanı olarak görevlendirildiğinde Kumpanya'nın yapmak istediği netlik kazanmaya başladı. Kumpanya'nın sekreteri, başkonsolos Morier'e "ilgili birimde kendi yurttaşlarımızı istihdam etme fırsatı bulmanın Kumpanya için fevkalede memnuniyet verici olacağını" ifade etti.[32]

Tüm bu gelişmeler doğrultusunda Babıali'de yaşanan son hatalardan dragomanların sorumlu olduğu belirtilen Haziran 1814 tarihli aynı mektupta Kumpanya'nın bu konuyu daha ciddi bir şekilde ele alması şaşırtıcı değildir. Kumpanya, başkonsolosa hitaben büyükelçiye dil oğlanları birimine kendi genç erkeklerini almak için bir plan hazırlamasını istediklerini iletmesini rica etti. Devamında "Majestelerinin bu önlemin bir an önce alınması hususunda Kumpanya ile hemfikir" olduğu belirtildi.[33] Bu kısmen doğru olabilir ama Liston'ın Kumpanya ile aynı düşünceyi paylaşmadığı söylenebilir. Kumpanya bu isteğini bildirmeden yalnızca birkaç ay önce büyükelçi, Morier'e dil oğlanlarından oluşan kadroyu güçlendirmek için sayılarını altıya çıkarmanın ve her zamanki kaynaklardan kadroları hemen doldurmanın –birinci dragomanın da önerdiği gibi– yanlış olacağını ifade etti. Bu şekilde hareket etmenin "kendi yurttaşlarının yüzüne kapıları kapatmak" olduğunu kaydetti. Diğer yandan "bu [plan] ivedi bir şekilde uygulanamayacağından ötürü ilerleyen bir tarihte tekrar gündeme alınabileceğini" söyleyerek ilgili öneriyi tam olarak reddetmedi. Hevesli ve coşkulu bir reformcunun sözleri böyle sonlanmadı. Liston, 1814 yılının sonuna doğru kumpanyanın bu işe ayırabileceği bütçe konusundaki belirsizlik yüzünden geciktiğini

31 Kumpanyanın Morier'e gönderdiği mektup, 7 Mart 1810, SP105/123.

32 Liddell'ın Castlereagh'a gönderdiği mektup, 27 Aralık 1819, SP105/123. Gümrük dairesinde muvaffak olmasının ardından 1817 yılında tam yetkili dragomanlığa terfi ettirildi (Liddell'ın Morier'e gönderdiği mektup, 15 Mayıs 1817, SP105/124) ama 1821 yılında Strangford tarafından "siyasi dragoman"lığa getirilene kadar ticari işlerle ilgilenmiştir. Wood'un geçmişi ve kariyeri ile bilgi için bkz. Cunningham, *Eastern Questions in the Nineteenth Century*, s. 9; *The Early Correspondence of Richard Wood, 1831-1841*, ed. A.G. Cunningham, Camden Fourth Series, C.3 (Londra: Royal Historical Society, 1966), s. 3-4.

33 Kumpanyanın Morier'e gönderdiği mektup, 10 Haziran 1814, SP105/123. Bu, Liston'ın kumpanyaya gönderdiği 25 Kasım 1814 tarihli mektupta da doğrulanmıştır (ilerleyen notlarda görülebilir).

belirtmesinin ardından[34] "ilk cevabını" sundu. Bu cevap Dışişleri Bakanlığı'na[35] gönderildi ve titiz bir incelemeyi hak etmektedir.

Liston'ın Cevabı: Karma Birim

Dragomanlara karşı olağan argümanların üstünden geçerek bir kısmının "doğuştan İngiliz" olması gerektiğini düşünen Liston, taslak plan oluşturmaya başladı. Bu taslağı oluştururken diğer devletlerin kendi milletinden olanlara nasıl bir dragomanlık eğitimi verdiğini göz önünde bulundurdu ve özellikle Fransa örneğinden etkilendi.[36]

İngiliz dragomanların mükemmel Türkçe bilmesi gerektiğinden, adayların "10-12 yaşında ya da en geç 15 yaşındayken" eğitim için gönderilmesi gerekiyordu. Bu ağır ve yoğun bir işti ve hayat boyu yapılacak bir meslek olarak görülmesi elzemdi. Böylece iyi ailelerin çocukları elenmiş olup İngiltere'de daha iyi pozisyonlarda çalışacaklardı. Bu iş için doğru kişiler belki de "yardım kuruluşlarından" bulunabilirdi (Büyükelçinin aklında kimsesizler yurdu ve yetimhanelerin olduğu düşünülebilir). Liston'ın belirttiğine göre Babıali'deki Alman Büyükelçiliği kendi öğrencilerini Ermeni ailelerin evlerinde (Rumların tersine Türkçeyi ilk dil olarak kullanıyorlardı) yatılı konaklatıyordu ve onlara düzenli ders veren eğitmenler çalıştırıyordu. Fransız Büyükelçiliği'nin tam teşekküllü bir akademisi vardı ve o dönemde burada yaklaşık 12 öğrenciye eğitim veriliyordu. Bu öğrencilerin bazıları dragomanlığın yanı sıra "iç hizmetlerde" başkonsolos ve ajan olmak üzere yetiştiriliyordu. Hayati ve ahlaki açıdan en az zararlı görünen Fransız formülünü tercih eden ama Kumpanya'nın karşı

34 Liston'ın Bosanquet'e gönderdiği mektup, 24 Kasım 1814, SP105/134.

35 Liston'ın Castlereagh'a gönderdiği mektup, 1 Aralık 1814, FO78/82.

36 İstanbul'daki Kapuçin papazları 1629 yılından beri Levanten ailelerin çocuklarını dragoman olmaları için eğitiyor ve bunu Fransız Büyükelçiliği için yapıyordu. 1669'da Colbert döneminde bu okul resmi bir kararla İstanbul'da Venediklilerin bir önceki yüzyılda kurdukları *giovani di lingua* (dil oğlanları) okulunu model almıştır. Üç yıl aralıklarla Fransa'dan 10 yaşında altı çocuk eğitim için İstanbul'daki bu okula gönderiliyordu ve eğitim, Marseilles Ticaret Odası tarafından finanse ediliyordu. 1721'de program gözden geçirilmiştir ve yeni program doğrultusunda öğrenciler 15-16 yaşına kadar İstanbul'a gönderilmiyordu; onun yerine ilk olarak Paris'te eğitim görüyorlardı. Fransız Devrimi sırasında Kapuçinlerin yerine kiliseye mensup sıradan öğretmenler (*lay teachers*) getirildi ve İstanbul'daki okulun kontrolü Dışişleri Bakanlığı'na devredildi. Öte yandan onsekizinci yüzyılın sonunda Paris'teki eğitime daha çok ağırlık verilmeye başlandı ve Liston'ın da İngilizler'e İstanbul'daki Fransız okulunu örnek olarak gösterdiği bu dönemde Fransız okulu düşüşe geçmişti; Jean-Michel Casa, *Le Palais de France à Istanbul: Un demi-millénaire d'alliance entre la Turquie et la France* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995), s. 66.

çıkacağını tahmin eden Liston bir uzlaşı zemini arıyordu. Bu niyetle "İngiliz Sarayı'nın yakın çevresinde küçük bir eve saygın bir ailenin" yerleştirilmesini ve karşılığında "iki ya da üç oğlana yatılı" olarak bakmasının şart koşulmasını önerdi. Ancak Liston'ın altını çizdiği bir konu vardı: "Öğrencilerin eğitimlerinin tam anlamıyla sağlanması, vatanseverlik duygularının diri tutulması ve hatta anadillerini korumak için kendi ülkelerine dönüp bir ya da iki yıl orada kalmaları" önem arz ediyordu. Dolayısıyla Liston bu planın hem pahalı hem de deneysel olması nedeniyle öğrenci sayısının az olmasını tavsiye etti. Tüm bunların yanında başka bir neden daha vardı:

> [Liston sözlerine devam eder] mevcut sistemi tamamen kaldırıp söz konusu iş kolunu yalnızca İngiliz tebaasına vermenin zaruri olduğunu düşünmüyorum. Birimde hâlihazırda yetenekli bireyler mevcut olup, buna binaen bir İngiliz, ulusal karakterimizi ve gururumuzu muhafaza etmek üzere göreve çağrıldığı gibi zamansız ve yersiz düşüncelere gark olabilir; buna ilaveten mevcut tercümanlarımızın arasından seçilecek bir grup erkeğin tabiiyeti ve sakin bir şekilde işten çıkarılması tercih edilebilir. Tüm bunların ulusumuz için önemli hususlar olduğu düşüncesindeyim.

Tüm bu ifadelere karşılık Liston karma bir birim oluşturma önerisini ortaya attı. Sadece bir İngiliz dragoman olsa bile, "*mükemmel derecede kalifiye* bir Dragoman'ın varlığı ülkemizin tüm çıkarları açısından oldukça büyük önem arz edecektir".[37]

Liston, Levant Kumpanyası'na hitaben yazdığı mektubunu "şimdilik konunun detaylarına girmediğini" belirterek her türlü soruyu cevaplamaya hazır olduğu konusunda kumpanyayı temin ederek sonlandırdı. Ayrıca Castlereagh'a konuyla ilgili kendisine daha sonra detaylı bir mektup yazacağını belirterek onu da durumdan haberdar etti.[38] Liston'ın daha detaylı bir teklif sunup sunmadığı belirsizliğini korumakla birlikte ihtimal dâhilinde görünmemektedir. Taslak düzeyinde birtakım düşüncelerden oluşan planını sunduktan sonra gerek oğlanların toplumsal sınıfları gerek eğitimin maliyeti açısından Levant Kumpanyası'nın öngörmediği[39] düşünceler öne sürdüğünü fark etmiş olabilir. Bunun sonucunda ileri sürdüğü düşünceleri

37 Liston'ın Bosanquet'e gönderdiği mektup, 25 Kasım 1814, SP105/134, vurgu orijinal metne aittir.

38 Liston'ın Castlereagh'a gönderdiği mektup, 1 Aralık 1814, FO78/82.

39 Kumpanyanın tepkisine dair herhangi bir kayıt bulamadım.

detaylandırmanın vakit kaybı olacağı kanaatinde bulunması muhtemeldir. Aynı zamanda yetmişli yaşlarında olan Liston, şüphesiz, o yıllarda emekliliğini bekliyordu. İleride göreceğimiz üzere ne olursa olsun Liston düşüncelerini farklı bir şekilde hayata geçirecek ve kısa süre sonra bir adım daha atarak uygulamaya geçecektir. Bir yılı aşkın bir süre sonra Nisan 1816'da Kumpanya başkonsolosa belli belirsiz bir hayalkırıklığıyla bu konuda Sayın Liston ile yaptıkları işbirliğinin faydasını görmeyi beklediklerini yazmıştır. Ayrıca, mevcut uygulama olan yerlileri istihdam etme fikrinden tamamen vazgeçilmediği için birinci dragomanın torununu dragoman olarak işe aldıklarını belirtmiştir.[40] Diğer yandan Kumpanya'nın bu konuya verdiği destek etkili olmuş ve bunun da kanıtı İngiliz erkekleri eski dragoman kadrosuna atamak yerine "doğu sekreterliği" adı altında yeni bir diplomatik kadro oluşturulması olmuştur.

Anglikanlaştırma Doğrultusunda Atılan İlk Adımlar

Lord Wellesley'in Dışişleri Bakanı olduğu Aralık 1809 ile Mart 1812 tarihleri arasında "Baş Tercüman" olarak yetiştirilecek bir İngiliz erkeğin büyükelçiliğe gönderilmesine karar verildi. *St Martin-in-the-Fields* kilisesinin papazının 31 yaşındaki en küçük ve dördüncü oğlu Terrick Hamilton bu amaçla gönderilen ilk kişiydi.[41] Ancak böyle bir kadronun oluşturulmasının arkasındaki düşünce Liston'ın, Wellesley'in daha planlı hareket eden halefi Lord Castlereagh'a gönderdiği Mayıs 1817 tarihli mektupta görülür.[42] Bu mektupta Liston kendi çıraklarından birini, müthiş bir tercüman olmadığı söylenen Hamilton'ın "nihai halefi" olarak tavsiye etmiştir.[43]

40 Liddell'ın Morier'e gönderdiği mektup, 4 Nisan 1816, SP105/123.

41 Castlereagh'ın Liston'a gönderdiği mektup, 27 Mart 1812, FO78/79; ayrıca bkz. Cunningham, *Eastern Questions in the Nineteenth Century*, s. 7. Ben de Cunningham gibi bu kararın çıkış noktasına dair Dışişleri Bakanlığına ait herhangi bir belge bulamadım. Bunun nedeni "insafsızca kötü bir Dışişleri Bakanı" olan Wellesley'in belirtildiğine göre Dışişleri Bakanlığını "inanılmaz düzeyde bir karışıklığın" içine sürüklemesi olabilir; Wendy Hinde, *George Canning* (Oxford: Blackwell, 1989), s. 234. Hamilton'ın çıkış noktasını izleme konusundaki yardımları için *New DNB* projesinden Alex May'e teşekkür etmeyi borç bilirim.

42 4 Mayıs 1817, FO78/89.

43 Hiçbir zaman baş dragoman olan Bartholomew Pisani'yi görevden almamıştır ve 1820'de Strangford büyükelçi olduğunda elçiliğin sekreterlik görevine terfi ettirilmiştir. Strangford Hamilton'ı da pek bu görev için düşünmemiştir ve onu etkili bir şekilde dışlamıştır. Öte yandan Hamilton, büyükelçinin olmadığı Eylül 1822'den Ocak 1823'e kadar orta elçi olarak büyülelçilikten sorumlu olmuştur. Bkz. Cunningham, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution,* s. 195-220-21; *Eastern Questions in the Nineteenth Century*, s. 8-9.

> [Liston sözlerine başlar] Kamusal çıkarlar doğrultusunda İstanbul'daki büyükelçilikte her daim görev başında olacak, doğu dillerine iyi derecede hâkim ve Türkçeyi mükemmel düzeyde bilen birinin çalıştırılması son derece önemlidir. Böylece büyükelçi, ülkenin yerlilerinden oluşan tercüman sınıfından bir dereceye kadar bağımsız olabilecektir. Alınacak kişinin Majestelerinin doğuştan tebaası olması, iyi bir eğitim almış ve İngiliz değerlerini ve ilkelerini benimsemiş olması gerekir.

Bu mektupta doğu sekreterliği görevine Hamilton'ın atandığı 1812 ya da Liston'ın "ilk cevaplarını" sunduğu 1814 yılında olduğundan daha açık bir şekilde ortaya çıktığı görülür. Hamilton birinci ya da siyasi dragoman olarak çeviri işinin tüm zorluklarını üstlenmiş ve gerek Babıali'de gerek bu işin bulunmasını zorunlu kılan her yerde sürekli hazır ve nazır bulunmuştu. 1814'te Liston'ın mektubunda sunduğu bir İngiliz dragomanın olmasının hiç olmamasından kesinlikle daha iyi olduğu yönündeki görüşü ve bunun mümkün olabileceğine dair pek umut vaat etmeyen iması açıkça yeni bir görevin oluşturulacağına işaret eder. Öte yandan Liston en azından dragomanlardan söz etmişti ama büyükelçi 1817'ye kadar kendi işleriyle ilgilenmiş ve "dragoman" sözcüğünü doğma büyüme bir İngiliz dilcinin istihdam edileceği yeni bir kadroyla ilişkili olarak hiç kullanmamıştır. Açıkçası büyükelçi bu göreve hiçbir şekilde bir isim ya da unvan atfetmemiştir. Büyükelçi, bu kadroda görev yapacak kişinin "sıradan tercüman sınıfından" ayrı ve *üstün* olması gerektiğini açık bir şekilde belirtmiştir. Bu düşünce, Liston'ın aklındaki adayla daha çok ön plana çıkmıştır.

1812'de Liston, Robert Liston Elliot adındaki bir "genci" İstanbul'a getirmiştir. Oğlanın isminden de anlaşılacağı üzere genç Elliot'ın ailesiyle büyükelçi Liston arasında uzun yıllara dayanan sıkı bir ilişki vardı.[44] Liston'ın Mayıs 1817'de Dışişleri Bakanına söylediklerine göre Elliot "saygın bağlantılara sahip, iyi niyetli, dillere meraklı ve erken yaşta mükemmele yakın Türkçe aksanı edinmiş" bir gençti. Liston hiç vakit kaybetmeden onu eğitimini tamamlamak üzere İngiltere'ye yollamış ve babası da Cambridge Üniversitesine göndermişti. Elliot, İngiltere'nin "yardım kuruluşlarının" bir ürünü olmaması dışında diğer tüm özellikleri, Liston'ın 1814

44 Çocuğa sevilen ya da menfaat beklenen birinin ismini vermek günümüzde olduğu gibi o dönemde de yaygındır. Örneğin, George Canning ikinci oğluna "Willliam Pitt Canning" ismini vermiştir.

yılında Levant Kumpanyası'na gönderdiği "ilk cevapları"nda yer alan niteliklerle birebir uyuşmaktaydı. Ancak bu noktada sınıfsal farklılık önemlidir. Elliot gibi toplumsal sınıftan gelen biri sadece dragoman olamazdı. Liston, Castlereagh'dan Elliot'ı büyükelçiliğe maaşlı ataşe –bahsedilen dönemde artan diplomatik işlerin baskısı altında tüm büyükelçiliklerde oluşturulan bu diplomatik kadro birkaç yıl sonra İngiltere'nin diğer misyonlarına da yayılmıştır– olarak atamasını istemiştir.[45]

Liston'ın önerisi Dışişleri Bakanı tarafından anında kabul edilmiş ve cevabında Hamilton'dan "doğu sekreteri" olarak bahsetmiştir. "Doğu ataşesi" unvanı 1840'lara kadar resmiyet kazanmasa da İngiltere büyükelçiliğinin ilk "doğu ataşe"si olan Elliot, Temmuz 1817'de maaşlı olarak çalışmaya başladı ve büyükelçi de Elliot'un çalışmalarını takibe aldı.[46] Hamilton 1820'de büyükelçiliğin sekreterliğine terfi ettirildiğinde, Elliot doğu sekreteri olarak onun yerine geçti. Görevleri arasında Doğu dillerini öğrenmeye devam etmenin yanı sıra Osmanlı mahkemelerinin usul ve esaslarını takip etmek ve "ticari faaliyetlerin yürütüldüğü kural ve ilkeleri öğrenmek" vardı. Elliot, "özel tercüman" olmanın gerekliliklerini yerine getirmek için zaman zaman ihtiyaç duyabildiği üzere işlerin Osmanlı mercii ve yetkilileriyle nasıl yürüdüğünü öğrenmek amacıyla "Levant Kumpanyasının dragomanlarıyla iletişim halinde"ydi. Gerekli görüldüğünde "büyükelçiliğin kamu işleri" hususunda büyükelçiye yardım ediyordu.[47] Elliot zaman içerisinde başarısını katlıyordu ve babasının isteğine rağmen Türkiye ile ilişkilerin kopma noktasına geldiği 1828'e kadar izne ayrılmasına müsaade edilmedi.[48] Ancak Elliot, Bartholomew Pisani'nin yerine geçen Francis Chabert'in son derece ciddi sadakatsizlik şüphesiyle gündeme gelmesinden sonra dahi Terrick Hamilton gibi birinci tercümanın yerini almamıştır.

Doğu sekreterliği görevi, İngiliz erkek çocuklarını *dil oğlanı* olarak görevlendirerek *drogmanat*'ı Anglikanlaştırma girişiminden kaynaklanan sorunları –Liston bu sorunları 1814 tarihli mektubundaki "ilk cevaplar"ında açıkça ortaya koymuştu–

45 C.R. Middleton, *The Administration of British Foreign Policy*, 1782-1846 (Durham, NC: Duke University Press, 1977), s. 217-18.

46 Castlereagh'ın Liston'a gönderdiği mektup, 20 Mayıs 1817, FO78/89.

47 Planta'nın Elliot'a gönderdiği mektup, 11 Ekim 1820, FO78/89.

48 Thomas Elliot'ın Planta'ya gönderdiği mektup (FO), 17 Ekim 1825, FO78/139; Stratford Canning'in Dudley'e gönderdiği mektup, 5 Ekim 1827, FO78/157; Stratford'ın Aberdeen'e gönderdiği mektup, 13 Ekim 1828, FO78/166.

çözmek için atılmış zekice bir adımdı. Doğu sekreterliği dragomana kıyasla daha yüksek bir statüde olduğu için bu görev hedeflendiği gibi İngiliz üniversitelerinin masraflarını karşılayabilecek ailelere mensup uygun kişiler için cazip hale gelmiştir. Elliot örneğinde görüldüğü üzere küçük yaşta büyükelçinin ailesinin bir ferdi olarak görülmesinden mütevellit Türkçeyi iyi bir şekilde öğrenme fırsatı olmuştur. Ayrıca hem Hamilton hem Elliot özel dragomanın işlerini düzenli bir şekilde yerine getirme konusunda yetersiz görünseler de onların İmparatorluğa dair bilgi ve Osmanlı Türkçesi becerileri büyükelçinin yerli dragomanları daha etkili bir şekilde yönetebilmesine yardımcı olmuştur. İlgili görevin bu açıdan sağladığı fayda sebebiyle Dışişleri Bakanlığı görevlisi (ilerleyen dönemde müsteşar olan) Edmund Hammond'ın bu kadroya değer verdiği, 1838 yılında Palmerston tarafından yayınlanan bildiriye yaptığı yorumdan anlaşılmaktadır. Liston gibi Hammond da tüm dragomanların yerine İngilizlerin getirilmesini son derece zor bir iş olarak görüp bunu doğru bulmamıştı. Yapılması gereken, dragomanlar için "etkili bir kontrol" mekanizması tesis etmekti. Eğer doğu sekreteri çok iyi biri olursa, özel dragomanı değiştirebilirdi ve bu da istenen bir gelişme olurdu.[49] Ancak iyi adaylar bulmak –ve elde tutmak– oldukça güçtü. Elliot, görevine dönmemiş ve bu kadro yaklaşık on yıl süreyle boş kalmıştı.[50]

Levant Kumpanyası İngiliz büyükelçiliğine dair tüm sorumluluklarını 1825'te İngiliz hükümetine devrettiğinde *drogmanat*'ı Anglikanlaştırma sürecinin ilk adımları atılmış oldu ama bunlar özel bir "Anglikanlaştırma" sürecinin bir parçasıydı. Büyükelçilikte doğma büyüme bir İngiliz dragoman vardı ve bu kişi George Wood'du. Hiyerarşik yapılanmada beşinci dragoman olmasına rağmen Lord Strangford'un ısrarcı olduğu daha esnek bir sistemde çalışan Wood, özel dragoman olarak da büyükelçiliğe hizmet etti ve Palmerston vefat etmemiş olsaydı 1834'te yeniden bu göreve atanacaktı.[51] Diğer yandan 1820'lerin ilk yıllarında gelen dört yeni öğrenciden ikisi –Richard Wood (beşinci dragomanın oğlu) ve Henry Simmons– "kan ve hissiyat bakımından

49 Drogamanlara ilişkin Memorandum, 14 Şubat 1838, FO366/569.

50 14 Şubat 1838 tarihli Dragomanlara ilişkin Hammond'ın Memorandumu'nda uygun bir aday bulunduğu takdirde Doğu Sekreterliği makamının yeniden oluşturulabileceği belirtilmektedir (FO366/569). Memorandumun hemen ardından Charles Alison bu göreve getirilmiştir.

51 Cunningham, *Eastern Questions in the Nineteenth Century*, s.12.

İngiliz”[52] olarak görülse de, Levant’ta doğmuşlardı. Diğer bir deyişle, Wood ve Simmons sözcüğün en geniş anlamıyla “Levantenler”di –on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında aşağılayıcı anlamı olmayan bir kavram olup Doğu Akdeniz bölgesinde doğan ve burada yerleşik olan Avrupalılara verilen bir addır.[53] Levanten olmak bahsedilen kişilere akıcı Türkçe ve ilgili ülkeye dair özel bilgi birikimine sahip olmak gibi belirli avantajlar sağlıyordu ve bu olumlu yönleri Stratford Canning çok kıymetli buluyordu.[54]

Sonuç

19. yüzyılın ilk yıllarında İstanbul’da bulunan Birleşik Krallık Büyükelçiliği’ndeki *drogmanat’*ta İngiliz erkeklerin çalıştırılmaya başlaması yönündeki en büyük talep, sanılanın aksine İngiliz diplomatik misyonundan ya da Dışişleri Bakanlığı’ndan değil, Levant Kumpanyası’ndan gelmiştir. Bu sürecin masrafının, istihdam zorluğunun ve Anglikanlaştırmada başarı şansının düşük olduğunun farkında olan Dışişleri Bakanlığı Kumpanya’dan gelen talebe temkinli yaklaştı. Nihayetinde istenenle uygulanabilir olanın birleştirilmesi, İngiliz Levantenlerin çalıştığı ve Britanya doğumlu bir doğu sekreterinin kontrolünde bir *drogmanat*’ın ortaya çıkmasıyla sonuçlandı; nitekim yüzyılın ilk yarısında İngiliz büyükelçiliği bu durumdan istifade etti.

Diğer yandan bu tarz bir karma birimin mükemmel olması beklenemezdi. 1826’da Stratford Canning büyükelçiliğe döndüğünde endişe verici olaylarla karşılaştı. Bunlardan biri 1824’te Bartholomew Pisani emekliye ayrıldıktan sonra birinci dragoman olan ve Canning’in 1810 yangınında gösterdiği cesaretten dolayı övgüler

52 A.g.e., s. 9, özellikle no.16. Tarihçiler Simmons’ı gözden kaçırmışlardır. Bunun nedeni Simmons’ın sıradan biri gibi görünmesi olabilir. Bu dönemde İstanbul’da bu adı taşıyan bir İngiliz tüccar ailesi vardı ve Simmons bu aileye mensup olabilir. 1856’da Stratford Canning Simmons’dan “İngiliz erkeği” olarak bahsetmiştir (Canning’in Clarendon’a gönderdiği mektup, 3 Haziran 1856, FO366/569). Richard Wood hakkında bilgi için bkz. Cunningham’ın *The Early Correspondence of Richard Wood* başlıklı eserdeki giriş yazısı. Richard’ın görevlendirilmesi babasının ona “İngiliz eğitimi” verme kararıyla hızlanmıştır (Liddell’ın Cartwright’a gönderdiği mektup, 1 Temmuz 1824, SP105/125). Cunningham’a göre Wood 1823 öncesinde “Exeter’de birkaç yıl eğitim” almıştı (*The Early Correspondence*, s. 4). Bu ifade muhtemelen İngiliz üniversite eğitimini kast etmektedir. Bu doğruysa Wood’un eğitimden keyif almadığı söylenebilir.

53 Elie Kedourie, *England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire, 1914-1921* (Hassocks, Sussex: Harvester Press, 1978), s. 73.

54 Diplomatik Hizmete Dair Seçilmiş Komite’nin raporu; Komitenin Bildirileri, Kanıt Tutanakları, Ek ve Dizin (Avam Kamarası, 23 Temmuz 1861), özellikle 1675. Paragraf. Canning’in bu konuya ilişkin kanıtı yoğun ilgi görmektedir. Bu rapor, 1969 yılında İrlanda Üniversitesi Yayınları tarafından yeniden basılmıştır.

yağdırdığı Francis Chabert'in İngiliz büyükelçiliğinin sırlarını Prusya elçisi Baron Miltitz'e verdiği yönünde duyulan güçlü şüphelerdi.[55] Chabert olayı büyükelçiliğin Anglikanlaştırılmasına giden süreci hızlandıran bir etmen oldu; ancak İngiliz öğrenci tercümanlarla yapılan deneme 1840'ların ilk yıllarını buldu ve bu tecrübe başarısızlıkla sonuçlandı.[56] Çok daha sonra Levant'ta konsolosluk hizmetlerini güçlendirmek amacıyla atılan önemli bir adım olarak 1877'de İstanbul Ortaköy'de Britanya doğumlu öğrenci dragomanlar için mütevazı bir akademi kuruldu. Bu akademi Robert Liston'ın tavsiyelerinde yer alan okulun özelliklerini taşıyordu.[57] Ancak İstanbul'daki Birleşik Krallık Büyükelçiliğinin en son görev yapan iki baş dragomanının –Gerald Fitzmaurice ve Andrew Ryan– Britanya'da doğup eğitim almasına rağmen Güney İrlandalı ve Katolik olması hoş bir ironi olarak tarihe geçti. Bu ironiyi, büyükelçiliğin önceki yıllarda onursal ataşesi olan Aubrey Herbert'in 1913'te yazdığı "İngiltere'den iğreniyorum…" sözü izledi.[58]

Leicester Üniversitesi

Notlar

Bu makalenin üretildiği araştırma projesine finansal destek sağladığı için *Nuffield Foundation* adlı kuruluşa ve makalenin ilk taslağına yaptığı son derece faydalı yorumları için isimsiz hakeme teşekkür etmeyi borç bilirim. Dışişleri Bakanlığı'nın ve Levant Kumpanyası'nın çalışmada kullanılan tüm belgeleri Londra'daki Devlet Arşivi'nde tutulmaktadır.

55 Lane-Poole, *The Life of Stratford Canning*, C.1, s. 391, 410-14; Cunningham, *Eastern Questions in the Nineteenth Century*, s. 9-11.

56 Bu konu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Konuya dair bkz. D.C.M. Platt, *The Cindrella Service: British Consuls since 1825* (Londra: Longman, 1971), s. 164-5; Cunningham, *Eastern Questions in the Nineteenth Century,* s. 10-19; Raymond A. Jones, *The British Diplomatic Service, 1815-1914* (Gerrards Cross, Bucks: Colin Smythe, 1983), s. 84-7; S.T. Bindoff, "Lord Palmerston and the Universities", *Bulletin of the Institute of Historical Research*, 12(1934), s. 39-43.

57 Liston'ın teklif ettiği eğitim programından ayrılıyordu; çünkü bu okuldaki öğrencilerin yaşı daha büyüktü. 1890 yılında ekonomik nedenlerden dolayı kapanan Ortaköy'deki okul hakkında bilgi için bkz. David Morray, "The Selection, Instruction and Examination of the Student Interpreters of the Levant Consular Service 1877-1916", (İçinde) J.F. Healey ve V. Porter (ed.), *Studies on Arabia in Honour of Professor G. Rex Smith* (Oxford ve New York: Oxford University Press for the University of Manchester, 2002).

58 M. FitzHerbert, *The Man who was Greenmantle: A Biography of Aubrey Herbert* (Londra: John Murray, 1983), s.115.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇEVİRİNİN TARİHİ VE ÇEVİRİ TARİHİNİN BİR KÜLTÜR UZMANI OLAN ÇEVİRMEN İÇİN ÖNEMİ[1]

Sakine ERUZ

Almancadan Çeviren: Neslihan DEMEZ[2]

Çevirinin tarihine ya da tarihin çeviri odaklı yorumlanmasına son yıllarda akademik çeviri eğitimi içinde daha fazla yer verilmeye başlanmıştır. Burada asıl sorulması gereken soru, bu araştırmaların neye yaradığıdır.[3] Çeviri tarihine sadece tarih penceresinden bakılırsa, bu durumda ona akademik çeviri eğitimi alanı içinde yer açmak zor olacaktır. Çeviri tarihi, çevirinin tarihsel süreçteki gelişimini şeffaflaştırmalı, öteki disiplinlerle bir araya gelerek çevirmenlik mesleğine ve yalnızca edebiyat alanını değil, bütün metin türlerini kapsayacak şekilde yerli repertuarın oluşumuna ne tür bir katkı sağlandığını açık biçimde ortaya koymalıdır; ancak bu yoldan çeviri eğitimi içinde işlevsel ve bütünlüklü bir yeri olabilir. Ayrıca, her eylemin gerçekleştikten sonra yavaş yavaş tarih olduğu gözden kaçırılmamalıdır; bu durum çeviri etkinliğiyle temas içinde gerçekleşen eylemler için de geçerlidir.

Bağdat'ta 8. ila 11. yüzyıllar arasında Eski Yunanca ve Sanskritçeden Arapçaya yapılan çeviriler sayesinde yeşeren uygarlık, Araplar üzerinden İber Yarımadası'na taşınmış, Yarımada'nın İspanyollar tarafından tekrar fethedilmesiyle, bu birikim 11. ila 13. yüzyıllar arasında Toledo kentinde Arapçadan Latinceye ve yerel dillere yapılan çeviriler üzerinden yeni kurulan üniversiteler aracılığıyla da tüm Avrupa'ya yayılmıştır.

---

1 Kaynak metnin künyesi: Eruz, Sakine (2011) "Die Gechichte der Translation im Osmanischen Reich und ihre Bedetung für den Translator als Kulturexperte", *Turgay Kurultay'a Bir Armağan: Çeviribilimden Kesitler*, s. 287-292, İstanbul: Multilingual Yayınevi.

2 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Almanca Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı.

3 25-26 Eylül 2009 tarihinde Okan Üniversitesi'nde gerçekleştirilen "Rethinking Methods in Translation History" başlıklı atölye çalışmasında (Düzenleyen: Cemal Demircioğlu ve Michaela Wolf) çeviri tarihi bu yaklaşım çerçevesinde de değerlendirildi (bkz. Eruz, 2010: 183).

Bu çalışmanın sınırları dışında bırakılan Batı[4] ise, daha çok Batı dillerinin düzenlenmesine de katkı sağlayan kutsal kitapların ulusal dillere çevirisi konularıyla çeviri tarihinde kendine yer edinmiştir; Batı'nın çeviriyle kurduğu ilişki Doğu'nunkinden, bizim örneğimizde Osmanlı İmparatorluğu'nunkinden farklıdır.

Öncelikle, üç kıtada 600 yıl hüküm sürmüş, etrafı denizlerle çevrili bu İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu'ndan, Habsburg Hanedanlığı'ndan ya da sömürgeci güçlerden biri olan İngiltere'den farklı kılanın ne olduğu sorusunun izini sürelim. Bu devletlerin hepsi Osmanlı İmparatorluğu gibi çokkültürlü değiller miydi, farklı kültürleri bünyelerinde barındırmıyorlar mıydı? Bu sorunun yanıtı evet gibi gözükse de, daha ayrıntılı bir inceleme durumun hiç de öyle olmadığı gözler önüne sermektedir. 1000 yılı aşkın süre hüküm sürmüş Bizans İmparatorluğu'nun gerçek varisi olan Osmanlı İmparatorluğu, var olan çokkültürlü dokuyu doğal biçimde yüzyıllar boyu devam ettirebilmesi sayesinde öteki devletlerden ayrılır. Çokkültürlü ögelerle örülmüş bu dokunun motifleri farklı, ancak bu motifleri bir arada tutan bağ, bir başka ifadeyle belirli bir coğrafyada yaşayan ve belirli bir yönetim biçimiyle yönetilen herkesi birleştiren, farklı dini toplulukların, para-, dia-, idiokültürlerin[5] ve başka kültür katmanlarının varlığını sürdürmesine izin veren kültür aynıdır. Bu topraklarda en başından beri farklı kültürler doğal biçimde yan yana yaşamışlardır. 1077 yılında Selçuklulara karşı savaşan Doğu Roma İmparatoru IV. Romanus'un ordusunda yer alan Selçuklu askerleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir. 13. yüzyılda gerçekleştirilen 4. Haçlı Seferi kutsal sayılan Konstantinopolis'i Müslümanlardan arındırmak yerine, daha çok şehri Rum Ortodoks Hıristiyanlardan temizlemeyi amaç edinmiştir. Yaklaşık 60 yıl Venedikli Katolik Hıristiyanların işgali altında bulunan şehirde, Müslüman tüccarlar tarafından inşa ettirilmiş camiler varlığını

4 Konuya ilişkin Almanca kaynaklara yazın tarihi çalışmaları üzerinden de ulaşmak olanaklıdır. Aydınlanma döneminde çeviri daha çok öğretici bir edim olarak değerlendirilirken, Romantik dönem ile birlikte, zamanın ruhu gereği de çeviriye üstün bir rol atfedilmiştir (kaynak odaklı çeviri). *Routhledge* (1998) ve *Handbuch Translation* (1998) başlıklı yapıtlarda burada anılan konulara kısaca değinilirken, Heide Pohlig (1971) tarafından kaleme alınan makalede ve Störig'in 1963'te derlediği yapıtta konular ayrıntılı biçimde tartışılmıştır. Ayrıntılı değerlendirmelere 1992-2000 yılları arasında Vermeer tarafından oluşturulmuş altı ciltlik çeviri tarihi yapıtında da rastlamak olanaklıdır (karş. Eruz, 2010: 31-56). Toledo kentinde gerçekleştirilen çeviri eylemi de bu çalışma bağlamında ele alınmayacaktır.

5 Ç.N.: Parakültür: Belirli bir toplumun kültürü; Diakültür: Belli bir grubun kültürü; İdiokültür: Belli bir bireyin kültürü (Ammann, 2008: 42-43).

sürdürmeye devam etmiştir. Farklı yerleşik kültürlerin oluşturduğu bu renkli doku adeta parçalanamaz bir bütün oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, tarihsel süreç içinde ortaya çıkıp, altın çağlarını yaşayarak yıkılan öteki imparatorluklardan tam da bu noktada ayrılmaktadır.

Batı yazınında Türk kültüründen ilk kez 10. ve 11. yüzyıllarda İtalyan tüccarlarca yazılan seyahatnamelerde bahsedilir.[6] Türkleri, Türk halklarından biri olarak değerlendiren ilk toplum da İtalyanlardır; Anadolu zaman içinde Türklerin vatanı haline gelecektir. Türklerin Anadolu'daki ilk örgütlenişi çokkültürlü beylikler şeklindedir. Bunlardan biri olan Karamanoğulları[7]büyük oranda Hıristiyanlığı benimsemiş ve Yunan alfabesini kullanmışsa da, beyliğin anadili Türkçe olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun alfabesi de çokkültürlüdür. 12'den fazla alfabenin kullanıldığı İmparatorluk'ta Yahudi, Ermeni ve Rumların anlaşmasını sağlayan aracı dil Türkçedir. Batı dillerini, sanki ayrılmaz bir bütünmüş gibi Latin harfleriyle ilişkilendirmek, ilginç bir durumdur.[8] Buna karşın Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçe metinler Arap alfabesiyle yazılmış, bu da Batı'da bir yanılsamaya yol açarak, Batı'nın Türk yazınını Arap ve Fars yazını ile eşdeğer görmesine neden olmuştur. Türk şairlerin Türkçe dışında Farsça metinler de oluşturmaları ise bu yanlış algının pekişmesine sebep olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda tek tip bir alfabenin kullanıldığından söz etmek olanaklı değildir. Bu duruma, yeni kurulan mühendishanede hoca olan, Ermeni paşalardan Hovsep Vartanyan'ın 1851 yılında Ermeni harfleriyle Türkçe olarak yazdığı Batı tarzı roman[9] örnek gösterilebilir. Bu örnekte Türkçe bu devasa İmparatorluk'taki farklı kültürleri birleştiren aracı dil rolünü üstlenmiştir (Eruz, 2010: 105-107).

6 Turan (2000: 17); Eruz (2010: 58).

7 Karamanoğullarının bayrağı iç içe geçmiş iki üçgenin oluşturduğu altı köşeli bir yıldız içermektedir.

8 Batı, yazıda Latin alfabesini kullansa da, rakamları pratik nedenlerle Araplardan almıştır.

9 Bu tarihten önce de Türkçe romanlar kaleme alınmıştır, ancak bunlar seyahatnameler ya da didaktik anlatılardır. Adı geçen romanda olaylar toplumsal arka plan bilgisiyle birlikte verilmiştir. Yazar burada Gregoryan Ermenilerle Katolik Ermenilerin yaşadığı sürtüşmeleri göstermeyi amaçlamıştır. Batılı misyonerlerin propagandası sonucu Osmanlı Ermenilerinin bir kısmı Katolik ve Protestan kilisesine geçmiştir. Bu gelişmeler, 1869 yılında mezarlıkların mezheplere göre ayrılmasına yol açmıştır. Vartanyan, birbirlerine derin bir düşmanlık besleyen Osmanlı Ermenileri arasındaki sürtüşmeyi, biri Gregoryan öteki Katolik olan bir çiftin yaşadığı aşk üzerinden somutlaştırmaya çalışmıştır (karş. Tietze, 1991/ Hosep Vartanyan).

Tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na dönecek olursak, bu İmparatorluk'ta yaşayan halkın çoğulkültürlü olduğu söylenebilir. Burada, "çoğulkültürlü" sözcüğünü, farklı kültürlerin yan yana yaşadığı, ancak birbirlerini dışlamadığı ya da birbirleriyle [metazori] bütünleşmediği toplumlar anlamında kullanıyorum. Bugün "entegrasyon" kavramıyla ifade edilen ve kültürlerin bütünleşmesi arzusunu içeren anlayışın, Osmanlı İmparatorluğu'nda söz konusu olmadığı söylenebilir. Burada o günkü koşullara uygun hale getirilmiş bir çoğulculuk hali hâkimdir. Her dini topluluğa, kendi dini liderince uyması gereken kurallar sunulur ve bireylere ise bir anlaşmazlık halinde, bu anlaşmazlığı kendi dini çevresinde ya da Osmanlı hukuk sistemi içerisinde çözüme kavuşturma hakkı tanınırdı. Buna göre, kadılar[10], talep edilmesi halinde Musevilerin ve Hıristiyanların yaşadığı anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulmasını da sağlayabilirlerdi.

Azad edilen kölelerin ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Yahudi, Rum ve Ermenilerin de din değiştirdikleri ve İslam dinine geçtikleri görülmüştür; konuyla ilgili başvuru kaynaklarında, din değiştirmenin sıkı bir denetime tabi tutulduğu [11]ve ancak itikat yoluyla olabileceği belirtilmişse de, birçok kişi din değiştirerek İslam dinine geçmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın meşhur çevirmenlerinden biri olan Rum asıllı mühtedi Yunus Bey bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Yunus Bey çok kez Osmanlı İmparatorluğu tarafından elçi olarak Venedik'e gönderilmiştir. Yunus Bey çevirmenliğin yanında ticaretle de uğraşmıştır. En nihayetinde Venedik elçisine 20.000 altın verecek "zenginliğe" ulaşmıştır. Tercüman Yunus Bey Haliç'in yamaçlarına, bir başka deyişle Fatih ilçesinin Çarşamba semtinde bir okul ve camii yaptırmıştır. Yunus Bey'in adını taşıyan ve günümüze kadar ulaşan cami, "Tercüman Yunus Sokağı"nın köşesinde bulunmaktadır (Eruz 2010: 69-70).

Bu çoğulkültürlü ortam çevirmenlere büyük önem atfedilmesini sağlamıştır. Tüm hazineleriyle ve Doğu ile Batı arasında gördüğü köprü işleviyle bu tarihi toprakların zenginliği de tüm bunlara eklemlenmiştir. Fatih Sultan Mehmet Konstantinopolis'i fethettiğinde, o topraklarda, aralarında yaşanan güç savaşları nedeniyle birbirleriyle zaman zaman karşı karşıya gelen Cenevizliler ve Venedikliler yaşamaktaydı. Pera

10 Osmanlı İmparatorluğu tarafından görevlendirilen en yüksek dereceli hakim.

11 Aslan (2010: 286-311).

semti, bugünkü adıyla Beyoğlu, İstanbul'un en Avrupai noktası olması yönünde her geçen gün biraz daha ilerliyordu. Zaman içinde çevirmenlerin profili de değişti.

Osmanlı hükümeti, bir başka deyişle Bab-ı Âli, bünyesinde elçiliklerde de olduğu gibi, saygın isimlerden oluşan küçük bir çevirmen ordusu çalıştırılıyordu. Bu çevirmenler genellikle Haliç kıyılarına yerleşmiş, zengin ve saygın Rum Ortodoks ailelerine mensuptular. 1821 yılında yaşanan Yunan isyanına dek İmparatorluk'ta çevirmenlik işleri, padişahlar tarafından Eflak voyvodası olarak da atanan bu çok dilli çevirmenler tarafından yürütülmüştür. İsyanlar sonrası Osmanlı İmparatorluğu kendi sadık çevirmenlerini yetiştirmeye başlamış ve bu amaçla genç erkekleri üniversite eğitimi almaları için Fransa'ya göndermiştir. Bu gelişmelere koşut, eğitimlerini tamamlayarak yurda dönen akademisyenlerin çeviri pratiklerini arttırabilecekleri çok sayıda çeviri kurumu[12] da kurulmuştur. Tüm bunlar "İmparatorluğun en uzun yüzyılı" olarak nitelenen 19. yüzyılda gerçekleşmiştir.

Zamanda bir yolculuk yaparak 16. yüzyıla geri döndüğümüzde, Osmanlılardan iki yüzyıl önce, Rum, Musevi ve Ermeni çevirmenlerin sadakatinden şüphe duyan Avrupalılarla karşılaşıyoruz. Venedikliler, sonrasında Habsburglular, Polonyalılar ve Fransızlar ilk çevirmen okullarını (dil oğlanları okullarını) kuran devletler olarak karşımıza çıkıyorlar.[13] Dil oğlanları bu sürece isteyerek ya da istemeyerek Batı'nın zihnindeki Doğu imgesi penceresini aralayarak etki ediyorlar. Viyana'da ve Paris'te ilk Doğu dilleri akademileri kuruluyor. Osmanlı İmparatorluğu'nda kaleme alınan genellikle Arapça bilimsel ve Farsça yazınsal yapıtlar, Batı dillerine çevriliyor. Bu yolla kültürler arası bir etkileşim de gerçekleşiyor: örn. Joseph von Hammer-Purgstall Hafız Şirazi'nin *Divan*'ını[14] Almancaya aktarıyor; bu yapıta hayran kalan

12 Çeviriler için oluşturulan heyetlerin çeşitli işlevleri var. Buna göre, von Hammer-Purgstall'in ve Hammer'in de üyeleri arasında bulunduğu Encümen-i Daniş'te yeni kurulan fakülteler için uzmanlık kitapları yazılıyor ve çevriliyor. 1821 yılında kurulan Bab-ı Ali Tercüme Odası'nda ise Bab-ı Ali'nin yazışmaları çevriliyor ve dış ülkelerle ilişkiler düzenleniyor. 1920 yılında Dışişleri Bakanlığı'na bağlanan odada çevirmen de yetiştiriliyor (Eruz, 2010: 118-122).

13 Wolf (2005: 503-514);15.10.2006 tarihinde İstanbul Üniversitesinde gerçekleştirilen Habsburg Hanedanlığı'nda dil oğlanları konulu sunum.
Hitzel, Frédéric (1995) *Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Eruz (2010: 71-92).

14 Ç.N.: Türkçe ilk çevirisi Abdulbaki Gölpınarlı tarafından 1944 yapılmıştır.

Goethe olgunluk dönemi yapıtı *Doğu Batı Divanı*'nda[15] Hafız'ı ikiz kardeşi ilan ederek, ona yapıtın bir bölümünü ithaf ediyor. Goethe kendi dönemi için (ve belki bugün için de) inanılmaz olan bir şeyin de altını çiziyor ve Doğu'nun ve Batı'nın parçalanamaz bir bütün oluşturduğunu ifade ediyor. Kültürleri aşan bu etkileşim Avrupalı tercümanlar ve mesleki bilgilerini Osmanlı topraklarında edinen çevirmenler sayesinde gerçekleşiyor.

Osmanlı İmparatorluğu ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti, çeviri tarihi açısından bitmek bilmeyen bir rol üstlenmiştir. Bu oyunun baş aktörleri ise çokkültürlü kültür uzmanları çevirmenlerdir. Kültürlerin iç içe geçmişliğini bir örnek üzerinden somutlaştırmak istiyorum. Ahmet Vefik Paşa'nın (1823-1891) dedesi sonradan Müslüman olmuş bir çevirmendir, babası da çevirmendir. Ahmet Vefik Paşa[16] ise eğitimini devam ettirmek için Osmanlı hükümeti tarafından Fransa'ya gönderilmiş, döndüğünde devletin önemli kademelerinde çalışmış, ama yine de çevirmen kimliğini ön planda tutmuştur. Bursa'ya vali olarak atandığında da durum değişmemiştir. Burada Bursa'nın ilk tiyatrosunu kuran Ahmet Vefik Paşa, Moliére'in yapıtlarını Türkçeye uyarlayarak, bunları Bursa'daki tiyatroda sahneletmiştir.

Önemli devlet kademelerinde görevli entelektüeller ve devlet adamları, çevirmenlik yapmış ve Türkiye'nin modernleşme sürecine katkı sağlamışlardır.

İşlevsel çeviri kuramlarında tanımlanan çevirmenin görev alanları iletişim mühendisliğiyle benzer özellikler sergilemektedir. Bugün de çevirmenler iletişimin sorunsuz gerçekleşmesinden sorumludur.[17] Tarihte de böyle olmuştur. Hatta geçmişte çevirmenlerin bunu sağlayabilmek için daha fazla çaba sarf etmesi gerekmiştir, çünkü devasa bir uygarlıkta iletişimin sağlanması daha büyük bir beceri isteyecektir. Napolyon'un Mısır seferine eşlik eden Paradise, çevirmenin sahip olması gereken özellikleri şöyle sıralamıştır:

> İyi bir tercüman, kendi anadilini iyi bilmeli. Doğu dillerinden anadiline çevrilmiş sözlük ve kitaplardan yararlanabilmek için yeterli Latince bilgisine sahip olmalı, ayrıca yazacak ve tercüme edecek kadar İtalyanca, Rumca,

15 Ç.N.: Goethe (2009), *Doğu - Batı Divanı*, çeviren Senail Özkan, Ötüken Neşriyat.

16 Eruz (2010: 110-112).

17 Karş. Vermeer; Reiβ 1986 / Holz-Mänttäri 1984 / Vermeer 1996.

> Türkçe, Arapça ve Farsça bilmelidir; büyük devletlerin ilgi alanları ve ticaretin kuralları hakkında bilgi sahibi olmalı, tarih ve coğrafya bilmeli, özellikle de Türkiye'nin yasalarını ve adetlerini, Osmanlı hükümetinin çalışma tarzını ve yönetimle ilgili formaliteleri tam anlamıyla öğrenmiş olmalıdır. Ayrıca iyi bir tercüman bu bilgilerin yanı sıra, sağduyuya, uzlaşmaya yatkın bir kafaya ve soğukkanlılığa, dürüst ve güvenilir bir kişiliğe, veba salgınına aldırmayacak kadar da cesarete sahip olmalıdır.[18]

Bu korkusuz, bilgili çevirmen Mısır'da yakalandığı hastalık nedeniyle, çok emek verdiği, zorlu mesleğine istemeden de olsa veda etmek zorunda kaldı.

Çevirinin nasıl gerçekleştirildiğine ve çevirmenlik mesleğinin tarih içindeki serüvenine ilişkin bilginin günümüz çeviri eğitimi açısından büyük önem taşıdığını düşünüyorum, çünkü bu yolla mesleğin gelişimi saydamlaştırılabilecek ve öğrencilerin, farkındalıklarının oluşmasına ve düşünme becerilerinin gelişmesine katkı sağlanmış olacaktır. Günümüz çevirmenleri tam da bu nedenle mesleğin geçmişiyle özel olarak ilgilenmelidir.

Özellikle postmodern küreselleşme ve yüzeysel bağlantılarla kurulan ağların değer yargılarını ayrımlaştırdığı bu çağda, çevirmen adayları için tarihsel süreç içinde çevirinin izlediği gelişimin ve çeviri olgusunun yeniden farkına varmak daha çok önem kazanıyor; bu sayede çeviri tarihinin belki de en önemli işlevlerinden biri de yerine gelmiş oluyor. Çeviri tarihine ilişkin bilginin sağlayacağı bir başka yarar da mesleğin toplumdaki imajını korumak olabilir; çevirmenler bu tarihsel bağlam içindeki çeviri olgusunun varlığını özümsemeden ve bu bilince ulaşmadan bugünkü görevlerini ancak kısmen yerine getirebilirler. Böylece çeviri tarihi, çevirmen adaylarının farkındalık kazanmalarına da katkı sağlamış olur. Tarihte çevirinin üstlendiği rolün bilgisine ulaşmanın ve ayrımında olmanın, öğrenciye gelecekte mesleğine nasıl yaklaşması gerektiği konusunda yeni bakış açıları sunacağı kanısındayım.

18 Karş. Hitzel (1995: 82); Eruz (2010:76). Ç.N.: Bu alıntının çevirisi Sakine Eruz'a aittir ve kendisi tarafından kaleme alınan *Çokkültürlülük ve Çeviri, Osmanlı Devleti'nde Çeviri Etkinliği ve Çevirmenler* başlıklı kitaptan alınmıştır.

Kaynakça

Aslan, Halide (2010). Osmanlı Son Döneminde Çok Milletli İstanbul'da Bir Değişim Örneği İhtida ve Mühtedi, İstanbul Tecrübesi, *The Experience of Istanbul, Coexistence of Religious and Cultural Diversities*, 15-17 Nisan 2010, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, yay. haz. Mehmet Fatih Arslan & Muhammed Veysel Bilici, s. 286-311, İstanbul: Uçan Tasarım.

Eruz, Sakine (2010). *Çokkültürlülük ve Çeviri: Osmanlı Devleti'nde Çeviri Etkinliği ve Çevirmenler*, İstanbul: Multilngual.

Hitzel, Frédéric (1995). *Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Holz-Mänttärri, Justa (1984). *Translatorisches Handeln. Theorie und Methode*, Academiae Scientiarum Fennicae B226, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

Hönig, G. Hans (1995). *Konstruktives Übersetzen*, Tübingen: Stauffenburg Verlag.

Pohling, Heide (1971). "Zur Geschichte der Übersetzung. Studien zur Übersetzungswissenschaft", *Beihefte zur Zeitschrift Fremdsprachen III/IV*, s. 125-162, Leipzig.

Reiss Katharina/Vermeer Hans (1986). *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*, Tübingen: Max Niemayer.

Störig, Hans Joachim (derl.) (1963). *Das Problem des Übersetzens*, Darmstadt: Wissenschaftlice Buchgesellschaft.

Tietze, Andreas (1991). *Akabi Hikayesi ile Türkçe Roman* (1851) Hovseb Vartanyan, İstanbul: Eren.

Turan, Şerafettin (2000). *Türkiye İtalya İlişkileri I*, Ankara: Doruk.

Vermeer, Hans J. (1996). *A skopos theory of translation*. *(Some arguments for and against)*. Heidelberg: TEXTconTEXT.

Wolf, Michaela (2009). "Crossing Histories: The Metamorphoses of the Translation Field in the Habsburg Monarch under the Perspective of "histoire croisée"", *Rethinking Methods in Translation History 25-26 Semptember 2009*, Okan University, Department of Translation Studies, s. 32-34.

ÇEVİRİ TARİHİ LABİRENTİNDE KÜLTÜREL KİMLİĞİ ARAYIŞ[1]

Mine YAZICI

İngilizceden Çeviren: Fatih İKİZ[2]

Özet

Bu makalede kültürel kimliğin oluşumunda çeviri yayınların rolü ele alınmaktadır. Kültürel kimliğin özü olarak yazınsal ve bilimsel yayınların devingen işlevi üzerinde durulmuştur. Zaman kesiti olarak Asya steplerindeki göçebe bir kavimden Anadolu'da kurulan ve değişik ırk ve dinlerden oluşan bir İmparatorluğun kuruluşundan çöküşüne kadar uzanmaktadır. Çeviri yayınların toplumsal, kültürel ve siyasal etkileri mercek altına alınarak, Doğu'dan ve Batı'dan gelen kültürel özellikler ve yabancı etkilerin yirminci yüzyılın başında birbiriyle kaynaşarak çağdaş bir ulusu nasıl meydana getirdiği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: çeviri tarihi, kültürel araştırma, bilimsel çeviri, yazınsal çeviri, yeniden yazma.

Giriş

Türkiye'nin tarihsel süreçteki gelişimi üzerine yapılan kısa bir çalışma, ülkenin göçebe bir kavimden yerleşik bir ulusa dönüşmesinde çevirilerin nasıl önemli bir rol oynadığını açıkça göstermektedir. Türkler, temel hedefleri yeni kurulan bir din olan İslamiyeti mümkün olabildiğince yaymak olan Araplar ile ilk defa 8. yüzyılda karşılaşmışlardır. Türklerin İslamiyeti kabul etmeleriyle birlikte askeri güç de el değiştirerek Araplardan Türklere geçmiştir. Bu durum askeri, ticari ve diplomatik amaçlarla İslam Halifesi ve komutanları adına Türk askerlerine hitap edebilecek ve onlarla iletişim sağlayabilecek çevirmenlerin ve tercümanların istihdamına olanak sağlamıştır (Bosworth, 1986: 236). Çin kaynaklarına göre Asya bozkırlarında çivi

1 Kaynak metnin künyesi: Mine Yazıcı (2003). "In Search for Cultural Identity in the Labyrinth of Translation History", *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi,* sayı 13, s. 93 – 107.

2 Arş. Gör.: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngilizce Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı.

yazısı kullandığı bilinen Türkler, zamanla sadece Arap medeniyetini değil aynı zamanda Arap alfabesini de kabul etmişlerdir (Lewis, 1987: 10-11).

Fars - Arap Dönemi

Askeri alanda elde edilen başarılardan sonra (özellikle milattan sonra 862 yılında İskenderiye'nin ele geçirilmesiyle) Araplar ve Farslar kültürel alanda da yayılım sağlayabilmek için bir arayış içine girmişlerdir. Savaş alanında elde edilen zafer haricinde başarıya giden tek yol yoğun çeviri faaliyetlerine başlamaktan geçiyordu. Bu doğrultuda, Bağdat'ta kültür merkezi olarak hizmet vermek amacıyla dönemin en büyük kütüphanesi olan Beytü'l-Hikme'yi (Bilgelik Evi) inşa etmişlerdir. Bu sayede ilk çeviri bürosu kurulmuştur. Buradaki çevirmenlerin çoğu Doğu Ortodoks Kilisesi'nden kaçarak 7. yüzyılda Güneybatı Anadolu'ya iltica eden Süryanilerden oluşuyordu. Çevirmenlerin çoğu Bizans'tan göç ettikleri için Antik Çağ (Yunan, Roma ve Hint Uygarlıkları) eserlerini ya kaynak metinlerinden ya da Süryanice dilinden Arapça ve Farsçaya çevirmişlerdir (Ülken, 1997: 56-69). Bu nedenle Emevi Halifeliği'nden bu yana bilginin Batı'dan Doğu'ya aktarılmasında Süryani çevirmenlerin önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Dokuzuncu yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru Abbasiler, Bizans'tan kalan kültürel mirası devam ettirebilmek için Süryanice veya Yunanca çevirmenleri[3] Beytü'l-Hikme bünyesinde görevlendirmişlerdir (Baker, 1998: 316-321). Beytü'l-Hikme'de çalışan bu çevirmenlerin çoğunun Anadolu'dan gelmiş olması, o tarihten bu yana bilginin yayılmasında Anadolu'nun hoşgörülü bir ortam sağlayarak medeniyetlere ev sahipliği yaptığını göstermektedir.

Selçuklu Dönemi

Türkler bu süre zarfında Arap ordusunun ana unsuru haline gelmişler, hatta kendi hanedanlıklarını kurabilmek için yönetici statüsüne kadar yükselmişlerdir. Farklı müslüman devletlerinin ordularında görev yapan Türkler, önce İran'ı, sonrasında 1055 yılında imparatorluk kenti olan Bağdat'ı işgal ederek kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başlamışlardır. Selçukluların bir boyu Irak'tan Suriye ve Filistin'e göç ederken, diğer boyu ise daha batıya, Anadolu'ya göç etmiştir. Küçük Asya olarak adlandırılan Anadolu'da o dönem farklı etnik kökenlere, kültürlere,

3 Toplam çevirmen sayısı 65 olup, bunların 47 tanesi Süryani kökenlidir.

dillere ve dinlere mensup insanlar bir arada yaşıyordu. Beytü'l-Hikme örneğinde de olduğu gibi Selçuklular farklı ırkların ve dinlerin kültürel mirasına konmuştur (Paker, 1998: 571-576).[4] Bununla birlikte, İran'ın İslam tarihindeki kültürel ve idari üstünlüğü Anadolu'daki Selçuklu Devleti'nin bölgesel yönetim anlayışında bile etkisini göstermiştir. Bunun sonucunda dini konularda Arap alfabesi kullanılırken, yönetimde birliği sağlamak adına Farsça resmî dil olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, sözlü geleneğin daha yaygın olduğu köylüler ve askerler gibi sıradan halk arasında ise Türkçe konuşuluyordu.

Yukarıda bahsedilen bölgede hem çok fazla dil konuşulması hem de Haçlı Seferleri sırasında Bizans ve Venedikliler ile yaşanan yoğun siyasi ve ticari ilişkiler, 8. yüzyıldan bu yana her iki medeniyet için de çevirmenlik hizmetini zorunlu hale getirmiştir. Örneğin, Bizans imparatoru Arapça konuşan bir tercüman tayin ederken, yönetimde Fars modelini benimseyen Selçuklu sultanı bir taraftan yabancı elçilerle iletişimi sağlamak bir taraftan da ticari mahkemelerde yazışmalarda aracılık yapmak üzere çok dilli çevirmenleri görevlendirmiştir. Çevirmenlerin ferman ile atanması ve hizmetlerine iki kâtip tahsis edilmesi bu dönemde çevirmenlere verilen yüksek statünün kanıtıdır. Asker kökenli olan Kemalettin Mehmet'in Sultan Alâeddin Keykubat tarafından çevirmenlik görevine tayin edilmesi, Anadolu Selçuklu Devleti'nde çevirmenlere gösterilen saygının en somut kanıtı olarak sunulabilir (Orhonlu, 1974: 176).

Yönetimdeki islami gelenek Selçuklu Devleti'ndeki kültürel hayatı da etkilemiştir. Eğer edebiyatı kültürün merkezi olarak kabul edersek, kültürün izini yine en iyi edebiyatta sürebiliriz. Göçebe ve askeri yaşam biçimi Türkleri diğer milletlere ve dillere karşı daha esnek ve hoşgörülü hale getirmiştir. *Şahname* (1020) ve *Kutadgu Bilig* (1069-1070) gibi en eski Türk şiirleri bile Farsça-Arapça aruz ölçüsünde yazılan "mesnevi" biçiminden etkilenmiştir. Bu iki şiir de ölçülü yazılmış binlerce beyitten oluşuyordu ve Türklerin milli ve kültürel hafızasını yansıtan epik veya didaktik eserlerdi (İz, 1989: 39-46). Bununla beraber, söz konusu dönemde resmî

4 Küçük Asya'nın, başka bir ifadeyle Anadolu'nun, söz konusu dönemdeki nüfusu Yunanlar, Suriyeliler, Ermeniler ve Farslar gibi çeşitli etnik unsurlardan oluşuyordu. Fakat bu coğrafyada yaşayanlar birbirlerinin dini inançlarına saygı duyuyorlar, başka bir ifadeyle Hristiyanlık ve İslam aynı coğrafyada varlığını sürdürüyordu.

yazışmalar yine Farsça yapılmış, hatta Büyük Selçuklu Devleti'nin vezirlerinden Nizamülmülk'ün devlet yönetimi üzerine kaleme aldığı *Siyasetname* adlı eseri de Farsça yazılmıştır. Türk halk şiirinin veya mistik şiirin sözlü temsilcilerinin aksine, Farsça yazan ve bu dilin karmaşık yazınsal biçemini sürdüren şairler devlet himayesine mazhar olmuşlardır. Örneğin, 13. yüzyılda Selçuklu Devleti'nin başkenti Konya'da yaşayan Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi* ve *Divan-ı Kebir* gibi en önemli eserlerini Farsça kaleme almıştır. Mevleviliğin kurucusu olmasına rağmen bu eserlerini Farsça yazması dikkat çekicidir. Mevlana'nın Farsça yazmasının sebebi eserlerini diğer saygın edebiyatın içinde göstermek istemesi olarak yorumlanabilir. Ancak onun mevleviliğinin katı islam anlayışına kıyasla daha hoşgörülü olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Mevlana'nın göçebe Türk kimliği bu hoşgörünün kaynağı olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan, on üçüncü yüzyılda yaşamış bir diğer önemli isim olan Yunus Emre, Türkçe yazmayı tercih etmiş ve aynı tasavvufi görüşleri Anadolu'da çok daha fazla insana ulaştırabilmek amacıyla eserlerini daha anlaşılır bir üslupla kaleme almıştır. Mevlana'nın oğlu Sultan Veled, Yunus Emre'ye gösterilen sevgiden çok etkilenmiş ve Türkçenin saygın yazın dilleri arasında kabul edilmemesine rağmen Mesnevi'nin bazı kısımlarını Türkçeye çevirmiştir.

On üçüncü yüzyılın sonlarındaki Moğol istilasından sonra, Selçuklularda merkezi devlet otoritesi çökmüş ve devlet parçalanarak beyliklere ayrılmıştır. Bu beylikler arasında en güçlü olanı son başkent olan Konya'yı elinde tutan Karamanoğulları Beyliği'dir. Selçuklu Hanedanı'nın mirasçısı olan Karamanoğulları Beyliği, batıda kurulan diğer beyliklere kıyasla daha yerleşik bir kimlik kazanmıştır. 1277 yılında Karamanoğulları Beyliği'ni kuran Mehmet Bey resmî yazışmalar da dâhil olmak üzere her türlü iletişimde Türkçeyi resmî dil kabul eden bir kararname yayımlamıştır. Çıkarılan bu kararname, kültürel kimlik konusunda bir asırdan uzun süredir Selçuklular üzerindeki Fars hâkimiyetinin son bulması açısından önemli bir adım olmuştur. Bir milletin kimliğini belirlemede en önemli etkenlerden biri dil olduğu için Karamanoğlu Mehmet Bey tarafından böyle bir kararın alınarak uygulamaya konulması, Arapça ve Farsçanın yerini Türkçenin almasına olanak sağlamıştır. Bu karardan hemen sonra Türkçeye yapılan çevirilerde artış yaşanmıştır (Paker- Toska, 1997: 83). Bu kararname yayımlanana kadar sözlü edebiyatta Türkçe daha yaygın bir

şekilde kullanılırken, geçmiş yıllarda çevrede kalmış Türk halk edebiyatı, kararname ile birlikte saygın olarak kabul edilen Arapça ve Fars edebiyatından çevirilerle kendi yazın dizgesini oluşturmaya başlamıştır. Örneğin, 14. yüzyılın önemli Türk şairleri arasında yer alan Gülşehri, İranlı ünlü şair Feridüddin Attar'ın başyapıtı olarak kabul edilen *Mantıku't Tayr* (*Kuşların Diliyle*) adlı eserini düzyazı türünde çeviren çevirmenlerden biridir (Taecheiner, 1965:1138). Fakat bu tam anlamıyla bir çeviri değil, uyarlamadır. Gülşehri bu çalışmasında özgün eserin bütünlüğünü bozmadan diğer kaynaklardan kendi eserine masallar eklemiştir. Öte yandan, kendisinin ilk özgün eseri olan Farsça yazılmış *Felekname*'de, "mesnevi" türündeki nazım biçimiyle aynı olan Remel bahrin (aruz ölçüsü) kullanmıştır. Bu bilgilere dayanarak, Gülşehri'nin günümüz çeviribilim araştırmacıları gibi çevirileri kültürel aktarımın bir ürünü olarak kabul etmiş olabileceği çıkarımını yapabiliriz. Bu doğrultuda, her iki eser de özgün metinlerin birebir çevirisi değil, aksine kendi yazın repertuarını yaratma arayışındaki ilk yeniden yazma örneklerinden biri olmuştur. Başka bir ifadeyle, söz konusu yeniden yazma sürecinde çevirmen kimliği ön plana çıkmış ve özgün eserin hedef kültürün yaygın ve gerçek ideolojik normlarına göre uyarlanmasında mutlak görünürlük kazanmıştır (Even-Zohar, 1990: 287-310).

Yukarıda bahsedilen eserler dışında Osmanlı öncesi döneme ait dikkate değer başka yeniden yazma örnekleri de vardır. Bu eserler arasında Divan Edebiyatı şairi Kul Mesud'un *Kelile ve Dimne* adlı yapıtı hem yazın dizgesi oluşturma hem de Türk kimliği yaratma amacı taşıması sebebiyle dikkat çekmektedir. Bu dönemde Ege kıyılarında şairleri, yazarları, çevirmenleri ve bilim insanlarını himaye ederek Türk kimliğinin sürdürülmesine katkıda bulunan beylikler de bulunur. Aydınoğulları beyi Umur Bey (1309-1347), Kul Mesud'u himayesine almıştır. Kul Mesud'un *Kelile ve Dimne* adlı eseri kaynak metni Arapça olan *Hayvan Masalları*'ndan[5] uyarlanmıştır. Kul Mesud bu eserin düzyazı türündeki bölümlerinde kaynak odaklı bir yaklaşım benimserken, nazım biçiminde yazılan bölümlerinde ise çeviri yaptığı dillerin dilsel ve bürünsel farklılıklarının yol açtığı kısıtlamalar nedeniyle yeniden yazma yöntemini tercih etmek zorunda kalmıştır (Paker ve Toska, 1997: 82-84). Kul Mesud çalışmalarının çoğunu Umur Bey'e ithaf etmesine rağmen, *Marzuban-Name* (*Tavsiye*

5 Özgün eser Sanskrit dilinde yazılmıştır.

Kitabı) adlı eserini beylikler arasında evlilik yoluyla kurulan akrabalık ilişkilerine istinaden Germiyan beyi Süleyman Şah'a ithaf etmiştir. O zamanlar beyliklerin himayesinde olmak; yazarlar, çevirmenler ve bilim insanları için himayesi altında oldukları beyliğin ideolojilerinin yayılmasına destek olmayı gerektiriyordu. Buna bağlı olarak yapılan çeviri tercihleri genellikle siyasi ya da ahlaki açıdan beyliklerin beklentilerine göre şekillenmiştir. Anadolu beyliklerinin Türkçedeki yeniden yazma ve çeviri faaliyetlerine verdikleri destek, kültürel ve politik alanda Fars-Arap hegemonyasına karşı direnişin açık bir göstergesi olmuştur.

Bu dönemde hem kendi eserleri hem de çevirileriyle Türk edebiyat geleneğini temsil eden bir diğer önemli isim ise Ahmed-i Dai'dir. Çevirmen kimliğinden ziyade bilim adamı ve şair olarak Ahmed-i Dai[6] dönemin beylerinin himayesine girmiştir. Dolayısıyla, Dai'nin eserlerinin çoğunu çeviri değil de "yeniden yazma" olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Diğer taraftan, Ahmed-i Dai bariz şekilde çağdaşlarından farklıydı. Arapçadan Türkçeye yaptığı *Miftahu'l-Cennet* çevirisinin önsözünde çeviri yaparken kullandığı stratejileri ve özgün eserin biçiminde yaptığı değişiklikleri açıklaması, onun çağdaşlarından farklılıklarına örnek olarak gösterilebilir. Bu durum Ahmed-i Dai'nin çeviri sürecinde veya öncesinde aldığı kararları açıklayan ve sorgulayan bir çevirmen olarak yaptığı işe ilişkin farkındalığını göstermektedir. Ayrıca, söz konusu eserde yaptığı müdahaleler ve açıklamalar aracılığıyla kendini çevirmen olarak görünür kılmış ve bu sayede eserin özgün bir kimlik kazanmasını sağlamıştır. Ahmed-i Dai'nin çeviri ve yeniden yazma eyleminde bu denli başarılı olması ancak Türkçe yazma konusundaki yetkinliği sayesinde olabilir. Dai'nin bir diğer önemli eseri ise Aruz ölçüsü öğretiminde de kullanılan Arapça –Farsça bir sözlüğün Türkçe eşdeğerleri ile birlikte kafiyeli bir biçimde yapılmış tercümesidir. Bahsedilen eserini öğrencisi Şehzade Murad için kaleme alan Ahmed-i Dai'nin bu çabası aslında onun çeviri öğretme tutkusunu ortaya koymaktadır. Eserleri arasında kısmen beyit çevirisi kısmen de yeniden yazılmış bir çalışma olarak görülen *Çengname,* dönemin edebi özelliklerine yansıtması açısından önemli bir konuma sahiptir. Bununla birlikte, Anadolu'daki beyliklerin Türkçeyi ilk defa resmî dil olarak kabul ederek kültürel kimlik oluşturmaya ve sonrasında kültürel

6 Kendisi ayrıca Şehzade Murad'ın (I. Murad) Lala'sıdır.

faaliyetleri bu bağlamda yönlendirmeye yönelik tüm çabalarına rağmen, bağlayıcı bir etken konumundaki İslamiyet, beyliklerin Türk kimliğinin tohumlarını ekip amaçlarına hizmet etmelerine engel olmuştur.

Osmanlı Dönemi

Fatih Sultan Mehmed'in (1432-1481) İstanbul'u fethinden sonra imparatorlukta Batı Kültürü diye yeni bir kavram ortaya çıkmıştır. Batı kültürünün mirasıyla etkileşime geçmek isteyen ilk Osmanlı sultanı olan II. Mehmed, Arapça, Farsça, Yunanca ve Latince dillerindeki el yazması eserleri derleyerek Topkapı Sarayı'nda bir kütüphane kurmuştur. Bu nadide eserler arasında II. Mehmed'in dikkatini en çok çeken ise Ptolemy'nin *Geography (Coğrafya)* isimli eseri olmuştur. Bu eser daha önceden birkaç defa Arapçaya çevrilmiş olsa da söz konusu dönemde Osmanlı topraklarında resmî eğitim dili Arapça olduğu için II. Mehmed bu eseri tekrar çevirtmiştir. Bu önemli eseri yeniden çevirtilmesinin altında yatan muhtemel sebep, II. Mehmed'in çeviri sürecindeki olası bilgi kaybı durumunda çeviriler yerine özgün kaynaktan bilgiye ulaşma konusundaki bilimsel merakı ve titizliği olabilir. II. Mehmed bu amaç doğrultusunda Antik Çağ'a ait felsefi ve bilimsel eserleri tercüme etmek ve bunlar üzerine tartışmak için Pontuslu bilim insanı Georgios Amerikus'u sarayında ağırlamıştır. II. Mehmed İstanbul'un fethinden sonra kendi hanedan mekanizmalarını çalıştırma fırsatı bulmuştur. Bu sayede devletin sonraki yıllarda benimseyeceği kültür politikası da şekillenecektir.

Önemli devlet işlerinin görüşüldüğü ve karara bağlandığı Divan-ı Hümayun'daki başkanlık görevini sadrazama devreden ilk Osmanlı sultanı II. Mehmed olmuştur. Ayrıca, padişahtan sonra devletin en üst düzey yetkilerine sahip olan sadrazamlık makamına ilk defa bu dönemde Hristiyan kökenli biri atanmıştır. Bu görev sonraki yıllarda saray eşrafı ve Enderun mektebi tarafından asimile edilen (devşirme) Hristiyan kökenli erkekler tarafından yürütülmüştür. Bu devşirmelerden biri olan Mahmud Paşa, II. Mehmed'in hükümdarlığı süresince bu görevi yerine getirmiştir. Mahmud Paşa'dan sonra bu makama atanan tüm vezirler Hristiyan kökenli olmuştur. Müslüman kökenli olmayan bu vezirler sayesinde önemli değişimler yaşanmıştır ve İmparatorluk sınırlarında Osmanlı kimliği egemen olduğu süre zarfında İslam dünyasının Hristiyanlara yönelik tutucu yaklaşımının yerini hoşgörü almıştır. Diğer

taraftan, divan kalemliği ve hazine gibi başlıca görevler bürokrat ailelerden gelen doğuştan Müslümanların elindeydi ve bu sınıfa mensup olanların eğitim geçmişleri Enderun mektebinde yetişenlerden oldukça farklıydı. Bu kişiler mahalle camilerindeki mekteplere ve dini toplantılara katılmışlardır. Bu kişiler etnik ve dini kökenlerine, eğitim geçmişlerindeki farklılıklara bakılmaksızın imparatorluk adına vezirin yönetimi altında çeşitli görevlerde bulunmuşlardır. Bu hoşgörü karma bir kültür olarak etnik azınlıkların birlikte yaşamaya alışık oldukları imparatorluğun tarihsel arka planından kaynaklanmıştır. Başka bir deyişle, İmparatorluğun dört yüz yıldan daha uzun bir süre hüküm sürmesinin altında yatan neden, bu süreçte hoşgörünün teşvik edilmesi gerçeği olabilir. 1476 yılında Venedik'e elçi olarak atanan Lütfi Bey bu duruma örnek olarak gösterilebilir, fakat kendisinin resmî olarak İmparatorluk tercümanı olarak çalışıp çalışmadığına ilişkin kesin bir bilgi mevcut değildir. Cengiz Orhonlu'ya göre, Rum asıllı bir tercüman diplomatik ilişkileri ve resmî yazışmaları yürütmek için emir eri olarak elçiye eşlik etmiştir. Bu bilginin ışığında Orhonlu, bahsi geçen Rum asıllı tercümanın Lütfi Bey'in resmî temaslarında ona eşlik ederek diplomatik yazışmaları yürüttüğünü ileri sürmektedir (Orhonlu, 1974: 176). Verilen örnek etnik azınlıklara karşı imparatorluğun gösterdiği hoşgörünün bir kanıtı olarak sunulabilir. Ayrıca, askeri alandaki başarılara öncelik vermesinden kaynaklanan nedenlerden dolayı İmparatorluğun resmî yazışmalarını yürütmek için yetiştirilmiş kendi çevirmenlerinin olmaması, devletin yerleşik bir kimlik kazanamadığının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

II. Mehmed, yenilikçi kimliğinden dolayı savaş alanındaki başarılarla yetinmemiştir. Bu askeri başarılar ona "Fatih" unvanını kazandırmış olsa da, kültürel bağlamda üstünlüğünü kanıtlama isteği Fatih'i kültürler ötesi liderlik için bir mücadelenin içine sokmuştur. Bu mücadele yoğun bir çeviri faaliyetini de beraberinde getirmiş, bu doğrultuda Roma İmparatorluğu tarihi üzerine çalışma yapmaları için Yunanistan, İtalya ve Trabzon gibi farklı coğrafyalardan bilim insanları bir araya getirilerek görevlendirilmişlerdir. Örneğin, Plutarkhos'un *Lives* (*Paralel Hayatlar*) isimli eseri bu dönemde Yunancadan Arapçaya çevrilmiştir. II. Mehmed fetihten hemen sonra dönemin Rum Ortodoks Patrikhanesi lideri 2. Gennadious Skolarios ve başka bir din adamını sarayına davet etmiş ve bu isimlerin felsefe ile din arasındaki ihtilafları

tartışabilecekleri bir toplantı dahi düzenlemiştir. Düzenlenen toplantıya dönemin uleması (imparatorluk bünyesindeki bilim insanları) da katılmış ve içlerinden bir tercüman toplantıda tartışılan konuları tutanak altına almıştır. Bununla da yetinmeyen II. Mehmed, aynı Patrikhane liderinden Hristiyanlık hakkında tanıtıcı bir el kitabı hazırlamasını istemiştir. Tüm bu kültürel faaliyetlerin yanı sıra, bilimsel bir Rönesans peşinde olduğu için matematik, astronomi, tıp, mantık ve teoloji alanlarındaki bilim insanlarını himayesi altına almıştır. Bu amaç doğrultusunda Ali Kuşçu'nun astronomi ve matematik üzerine iki risalesini Farsçadan Arapçaya çevirtmiş, bunu yaparak da eğitim dili olarak Arapçaya eski üstünlüğünü geri kazandırmıştır. Böylece döneminin üniversiteleri olarak kabul edilen ve teoloji, şeri hukuk, tıp ve geleneksel islam bilimleri gibi derslerin öğretildiği sekiz medresenin müfredatının oluşturulmasını sağlamıştır.

Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden sonra Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) tahta çıkmış, askeri alandaki zaferleri ile yurtdışında, idari ve hukuki alandaki başarılarıyla da imparatorluk sınırları içinde kendini kanıtlamıştır. Fakat bu dönemde İmparatorluk kültürel alanda bir durağanlık dönemine girmiştir. Bununla birlikte, 16. yüzyılda başkâtiplik diye bilinen yeni bir görev ortaya çıkmış ve ilk defa profesyonel çevirmenler yabancı devletler ile ilişkilerin yürütülmesinde bu göreve atanan kişiye yardımcı olmaya başlamışlardır. Bu dönemde sarayın baş tercümanı, yani tercüman başı, Reisü'l-Küttab'a[7] devlet işlerinde yardımcı olurdu ve diğer tercümanlar yabancı devletlerle olan diplomatik yazışmaları yürütmek için doğrudan baş tercümanın sorumluluğu ve yetkisi altında çalışırlardı. Başlangıçta, tercümanlar devşirme adı verilen Hristiyanlardan seçilirken, 17. yüzyılın ortalarında İmparatorluğun gerilemeye başlamasıyla birlikte devşirme sistemi ortadan kalkmıştır. Yine bu dönemde iki Rum asıllı vatandaşın Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa tarafından baş tercüman olarak atanmasıyla bu görev İstanbul'un Fener bölgesindeki aristokrat Rum ailelerinin tekeline geçmiştir. Aynı dönemde, baş tercümanlık makamı Divan-ı Hümayun'daki görevinden sonra Voyvoda veya Macar Prensi olarak atanmak için önemli ve kazançlı bir pozisyon olarak görülüyordu. Osmanlı döneminde profesyonel çevirmenlere

7 Ç.N.:Osmanlı İmparatorluğu'nda Hariciye Nazırlığı'nın, yani günümüz Dışişleri Bakanlığı'nın kurulmasından önceki dönemde dışişlerinden sorumlu ve divan katiplerinin başı olan devlet görevlisine verilen isimdir.

ihtiyaç duyan diğer kurumlar veya alanlar; ticaret faaliyetlerin yürütüldüğü limanlar, yabancı ülkelerin elçilik ve konsoloslukları ve eğitim kurumları olarak sıralanabilir. 17. yüzyıldan itibaren İmparatorluk bazı kurum ve kuruluşların üzerindeki otoritesini kaybetmiştir. Örneğin, yabancı konsolosluklar veya elçilikler 17. yüzyıldan sonra kendi tercümanlarını İmparatorluğun Hristiyan tebaasından kendileri atamaya başlamıştır. Diğer taraftan, çevirmenlerin çeviri becerilerinin ve yetkinliklerinin devletin ihtiyaç duyduğu diplomatik yazışmaları yürütmekte yetersiz kalması nedeniyle devlet tarafından resmî olarak sağlanan imtiyazlara, koruma haklarına ve verilen izin belgelerine (*berat*) rağmen bu sistem işe yaramamıştır. Fransızlar yetersiz kalan bu girişimler karşısında Venedik Cumhuriyeti'ni örnek alarak erkek çocuklarını 1669 yılında İzmir'deki ve İstanbul'daki Fransisken Manastırlarına göndermeye başlamışlardır.[8] Bu süreçte Batı ile olan kültürel ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Ulema[9] sınıfının ortaya çıkan bu boşluğu doldurup sorunu çözebileceği düşünülmesine rağmen, bu sınıfa mensup kişilerin birkaçı hariç büyük çoğunluğu Batı dillerine ilgi duymuyordu ve Batı kültürü hakkında bilgi sahibi değillerdi. Bu tür bir eğitim sisteminde Tanrıya hizmet bilimsel meraktan çok daha öncelikliydi. Tasavvuf anlayışı (İslam mistisizmi) 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarında etkili olmaya başlamıştır. Bu dönemde Tasavvuf veya başka bir ifadeyle Sufilik üzerine felsefi ve edebi eserler, tanınmış Sufi düşünürlerinin hayatlarına ilişkin destansı ya da biyografik çalışmalar, dini tefsirler, siyaset ve ahlak üzerine kuralcı ve dogmatik kitaplar Osmanlıcanın ilgi odağı haline gelmiştir. 17. yüzyılda Divan şiiri zirve noktasına çıktığı için bu eserlerden bazıları şiir olarak çevrilmiştir. Ayrıca, hanedanlık veya askeri meseleler üzerine kaleme alınan tarihi yazılara gösterilen ilgi nedeniyle düzyazı türü da gelişmiştir.

Bunun sonucunda sarayda "*Vakanüvis*"[10] adı verilen yeni bir meslek ortaya çıkmıştır. Arapça veya Farsça düzyazı metinlerindeki girift ve karmaşık anlatı türünün aksine,

8 Venedikliler, 1551 yılından itibaren erkek çocuklarını meclis kararı ile Doğu dillerini öğrenmeleri ve diplomatik ve ticari yazışmaları yapabilecek düzeyde çeviri yetkinliği kazanmaları için İstanbul'a göndermişlerdir (*Enfents de Langue*, 1995: 19-28).

9 Ulema sınıfı genellikle soyut bilimlere dayanan İslam odaklı bir eğitim almışlardır.

10 Ç.N.: Vakanüvis ya da Vak-a Nüvis: Osmanlı İmparatorluğu zamanında tarihi olayları kaydetmekle görevli kişiye verilen isimdir. Bu devlet görevlisi, her yılın sonunda o yıl içinde ölen önemli şahısların biyografilerini saraya sunmakla ve bu bilgileri arşivlemekle yükümlüdür.

tarih yazımı ve yapılan çeviriler hem Türkçenin anlatı biçeminin gelişimine hem de Türkçeye özgü yazılı bir dil geleneğinin oluşumuna katkı sağlamıştır. Buna karşın, 16. ve 17. yüzyıllarda Hint felsefe okulunun getirdiği alegorik ve sembolik faktörlerin yanı sıra, dilin müzikalitesinin anlaşılabilirlikten önce geldiğine ilişkin bir anlayış hâkim olduğundan, şiirde Arapça ve Farsça ögeler baskınlığını korumaya devam etmiştir. Öte yandan, tarih yazımında ya da bilimsel, tıbbi ve tarihi eserlerin çevirilerinde güdülen anlaşılabilirlik hedefi, zamanla kendi yazınsal biçemini oluşturabilmek adına dili kendi mekanizmalarını çalıştırmaya zorlamıştır.

Bu dönemde çevrilen eser sayısı çok azdı ve çevrilecek eserler ya rastgele belirleniyor ya da Aristoteles, Klaudyos Batlamyus gibi önemli isimlerin kaleme aldıkları yazınsal ya da dini eserler arasından seçiliyordu. Yukarıda bahsedilen çeviriler haricinde, 17. yüzyılda Kâtip Çelebi bilimsellik ve çeviri becerileri acısından farklı bir yaklaşım ortaya koymuştur. Doğu bilimlerindeki boşluğu fark ederek Latince kaynaklardan faydalanan ve tarih, coğrafya gibi alanlarda Latinceden Osmanlıcaya çeviri yapan ilk bilim insanı yine Kâtip Çelebi olmuştur. Onun bu bilimsel düşünme biçimi, araştırmalarını eleştirel, nesnel ve sistematik bir yöntem çerçevesinde yürütmesine olanak sağlamıştır. Kâtip Çelebi'nin eserleri incelendiğinde bilimsel kişiliği kolayca fark edilebilir. İslam tarihi ve Osmanlı tarihi üzerine 1642 yılında kaleme aldığı iki kitaptan oluşan *Fezleke* isimli eseri bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Kâtip Çelebi dört bölümden oluşan bu ilk kitabını Arapça yazmıştır. Klasik tarih yazımını dünyanın yaratılışından başlatarak bu alanda Arap geleneğini devam ettirmiş olsa da, Kâtip Çelebi bilimsel düşünme biçimi sayesinde eserlerinde olayları hem kronolojik olarak düzenlemiş hem de temel kaynakların bibliyografyasını eserlerine ekleme yolunu benimsemiştir. Osmanlı tarihi üzerine olan ikinci kitabını ise Osmanlıca kaleme almıştır. Aynı eseri iki farklı dil kullanarak yazması Osmanlıların içine doğduğu çok kültürlü kimliğin açık bir göstergesidir. Kâtip Çelebi ilk kitabında doğrudan Arap dünyasına seslenirken, ikinci kitabında ise sadece Osmanlı âlimlerine hitap etmek istemiştir. *Cihannüma* adlı coğrafya kitabında İslam dünyasındaki coğrafi araştırmalardan ve Abraham Ortelius ve Philipp Clüver gibi Latin bilim insanlarının bu alandaki eserlerinden bahsetmektedir. Ayrıca, çeviriler yoluyla edindiği bilgi ve birikim sayesinde dünyanın düz olduğuna ilişkin geçmişten beri süregelen yanlış ve

eksik bilgilere karşı çıkarak bu yanlışları düzeltmeye ve hatta bu iddiaları çürütmeye çalışmıştır. İslam dünyasındaki bilim insanlarının verimsizliğinden ve özellikle haritaların coğrafi keşiflerde kullanmamasından kaynaklanan hatalardan şikâyetçi olan ilk kişi yine Kâtip Çelebi olmuş ve bu amaç doğrultusunda 19. yüzyılın ilk yarısında coğrafi konumu belirmekte yardımcı olacak haritaları çalışmasına eklemiştir. Kristof Kolomb'un keşiflerinden ve Macellan'ın dünya turundan bahsederek Batı dünyasında meydana gelen gelişmeler veya keşifler hakkında ulema sınıfını ilk kez Kâtip Çelebi bilgilendirmiştir. Onun bu çalışmaları sayesinde birbirinden tamamen farklı iki kültürün bilimsellik anlayışı bir potada harmanlanmış ve bilginin evrenselliği kavramı tarafsız bir diyalektik yolla Osmanlı kültürüne tanıtılmıştır. Bu eser, bir taraftan evrensel ve nesnel bir yaklaşım sergilemesi diğer taraftan da yukarıda değinilen iki farklı kültürün bilimsel geleneklerine ışık tutması nedeniyle çeşitli Avrupa dillerine çevrilmiştir. Kâtip Çelebi'nin ikinci eseri ise bir çeviri kitaptır. Alman haritacı ve coğrafyacı Gerardus Mercator'un *Atlas Minör*[11](1635-1653) isimli kitabını Fransız kökenli bir devşirme olan Şeyh Muhammed İhlasi ile birlikte Latinceden Osmanlıcıya çevirmiştir (Huart, 1955: 434-437). Latinceden Osmanlıcaya yaptığı çevirilerinde ve diğer eserlerinde yaşadığı çeviri sorunlarını ilk defa *Atlas Minör* isimli bu eserin çevirisinde kayıt altına almış ve çevirilerdeki bilgilerin doğruluğu konusundaki endişesini dile getirmiştir. Onun Osmanlıcadaki sadeliğe olan bu yönelimi bilgilerin bir dilden diğerine doğru bir biçimde aktarılmasında gösterdiği titizlikten kaynaklanmış olabilir. Kâtip Çelebi'nin çeviride karşılaşılan sorunlara ilişkin bu sorgulama süreci, gelecekteki bilim insanlarının dili Arapça ve Farsça gibi yabancı ögelerden arındırarak bilginin tam olarak anlaşılmasına ve sonraki nesillere aktarılmasına olanak sağlayacaktır. Buna rağmen, ilk matbaanın 1727 yılında İbrahim Müteferrika tarafından sadece Türkçe kitap basmak şartıyla kurulmasına kadar Kâtip Çelebi çalışmalarını duyuramamıştır.

11 Ç.N.: Osmanlı bilim ve kültür mirası açısından coğrafya alanında yazılmış nadide kitaplardan olan *Levâmi'u'n-Nûr fî Zulmet-i Atlas Minor;* XVII. yüzyılın önemli bilginlerinden olan Kâtip Çelebi tarafından kaleme alınmıştır. Eser, coğrafya bilimiyle Atlas kelimesini bütünleştiren ve coğrafya sahasında geliştirmiş olduğu projeksiyonu bugün bile kullanılan ünlü coğrafyacı Gerardus Mercator'un kısa adıyla *Atlas Minör* olarak bilinen meşhur Latince eserinin tercümesidir. *Levâmi'u'n-Nûr, Cihannümâ*'da kaynak olarak kullanılmak üzere tercüme edilmiş bir eser olmakla birlikte, Kâtip Çelebi'nin orijinal yorum/değerlendirme ve açıklamaları ile kendi özgünlüğünü yakalamış ve sonraki çalışmalarda kaynak olarak kullanılmıştır. Daha fazla bilgi için bakınız: http://www.tuba.gov.tr/tr/yayinlar/suresiz-yayinlar/turk-islam-bilim-kultur-mirasi-dizisi/levmiun-nr-f-zulmet-i-atlas-minor.

III. Ahmed döneminde (1703-1730) yeniçeri isyanlarından kaynaklanan askeri zayıflık, içeride ve dışarıda kaybedilen savaşlar ve 16. yüzyıldan beri süregelen ekonomik istikrarsızlık ve sonucunda ortaya çıkan mali çöküş gibi önemli sorunlar İmparatorluğun dış dünyadaki bilimsel ve teknolojik gelişmelere olan ilgisinin azalmasına neden olmuştur. Ancak yok denecek kadar az olan bu sözde ilginin nedeni devlet mekanizmasında güçlü bir reform yapmak için kültürler arası bir etkileşim sağlamak değildir. Tam aksine, Lale Devri olarak da bilinen bu dönemde hanedanlık mensupları ve onların destekçileri, İmparatorluğu simgelemesi için dikilen lale bahçelerinin bulunduğu başkentte zevk ve sefa içinde yaşıyorlardı. Geçmiş yıllardaki hanedan mensuplarının sıradan hayatlarından oldukça farklı olan bu abartılı eğlence âlemi, en azından soylu aileler ve saraylar yaratarak Asil Osmanlı Kimliği'ni pekiştirmiştir. Bu dönemdeki eğlence âlemine düşkünlük bir yandan yönetici sınıfı ile halk arasındaki uçurumu büyütmüş, diğer yandan da imparatorluğun elde ettiği imtiyazlarla yerleşik bir kimlik kazanma isteğini ortaya koymuştur. Osmanlı Divan Şiiri bu dönemde Farsçanın etkisinden kurtulmuş ve Türkçeye özgü, oryantal temaların daha az olduğu ve Osmanlıya ait motiflere yer vererek zirve noktasına ulaşmıştır (İz, 1989: 43). Çağdaş Osmanlı kimliğini temsil eden ve Fars-Arap edebiyatına uzun yıllar hizmet ettikten sonra bu kimliği kanonlaşmış bir edebiyat olarak yazın dizgesinin merkezine taşıyanlar arasında Nedim (1681-1730) en iyi örnektir. Bu bilgiden da anlaşılacağı üzere, Batı ile temas kurma girişiminin yegâne amacı yeni bir ordu ve etkin bir bürokrasi inşa ederek merkezi devleti güçlendirmekti (Zürcher 1997: 11-32). Bu amaç doğrultusunda Sadrazam İbrahim Paşa, hem Batı hem de Doğu dillerinde yayımlanmış eserleri çevirmek üzere 1717 yılında dönemin bilim insanlarını bir araya getirerek ilk tercüme heyetini kurmuştur. Bu heyet döneminde yazınsal ve felsefi eserler Arapça veya Farsçadan çevrilirken, bilimsel, teknolojik veya tıbbi eserlerin çevirisi Batı dillerinden yapılmıştır. Aristoteles'in *Physika* adlı eserini Yunancadan Arapçaya çeviren Yanyalı Esat Efendi heyet üyeleri arasında en dikkat çeken isim olmuştur. Bu eseri daha önce yapılmış Arapça tefsirlerinden değil de özgün metinden çeviren ilk isim Yanyalı Esat Efendi olmasına rağmen, eseri Türkçeye değil de Arapçaya çevirmesi onun bu girişimini Farabi ve İbn Rüşd tefsirlerini aşma isteğinden öteye taşıyamamıştır. Tüm bu çabalara ve girişimlere rağmen İmparatorluk bir türlü kabuğunu kıramamıştır. Bu durum İmparatorluğun hala Arap kültürünün etkisi

altında olduğunun ve Batı kültürünü rakip olarak görmediğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Dahası, Esat Efendi Batı'daki teknolojik gelişmelere ayak uydurmak için yakın zamanda basılmış bir kitabı çevirmek yerine sadece mikroskop ve teleskop gibi yeni icatlara ilişkin meşruhat yayımlamak ile yetinmiştir. Diğer taraftan, 1727 yılında İbrahim Müteferrika Türkçe yazılmış eserleri de basabilmek amacıyla özel izin alabildiği için bu süreçte Tercüme Heyeti'nin çabalarının çoğu boşa gitmiştir. Matbaanın kurulmasından hemen sonra bilim ve tıp alanındaki eserlerinin Latinceden ve Fransızcadan Osmanlıcaya çevirisinde bir artış yaşanmış, bu çeviriler en azından orduda yeni bir eğitim sisteminin kurulmasında işlevsel bir rol oynamıştır.

1727 yılında İbrahim Müteferrika ilk kez dini eserler haricindeki kitapları Türkçe basabilmek için izin almış; ancak aynı izin 1567 yılında Ermenilere ve 1627 yılında Yunanlılara da verilmiştir. İbrahim Müteferrika dini çevrelerden gelecek eleştirilerden kaçınmak için bilinçli olarak kaynak kitaplarını basmayı tercih etmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak Arapçadan Türkçeye bir sözlük olan *Vankulu Lügati*[12] adlı eseri, sonrasında ise 1731 yılında Türkçe dilbilgisini Fransızca olarak anlatan *Grammaire Turque*[13] adlı eseri basmıştır. İbrahim Müteferrika aynı yıllarda Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma* adlı eserini ve Gerardus Mercator'un *Atlas Minör* adlı eserinin Kâtip Çelebi tarafından yapılan çevirisini yayımlamıştır. Kâtip Çelebi bilimsel çalışmalarda fark ettiği boşluktan hareketle Galileo ve Descartes'ın teorilerini göz önünde bulundurarak bu iki eseri çevirmiştir. Bilimsel alandaki bu çeviri faaliyetleri sayesinde 1734 yılında Askeri mühendislik okulu ve 1827 yılında Askeri Tıp Akademisi kurulmuştur. Bu okulların kurulması ile birlikte Batı dillerine olan ilgi artmış ve Latinceden Osmanlıcaya çevrilen bilimsel eser sayısında artış yaşanmıştır. Askeri okullarda görülen bu modernleşme çalışmalarının aksine, dini eğitim verilen medreselerin müfredatında herhangi bir değişiklik yapılmamış ve yönetici sınıfının eğitiminde İslami kaynaklara başvurulmaya devam edilmiştir.

İmparatorluk, Batı dünyasıyla diplomatik ilişki kurmadan ayakta kalamazdı. III. Selim (1789-1807) tam bir Fransız kültürü hayranıydı ve kendinden önceki padişahlara

12 Ç.N.: Vankulu Mehmet Efendi tarafından yazılan Arapça-Türkçe bir sözlüktür ve Türkçenin ilk matbu eseri olarak kabul edilir.

13 Ç.N.: Fransız tüccarlara Türkçe öğretmek için Jean Baptiste Holtermann tarafından yazılmıştır.

kıyasla oldukça özgür yetiştirilmişti.[14] Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nun en Batılı sultanı olarak bilinirdi. Sultan III. Selim'in Batılılaşma ile ilgili ilk girişimleri şöyle sıralanabilir: ilk olarak ulema olarak da bilinen geleneksel görünümlü idari kadrolarda çalışanların yerine Batılı fikirlere sahip sivil çalışanları istihdam etmiş; sonrasında dönemin Fransız hükümeti tarafından işe alınmış yabancı danışmanları ve eğitmenleri ilk defa göreve getirmiş ve Viyana, Londra, Paris gibi büyük başkentlerde ilk kalıcı elçilikleri kurmuştur. Bununla birlikte, askeri alandaki yenilgilerden veya idari kadrolardaki yığılmadan kaynaklanan ekonomik kriz, ani değişim karşısında yaşanan toplumsal çöküş ve yurtdışındaki ideolojik değişiklikler ıslahatçı bir hareketin başlatıcısı olan III. Selim'in beklendiği kadar başarılı olamamasına sebep olmuştur. Bu koşullar altında III. Selim, Fransız İhtilali'ne ve dolayısıyla özgürlük, eşitlik ve beraberlik ilkelerine bilerek karşı çıkmıştır. Yine de Fransız İhtilali ve bu ihtilalin yansımaları Osmanlı topraklarındaki okuma yazma bilmeyen Müslüman halka kıyasla Batı'daki gelişmeleri yakından takip eden okuryazar Hıristiyan nüfus üzerinde etkili olmuştur. Batı ile dini ve kültürel alandaki bu yakın ilişkiler iç ayaklanmaları körüklemiş, ilk ayaklanan da Yunanlar olmuştur.

II. Mahmud döneminde (1808-1839) Osmanlı İmparatorluğu büyük bir sorunla karşılaşmış, 1821 yılında meydana gelen Yunan İsyanından sonra Divan-ı Hümayun'daki son Fenerli Rum tercümanını azletmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde çevrilmesi gereken resmî evraklarda bir yığılma olduğu için askeri mühendishane okulunda yabancı dil öğretmeni olarak görev yapan Yahya Naci Efendi ve İshak Efendi devletin imdadına yetişerek Divan-ı Hümayun Tercüme Odası'nda resmî tercüman olarak göreve başlamışlardır. 1821 yılından 1833 yılına kadar tercümanlar vardiya sistemiyle çalışmışlar, ancak 1833 yılına gelindiğinde zamanla daha resmî bir kimlik kazanan Tercüme Odası kurulmuştur. Bahsedilen bu Tercüme Odası hem bir ofis hem de bir eğitim merkezi olduğu için geçmişteki tercüme bürolarından oldukça farklıydı, çünkü burada genç memurlara sadece yabancı dil eğitimi verilmiyor, aynı zamanda çeşitli dillerde yazılmış antlaşmalara ve sözleşmelere koşut metinler hazırlamaları da öğretiliyordu. Burada başlatılan çeviri faaliyeti İmparatorluğun bürokratik kadrosunu modernize etmede büyük rol oynamıştır. Böylece, kendi ülkelerindeki eğitim

14 Söz konusu dönemde şehzadeler padişah olup tahta çıkana kadar hapis tutuluyorlardı.

materyallerine dayanarak yeni bir eğitim öğretim müfredatı uygulamak üzere askeri mühendislik okullarında ve tıp fakültelerinde görevlendirilen yabancı öğretmenler aracılığıyla kurulan ilişki dışında Batı ile başka bir iletişim kanalı daha kurulmuştur. Bu yeni iletişim kanalları sayesinde geçmiş yıllardaki uçurumun aksine, askeri ve bürokratik kadrolardan oluşan yönetici sınıfının kültürel artalandaki homojenliğinin zemini hazırlanmıştır. Bu sınıfın mensuplarından pek çoğu Batı merkezli bir eğitimden geçtikleri için Batı'nın bilimsel düşünce sistemini benimsemiştir. Nihayetinde bu kişiler devlet destekli kültürel bir kurumun hayata geçirilmesini sağlayacak bir kültür politikası inşa etme üzerine görüş birliğine varmışlar ve bunun sonucunda 1851 yılında Encüm-i Daniş (Bilim Akademisi) kurulmuştur. Encümen-i Daniş'in başlangıçtaki kuruluş amacı Batı dillerinde yazılmış eğitim öğretim materyallerini Osmanlıcaya çevirmekti. Bu sayede halkın kültürel yaşamına katkıda bulunamasalar da en azından bilim dilini değiştirmeyi başarmışlardır. Devletin bilim dili olan Arapçanın yerini Osmanlıca almış, bu da gündelik hayatta kullanılan Türkçenin yazı dilinde kendine yer edinmesine olanak sağlamıştır. Bununa birlikte, bu dönemde özellikle edebiyat ve tarih alanında Arapçadan ve Farsçadan yapılan çeviriler en süt seviyeye ulaşmış olsa da (Ülken, 1997: 320), Batı kaynaklarının çevirisine pek fazla ilgi gösterilmemiştir.

Örneğin, Ahmed Eğribozi'nin *History ofAncient Greece* veya Todoraki Efendi'nin *History of Europe* gibi eserleri çevirmeye yönelik çalışmaları taslak olarak kalmıştır (Paker, 1998: 577). Bu durum, Batı kaynaklarına gösterilen düşük ilginin aksine, Arapça ve Farsça yazılmış özgün eserlerin popülerliğini koruduğu anlamına gelmektedir (Kurultay 1998: 18-19). Encümen-i Daniş tarafından alınan bu tür kısıtlayıcı kararlar Arapça ve Farsça kaynakların hala merkezi otoriteden yana olduğunu ve tarih ve felsefe gibi alanlardaki kanonlaşmış yerlerini koruduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, derslerde kullanılacak eğitim öğretim materyallerinin Batılı kaynaklardan çevrilmesi, medreselerdeki eski usul müfredatın kısmen de olsa modern olanla değiştirilmesini sağlamıştır. Kurulan bu kültür merkezinde yürütülen çeviri faaliyetlerinin yetersizliğine rağmen, yükseköğretimde akademik standartların geliştirilmesini sağlayacak, evrensel bilgi standartlarına dayanan çağdaş bir üniversitenin temelleri bu dönemde gerçekleştirilen çalışmalar sayesinde atılmıştır.

Diğer taraftan, bilim kurulu üyeleri Batı merkezli bilimsel düşüncenin yayılmasında çeviri faaliyetlerinin yetersiz kaldığının farkına varmış olmalılar ki bu farkındalık özel teşebbüsleri teşvik etmiş ve entelektüel sınıfı devlet baskısı veya ideolojik kaygılar olmaksızın Batı kültürünün yayılması için yeni bir ortam arayışına yönlendirmiştir. Bu doğrultuda, girişimci bir kişi olan Mehmed Tahir Münif Paşa 1860 yılında Osmanlı Devleti'nde ilk sivil bilim kurumu olma özelliği taşıyan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'yi (Osmanlı Bilim Derneği) kurmuş ve *Mecmua-i Fünun* adlı aylık bilim dergisini çıkarmıştır. Bu dergi çeşitli bilim dallarından yayımladığı çeviriler ya da özgün eserler aracılığıyla Türkçe bilim dilinin gelişmesine önemli katkılar sunmuştur (Paker 1986: 67-82). Münif Paşa aynı zamanda, Voltaire ve Fenelon gibi önemli isimlerin eserlerinden yaptığı çevirilerle Batı Aydınlanma felsefesine ait "felsefi diyalog" olarak bilinen yeni bir türün edebiyat ve düşünce dünyamıza tanıtılmasına da öncülük etmiştir. Münif Paşa'nın yazınsal tür tercihi ve yalın dil kullanımı çevirmen olarak yetkinliğini gösterirken, yapmış olduğu konu tercihi ise felsefi seçiciliğini ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, Türk okuru roman, tiyatro ve Batı şiiri gibi yazınsal türlerle de tanışmıştır. Öte yandan, Ceride-i Havadis (1840), Tercüman-ı Ahval (1860), Tasvir-i Efkâr (1862) ve Tercüman-ı Hakikat (1879) gibi ilk özel gazetelerin kurulmasından hemen sonra Batılı düşünce ve yazınsal türler Türk kültüründe tanınırlık kazanmış ve bu gazeteler yenilikçi fikirlerin yayılmasında etkili olmuşlardır. Bu gazetelerde tefrika halinde yayımlanan yazılar veya çeviriler Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne hizmet etmiştir. Örneğin, Yusuf Kamil Paşa Fransız yazar Fenelon'nun *Les aventures de Télémaque* adlı eserini, "inşa" adı verilen ağdalı bir Osmanlıca düzyazı tarzında *Tercüme-i Telemak* ismiyle çevirmiştir. Benzer şekilde İbrahim Sinasi *Terciime-i Manzume* adıyla bir dizi Fransız şiirini "aruz" adı verilen geleneksel Osmanlı şiiri biçiminde çevirmiştir. Bu açıdan bakıldığında başlangıçta çeviri, Osmanlı edebiyatının kanonlaşmış konumunu korumaya hizmet etmiş ve çevirmenlerin kabul edilebilirlik kaygısı nedeniyle bu süreçte yenilikçi bir rol üstlenmemiştir. Gazetelerde yalın bir üslupla tefrika halinde yayımlanan çeviriler doğrudan halka hitap etmeye başladığında reformist bir güç elde etmiştir. Bu dönemde sözlü kültürden yazılı kültüre bir geçiş yaşanmış ve sözcüğü sözcüğüne ya da anlamın aktarılmasını öne çıkaran serbest çeviriler, günlük hayatta kullanılan Türkçenin yazı dilinde yer edinmesinde ve hatta yeni yazınsal türlerin edebiyat dizgemize girmesinde

önemli bir rol oynamıştır. Bu bakış açısından hareketle, farklı metin türlerini çeşitli çeviri stratejilerine göre çevirmesi ve geçmişteki içedönük Osmanlı geleneğinden vazgeçmesi nedeniyle Ahmed Vefik Paşa en iyi rol modeldir. Ahmed Vefik Paşa aynı zamanda sözcüğü sözcüğüne çevirinin Türkçe düzyazı türünün geliştirilmesinde yenilikçi bir güç olduğu görüşünü savunmuş, bu amaç doğrultusunda Yusuf Kamil Paşa'nın süslü ve ağdalı üslubunun aksine 1881 yılında *Les Aventures de Telemaque (Telemak)* adlı eseri yeniden çevirmiştir. Benzer şekilde çağdaşı Şemseddin Sami de 1881 yılında *Les Miserables (Sefiller)* ve 1885 yılında *Robinson Crusoe* adlı eserleri sözcüğü sözcüğüne çeviri yöntemiyle dilimize kazandırmıştır. Burada bahsedilen her iki çevirmenin de çeviriye ilişkin kaynak odaklı yaklaşımı savunması, çeviri stratejilerinin metin türüne göre belirlenmesi tartışmalarını başlatmıştır. Bu iki önemli isim Osmanlıcanın ağdalı üslubunun yazın dizgemizde yeni bir tür olan roman için uygun olmadığı ve metin türü olarak romanın daha sade ve yalın bir dil kullanımı gerektirdiği görüşünü savunmuştur. Geçmişten beri konuşma dili olarak kabul edilen Türkçenin roman yazımında yetersiz kalacağına ilişkin tüm itirazlara rağmen Ahmed Vefik Paşa'nın ve Şinasi'nin çabaları sayesinde Osmanlıcanın yerini yalın bir Türkçenin almasının yolu açılmıştır. Dilin dinamiklerinde yaşanan bu değişimle birlikte doğal olarak okur kimliğinde de bir değişim yaşanmış; gazete ve mecmualarda yalın bir dille kaleme alınmış tefrika halinde yayımlanan eserler sayesinde halkın okuryazarlık oranında bir artış meydana gelmiştir. Çeviri aracılığıyla yapılan bu dilsel devrimler halkın yurt içinde ve yurt dışında yaşanan siyasi, ekonomik, bilimsel ve düşünsel gelişmelerden haberdar olmasını sağlamıştır. Avrupa'da milliyetçi akımların baş göstermesi ve resmî dil olarak Osmanlı Türkçesi yerine sade ve yalın bir Türkçenin kullanılmaya başlaması ile birlikte, halk Türk kimliğini öne çıkararak Osmanlıların emperyal kimliğini sorgulamaya başlamıştır. II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) uygulanan sansür ve baskılar bile halkın İmparatorluğun tebaası olarak değil, bulundukları toprakların sahibi olarak haklarını talep etmesinin önüne geçememiştir.

Toplumun uzun yıllar süren sessizliğine rağmen, Antik Çağ'dan beri birçok medeniyete ev sahipliği yapmış kadim Anadolu topraklarında bozkırlardan gelen göçebe Türk kavimlerinin aksine, yerleşik bir kültürel kimlik arayışı içinde olan yeni

bir Türk medeniyeti vücut bulmuştur. Sonuç olarak, pek çok alanda zorlu aşamalardan geçtikten sonra 20. yüzyılın başında çağdaş bilimsel düşünceyi esas alarak yönünü Batı'ya çeviren yeni bir Türk kimliği ortaya çıkmıştır. Bu kısa çalışmadan da anlaşılacağı üzere, çevirilerin bir ülkenin kendine özgü gelenek ve göreneklerini, yaşam biçimini yozlaştırdığı yönündeki genel kanının aksine, kültürel gelişim ve değişim sürecinde farklı dillerden ve kültürlerden yapılan çeviriler Türk kimliğinin yaratılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Kaynakça

Baker, M. (1998). Arabic Tradition. *Routledge Encylopaedia of Translation,* cilt II, s. 316–321, London & New York: Routledge.

Bosworth, C. E. (2000). Tardjuman (Translator), *Encylopaedia of Islam*, s. 236–238, Leiden: Brill.

Hitzel, F. (1995). *Dil Oğlanları ve Tercümanlar,* çev. M. Ulusel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Huart, C. (1955). Kâtip Çelebi, *Encylopaedia of Islam*, cilt 6, s. 432–439, İstanbul: Maarif Bakanlığı.

İz, F. (1989). The Ottoman Period 1300 -1850, *The Book of Turkish Verse*, s. 35–47, London: Penguin.

Kurultay, T. (1998). Cumhuriyet Türkiye'sinde Çevirinin Ağır Yükü ve Türk Hümanizması, *İstanbul Üniversitesi Alman Dili Ve Edebiyatı Dergisi, sayı XI*, s. 13–33.

Lewis, B. (1987). *Istanbul & the Civilization of the Ottoman Empire*, Norman& London: University of Oklohoma Pres.

Orhonlu, C. (1974). Tardjuman (Translator). *Encylopedia of Islam Expanded Turkish Version*, 1. baskı, cilt 12, s. 175–181, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Paker, S. (1998). Turkish Tradition, yay. haz. Mona Baker, *Routledge Encylopaedia of Translation*, s. 571–582, London & New York: Routledge.

Paker, S. & Toska, Z. (1997). A Call for Descriptive Translation Studies in the Turkish Tradition of Rewrites, yay. haz. M. Snell Hornby, *Translations As Intercultural Communication: Selected Papers From The Est Congress-Prague 1995* içinde, s. 79–88, Amsterdam: John Benjamins.

Paker, S. (1991). The Age of Translation and Adaptation, 1850-1914 Turkey, yay. haz. R. Ostle, *Modern Literature in the Near and Middle East 1850-1970,* s. 17–32, London & New York: Routledge.

Paker, S. (1986). Translated European Literature in the Late Ottoman Literary Polisystem, *New Companion,* sayı 1, s. 67–82.

Stiles, A. (1996). *The Ottoman Empire 1450 -1700*, London: Hodder & Stoughton.

Taeschner, F. (1965). Gülşehri, *The Encyclopaedia of Islam,* cilt II, s. 1188, Leiden & London: E.J.Brill .

Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*, Amsterdam & Philaedelphia: John Benjamins.

Zohar, I. E. (1990). Polysystem Studies, *Poetics Today*, sayı 11 (özel sayı), s. 287–310.

Zürcher, E. J. (1997). *Turkey: A Modern History*, London: I.B. Tauris.

Ülken, H. Z. (1997). *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü,* İstanbul: Ülken Yayınları.

ÇEVİRMENLER VE GÜCÜN TAHAKKÜMÜ[1]

André LEFEVERE

İngilizceden Çeviren: Selçuk ERYATMAZ[2] - Emre CANBAZ[3]

Çevirmenler de gücün tahakkümü altında kalabilirler ve nihayetinde kendilerini yetkilerinin ellerinden alındığı durumlarda bulmaları oldukça olasıdır. Çevirmen Maurice-Edgar Coindreau, "Çevirmenlerin hakları değil, görevleri vardır" (1974:131) diye yazmıştır. Az sonra vereceğimiz anekdot da bu vecizeyi açıklamaya ve bölümün genel yapısına uygun çerçeveyi çizmeye yardımcı olacaktır.

Avukat Eugene-Philippe Dorion (1830-72), Konfederasyon öncesi ve sonrası dönemde Kanada'nın resmi çeviri çevrelerinin önemli figürlerinden biriydi. İngilizce, Fransızca ve bazı yerli dillerinin yanı sıra, eski diller konusundaki bilgisiyle çağdaşları arasında saygınlık uyandırdı. Fransızca çevirmenleri bürosunun yönetiminde bulundu ve yasaların Fransızcalarının iyileştirilmesinde büyük rol oynadı, buna rağmen kimi zaman politikacıların iradesi ve istekleri karşısında geri adım atmak zorunda kaldı. Konfederasyonun kurucu babalarından Sir George-Etienne Cartier, otoritesini kullanarak, çağdaş Kanada'nın anayasal çerçevesini çizen *British North America Act*[4] içerisindeki "*Dominion of Canada*" teriminin "*Puissance du Canada"* olarak çevrilmesinde ısrarcı oldu.[5] Çevirmen, henüz endüstrileşememiş üç buçuk milyon nüfusa sahip bir koloninin bir 'güç' olma iddiasını biraz abartılı bulmuştu ki bu fikrinde de yalnız olduğu söylenemezdi. Yine de üstün dil yetileri ve çeviri alanındaki otoritesi bir yöneticinin metni istediği gibi dikte ettirmesine mâni

1 Kaynak metnin künyesi: Andre Lefevere (1995). Translators and The Reins of Power, yay. haz. Jean Delisle ve Judith Woodsworth, *Translators through History* içinde, Benjamins Translation Library. https://benjamins.com/catalog/btl.101.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü.

3 Arş. Gör., Yaşar Üniversitesi, İngiizce Mütercim Tercümanlık Bölümü.

4 Ç.N.: 1867 yılında Kuzey Amerika'daki üç İngiliz kolonisini - Nova Scotia, New Brunswick, ve Kanada- Kanada adı altında birleştiren, İngiltere Parlamento tarafınca çıkartılan yasa.

5 Ç.N.: İngilizce kullanımdaki "dominion" ifadesi, yönetim biriminin sömürge olduğuna ve İngiltere idaresinde yönetildiğine vurgu yaparken, Fransızca "Puissance" terimi özerk ve tek başına bir iktidarın varlığına işaret etmektedir.

olamıyordu. Sağduyu ve çevirmenin takdiri, politikacının etkisini kırmakta başarılı olamamıştı (Delisle, 1984:7). Bahsi geçen ifade 1950'lere kadar kullanıldı ve *1982 Kanada Yasası*'nın[6] yürürlüğe girmesiyle de tedavülden kalkmış oldu.

Çevirmenlerin güç odakları karşısında çok da fazla alternatifi olmadığı düşünülür, özellikle de güç odakları kesenin ağzını istedikleri zaman açma yetkisine sahipse. Çevirmenin *droit à la parole*[7] çizgileri ise üçüncü bir taraf için fikirleri iletme ve bazen biraz parlatmayla sınırlıdır. Çevirmen, güvenirliğini devam ettirebilmek, resmi sırları saklamak ve gelecekteki işlerde tercih edilebilmek için birtakım kısıtlara uymakla yükümlüdür. Bu nedenle çevirmenler ancak kendilerine belli süreliğine ödünç verilmiş bir gücü, güvenilir kalabildikleri süre çerçevesinde kullanabilirler. Onların sahip oldukları bu ikinci el otorite, baştan kendilerine budanmış olarak takdim edilmiştir. Son tahlilde ise çevirmenler gerçek, gerçekten etkili olacak güç ilişkilerinin dışında tutulurlar.

(Sözlü) çevirmenler televizyonda göründüklerinde, bu güç ilişkisinin işleyişi en açık bir biçimde gözlemlenebilir. Günümüzün anlı şanlı muktedirlerinin- devlet başkanları, askeri liderler veya sanayi devleri- yanlarında dururlar ve bu güçlü insanların sözlerini geniş kitlelere iletme görevini üstlenirler. Onlar -ekranda gördüğümüz o kanlı canlı- gücün çevirmenleri olmakla beraber, bu ham gücün kullanımını haiz değillerdir. Çevirmenleri işbaşında izlerken bu durum bize defaatle hatırlatılır; onlar aktardıkları konuşmaların sürükleyicileri değillerdir. Çevirisini yaptıkları kişi, çevirmen daha sahnede belirmeden muhatabını selamlar; çevirmenlerin ise karşılarındaki delegasyondaki denk çevirmenler ile selamlaşmaları, görüşmeler resmi olarak başlamadan mümkün değildir.

Televizyondaki imgeler kısıtlayıcı ve dayatmacıdır. Çevirmenleri gücün etrafında görmek istememizin nedeni, bir kişiye verilmiş güç ve bu kişinin gücü tamamen elinde tuttuğu sanrısına dayanan ilkörneksel bir güç ilişkisinin iyi bir örneği olduğunu düşünmemizdendir.

6 Ç.N.: 1982 yılında İngiltere Parlamentosu tarafından çıkartılmış ve Kraliçe'nin Kanada'yı tamamen bağımsız ilan ettiği yasa maddesi.

7 Ç.N.: Fr. Konuşma, söz söyleme hakkı.

Güç, çeviriyi çevreler, ya da en azından onu kontrol eder. Çevirmenler, bazı metinlerin –ki özellikle edebi bir metinse- güzelliğine kapılabilirler. Metni kendi dillerine devşirme -ya da kendi dillerinde metni yeniden oluşturma- hevesine kapılsalar bile, sürecin sonunda ortaya çıkan ürün üzerinde nadiren tamamen söz sahibidirler. Yaptıkları işlerin bir etkisinin olmasını istiyorlarsa, gücü elinde bulunduran kurumu- bu bir yayınevi, editör veya edebi dergi olabilir - dağıtım konusunda ikna etmeleri de gerekir.

Bu konu yüzeysel bir bakışla açık ve anlaşılır gibi görünse de aslında oldukça karmaşıktır. Güç ve baskının etmenleri nadiren göründükleri kadar basittir. Güç, Michel Foucault'nun da birçok kez işaret ettiği üzere farklı şekillere ve yapılara bürünebilir. Bu bölümde Batı dünyasının çeviri tarihi güç penceresinden incelenecek, çevirmenlerin güç merkezlerine ulaşmakta kullandıkları bağlantı yolları ve patikaları değişik örnekler eşliğinde sergilenecektir.

İlerleyen sayfalarda yer alan örnek olaylar farklı tarihi dönemler ve kültürlerden seçilmiştir. Devletlerarasındaki etkileşimden ve devletlerin kendi içlerindeki çift/çok dillilik ihtiyaçlarından doğan çeviri hareketlerinin en yoğun olduğu zamanlardan, yirminci yüzyıldan ilk örneğimizi vereceğiz. Günümüzde güç kaynakları çeviri üretimine genellikle müdahil olmamaktadır. Vereceğimiz ilk örnekte ise çeviri, anavatan kavramının oluşumunda rol oynayan bir güç meselesi olarak gücü elinde tutanların dikkatini çekmiştir.

Sonrasında ise geçmişe dönerek Orta Çağ'da ana güç merkezlerinin hamiliğine doğrudan konu olan bazı çeviri girişimleri incelenecektir. Ardından, zamanla farklı birçok güç merkezinin ortaya çıkışı ve çevirmelerin farklı aracılar arasında gidip gelen ilişkileri takip edilecek, daha güncel örneklerde ise, faşist İtalya ve Sovyetler Birliğinin baskıcı kültürel politikaları ile kısıtlanan çevirmenlerin kendilerinin, baskın ideolojinin karşısında yer alan değerleri bulundukları kültüre aktaran yıkıcı hareketlerin eyleyenleri olarak bir çeşit gücü kullandıkları gözlemlenecektir. Diğer örnekler Güney Amerika kıtası tarihinden bazı olayları ele alıp, fetih/işgal ve kolonileştirme bağlamında çevirmenleri mercek altına alacaktır. Bölümümüz, anonim ve hak ettiği değeri görememiş konumlarından yukarılara tırmanan kadın çevirmenlerin tarih içerisinde değişen rollerine de odaklanacaktır. Hemen ardından

ise, kadın çevirmenlerden biraz daha şanslı bazı erkek meslektaşlarının tarihin bazı anlarında bir nebze de olsa gücün dizginlerini kısa bir süre ve kısıtlı imkânlar dâhilinde de olsa ele aldıklarına tanıklık edilecektir. Bölüm sonunda ise güç ve çeviri ilişiklisine ışık tutan yeni çalışmalara göz atılacaktır.

Balfour Deklarasyonu: "Anavatan" mı Yoksa "Ulusal Yuva" mı?

Gelişmiş bir toplumda, gücü elinde tutanlar genellikle çeviriyi doğrudan kontrol etmezler. Kimi çeviri girişimlerine önayak olsalar veya çeviriyi başlatsalar bile üretimin denetiminde yer almazlar ve çoğu zaman da üretim sürecinin detaylarından haberdar da değillerdir. Bu açıdan bakıldığında, bu toplumlardaki çeviri üretim süreci mütercimlerin ve tercümanların doğrudan Firavuna değil, "*dragomanların gözeticisi*" Prenses Elphantine'e bağlandığı altıncı mısır hanedanlığı (MÖ 3. binyıl) zamanında olduğundan pek de farklı sayılmaz (Kurz, 1985).

Devletin merkezi gücü, ancak çeviri metinlerde kendini doğrudan ilgilendiren bir sorun ortaya çıktığında çevirinin farkına varmaktadır. Bunun en çarpıcı örneklerinden birisi de Balfour Deklarasyonunun Fransızcaya çevirisidir.[8] Metnin İngilizcesi şu şekildedir:

> His Majesty's Government view with favour the establishment in Palestine of a *national home* for the Jewish people, and will use their best endeavours to facili- tate the achievement of this object, it being clearly understood that nothing shall be done which may prejudice the civil and religious rights of existing non-Jewish communities in Palestine, or the rights and political status enjoyed by Jews in any other country.

Fransızca metinde ise yanlış anlaşılma görülmektedir:

> Le gouvernement de Sa Majesté envisage favorablement l'établissement en Pa- lestine d'un *foyer national* pour le peuple juif, et emploiera tous ses efforts pour faciliter la réalisation de cet objectif, étant clairement entendu que

8 Balfour Deklarasyonu 1917 yılında İngiliz Dışişleri Bakanı Sör Arthur Balfour tarafından Lord Walter Rothschild'e yazılan bir mektuptur. Lord Walter Rothschild'in başkan yardımcılığını yürüttüğü Britanya Yahudileri Kurulu'ndan, 1927 yılında Milletler Cemiyeti'nin yaptırımlarına dönüşecek, Filistin'de Yahudilere bir "ulusal yuva" verilmesine dair bir müzakere metninin taslağını içermektedir (bkz. Neher-Bernheim, 1969; Stein 1961; Weizmann, 1949 ve 1957).

> rien ne sera fait qui pourrait porter préjudice aux droits civils et religieux des communautés non juives en Palestine, ainsi qu'aux droits et au statut politique dont les Juifs pourraient jouir dans tout autre pays.

Sorun, "*national home"* teriminin çevirisindedir- sadece İngilizceden Fransızcaya değil, İbraniceden İngilizceye çeviride de bir anlaşılma hatası bulunmaktadır. Dilbilimsel düzlemdeki sorun, Yahudilerin bir kısmının "*homeland*" kavramını somutlaştırmasında görülmektedir. "*National home*" terimi Yahudi gazeteci ve çevirmen Nahum Sokolov (1861–1936) tarafından İngilizceye çevrilmiştir (Sokolov, 1919). Birinci Dünya Savaşı sonunda Balfour Deklarasyonu'nun hayata geçirilmesine yönelik görüşmeler sırasında, sonradan İsrail'in ilk başbakanı olacak Chaim Weizmann'ın sağ kolu konumunda Sokolov da görev almaktadır. 1916 yılında Sokolov "*Bayit Leumi*" veya "*national home*" kavramını üretmiştir. İbranicede "*bayit*" ve İngilizcede "*home*" kelimeleri için Fransızca karşılık olarak "*foyer*" kullanılmıştır- İngilizcedeki "*hearth*" kelimesine denk düşen bu kelime, düzdeğişmece ile kişinin kendine ait olan bir yurt veya ev anlamına gelmektedir-. Bununla birlikte ters aktarım ile bakacak olursak Fransızcada "*patrie*"- "*ing. fatherland*" kavramına denk düşmektedirler. İbranicede ise kelimenin İngilizce ve Fransızca karşılıklarından daha geniş bir alanı kapsadığı söylenebilir, çünkü hem Kudüs Tapınağı'na[9] hem de genel olarak Yahudi devletine işaret edebilmektedir. Her ne kadar Balfour Deklarasyonu'nun taslağını yazmada yardımcı olan Siyonist Komisyon ve Sokolov için ulvi ve sembolik bir anlam taşısa da "*home*" teriminin kullanılması, bir Yahudi devletinin kurulması fikrine işaret etmiyor, bunun yerine "*foyer national*" gibi herhangi bir uluslararası hukuk kuralı tarafından desteklenmesinin garantisi mümkün olmayan bir kavramla da yer değiştiriyordu. Sokolov 1906'da bu terimi kullandıktan sonra kelimenin uyandırdığı çağrışımlarının bu derece budanacağını tahmin etmiyordu. Yine de bu sayede Davut peygamber tarafından kurulan ilk Yahudi devleti için kullanılan, sonrasından Babil sürgününden Filistin'e dönen Yahudilerin kurduğu ikinci Yahudi devletinin de adı olan "*bayit*", 1948 yılında kurulacak olan İsrail Devletini de tanımlayan terim olmuştu.

9 Ç.N.: İbranice Bet HaMikdash. Kudüs'te tapınak tepesi olarak anılan bölgede bulunan ve ilk olarak Hz. Süleyman tarafından inşa edildiğine inanılan tapınaktır, Museviliğin merkezi olarak kabul edilir.

"*Home*" ve "*foyer*" terimleri arasındaki uyuşmazlık, zamanın İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve Fransız muhatabı Bertholot arasında birçok alaycı tartışmayı da beraberinde getirdi. Curzon İngilizce "*home*" ve eşanlamlı kelimeleri kullanırken Fransız hükümeti "*foyer*" ve bu terimle ilişkilendirilen daha kısıtlı yan anlamlara sahip kelimelerin kullanılması konusunda ısrarcıydı (Goodman, 1943).

Fakat işler her zaman yukarıda anlatıldığı gibi ters gitmez. Aslında güç, kurumlar aracılığıyla çevirmenler üzerinde bir tahakküm kurduğundan, genellikle çeviri yoluyla meydana gelebilecek sapmaları engellemede de rol oynamaktadır. Batı uygarlığının Reform hareketleriyle son bulan erken dönemde, her ne kadar yönetimi ve eleştirisinde rol oynamasalar da güç merkezleri (ki bu güç merkezi genellikle tek kişiden ibarettir) genellikle çevirinin başlatıcısı konumunda olmuşlardır. Orta Çağ'da iki güç merkezi çevirilerin hamiliğini yapmıştır: krallar, halifeler veya prenslerin temsil ettiği Devlet ve Papa, kardinaller ve piskoposların önderliğinde Roma Katolik Kilisesi.

Bağdat'tan Batı Avrupa'ya Orta Çağ'da Çeviri Teşebbüsleri

Orta Çağ'da, üç ana güç merkezinin hamiliğinde çeviri teşebbüslerinin yürütüldüğünü görürüz. İlki Abbasi döneminin (813-33)[10] ikinci kuşak çevirmenlerinin oluşturduğu gruptur. Bu okul, Halife Memun'un[11] (786-833) sarayında ayrıcalıklı bir yeri olan, Yunancadan Arapça ve Süryaniceye çevirileriyle bilinen filozof ve tıp uzmanı Huneyn bin İshak'ın (809-75) etrafında toplanmıştır.

İkinci teşebbüs ise Toledo Okulu[12] olarak adlandırılan yapılanmadır. Orta Çağ İspanya'sında iki belirgin çeviri hareketinden bahsetmek mümkündür. Bu dönemlerin

10 Abbasiler İslam İmparatorluğunu 750'den 1258'deki Moğol istilasına kadar yönetmiş Arap Hanedanıdır. İsimleri Hz. Muhammed'in amcası Abbas'tan gelmektedir, Halifelik merkezini Şam'dan Bağdat'a taşıyan Abbasiler, imparatorluğun güç merkezini de böylece Irak'tan Suriye'ye çekmiş olur. Bu dönem ayrıca zengin entelektüel ve kültürel etkinliklerin de var olduğu zaman dilimi olarak anılır.

11 Ç.N.: Ünlü halife Harun Reşid'in oğlu olan Memun döneminin bir kısmı mezhep tartışmaları ve Bizans ile mücadeleyle geçmiş, sonrasında ise yaklaşık 25 yıl süren bir barış dönemi hüküm sürmüştür.

12 Ç.N.: Toledo Çeviri Okulu, Emeviler'in İspanya'yı işgali sırasında ele geçirdikleri ve farklı kültürlerin kesişim noktası haline gelen şehirlerden olan Toledo'nun İspanyollar tarafından geri alınması sonrasında ortaya çıkan kültür ve dil karmaşışı sonrasında Endülüs Emevileri'nden kalan metinlerin çevrilmesi ihtiyacı ile ortaya çıkmış olduğu söylenebilecek dil ve çeviri okuludur. Detaylı bilgi için bkz. Eruz, Sakine (2010). *Çokkültürlülük ve Çeviri*, İstanbul: Multilingual Yayınları.

ilkinde –on ikinci yüzyıl-Greko-Arap dünyasının bilimsel ve felsefi mirası Arapçadan Latinceye çevrilmiştir. Bu çeviriler çoğunlukla, çeviri hareketinin sürükleyicilerinden olan Başpiskopos Raymond gibi din adamlarının hamiliğinde gerçekleşmiştir. On üçüncü yüzyılda Kral Onuncu Alfonso hamiliğinde gerçekleşen ikinci çeviri hareketinde ise çoğunlukla bilimsel metinler Arapçadan İspanyolcaya ve daha az oranda Latince ve Fransızcaya çevrilmiştir.

Orta Çağ'ın üçüncü önemli çeviri teşebbüsü ise on dördüncü yüzyılda bir grup çevirmenin "*auctoritates*" çevirisine girişmesidir. Greko-Latin geleneğinin bu ana metinleri Latinceden Fransızcaya çevrilmiştir. Bu "*okul*", Akıllı Charles olarak da bilinen Kral V. Charles'ın hamiliğinde etkinliklerini sürdürmüştür (1338-80).

Orta Çağ boyunca Avrupa'nın çeşitli yerlerinde benzer çeviri girişimlerini görmekteyiz, fakat bunların yukarıdaki örnekler kadar geniş kapsamlı oldukları söylenemez. Dokuzuncu yüzyılın ortasına doğru Fransız Kralı Dazlak Charles (823-77) Yunanca ve Latinceden çeviriler yaptırmıştır. Yine aynı dönemlerde İngiltere Kralı Büyük Alfred (849-99) Latinceden İngilizceye bir çeviri girişimini başlatmakla kalmamış, kimi metinleri de kendi çevirmiştir. İtalya'da, Napoli, Amalfi ve Pisa'da azizlerin hayatlarını konu edinen kutsal metinlerin çevirileri yapılmıştır. Sicilya'da çevirmenler 1230 ve 1343 yılları arasında oldukça etkin çalışmalar yürütmüşlerdir. İlk dalgada Kutsal Roma İmparatoru İkinci Frederick (1194-1250) ve ardından gelen Manfred'in (1222-66) hükümdarlığı sırasında Arapçadan İbraniceye metinler çevrilmiştir. Charles (1226-85) ve Anjou'lu Robert döneminde sürdürülen, çıktı ve sayı bakımından daha yüksek hacimli olan ikinci dalgada ise Arapçadan Latinceye çeviriler yapılmıştır.

Hem Fransa'da hem de İspanya'da, sözü geçen çeviri etkinlikleri monarşinin tasarladığı dil politikalarının birer parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu zamana kadar Batı Avrupa'da sadece Latince bilim ve felsefe dili olarak kabul görmektedir. Çevirilerin Fransızca ve İspanyolcaya yapılması, yerel dillerin Latincenin hükümranlığı kırması açısından büyük önem taşımaktadır. Farklı "okulların" hamilerinin – X. Alfonso ve V. Charles gibi- kişisel ünleri de zamanın yetenekli çevirmenlerinin buralarda toplanmasına yardımcı olmuştur.

Orta Çağ'da birçok tanınmış ve hatta iyi organize olmuş meslek örgütü olduğunu görüyoruz, ancak çeviri bu meslekler arasında yer almaz. Bu nedenle, çeviriyi üretenlerin çoğunun, bilginin mutlak koruyucusu olan Roma Katolik Kilisesinin şemsiyesi altında, *diaconus*, *archidiaconus* ve *canonicus* unvanlarıyla çalıştığına şahit oluyoruz. Diğer çevirmenlerin ise bir hükümdarın kefaretinde, *aulae imperialis protonotarius*, *notaire et escriven de monseignour le Roy* unvanlarıyla çalıştıklarını veya yaptıkları işlerin altına "*votre humble serviteur et subject*", *su físico* ve *clerigo del rey*[13] imzalarını attıklarını biliyoruz. Hükümdarların patronajında çalışan okullarda iş yapan çevirmenlerin konumlarının, çalışma koşullarıyla ilişkili olduğu da görülüyor. Örneğin daha önce kendisinden bahsedilen Huneyn bin İshak'ın çevirileri, kendisi gözden düşmeden önce, ağırlığınca altınla ödüllendirilmekteydi.[14]

Kilisede çalışan çevirmenlerin kendilerine ait daha fazla zamanları vardı, kendilerine zaman ayırma ve kişisel ilgi alanlarının peşinden gitme imkânına sahiptiler. On ikinci yüzyılın en tanınmış ve üretken çevirmeni olan Cremonalı Gerard (1114-87) Toledo papaz meclisinin önemli bir üyesi olarak 1157-1176 yılları arasında bu görevini sürdürdü. Batlamyus'un Almagest'ini[15] çevirmesinin nedeni, kitabın bir kopyasını kendisi için istemesiydi. Çevirmenler Kilisede çalıştıklarında, iş, kaynak dil olan Arapçadaki metni tam olarak bilmeyen piskopos ve başpiskopos tarafından verilememiş olsa bile çeviriler Kilise otoritesi ile korunuyordu.

Hükümdar ve çevirmenleri arasındaki güç ilişkisi, zamanın ikonografilerinde ve çevirmen önsözlerinde açıkça görülmektedir. Minyatürler, çoğu zaman çevirmenleri hükümdarın veya bir başka asil kişinin önünde diz çöker ve çalışmasını ona sunar

13 Ç.N.: 'in aciz hizmetkarı, kralın katibi gibi unvanlar. Bu tür öz-hitaplar dönemin çevirmenleri tarafından sıklıkla kullanılmakta, çeviri işinin tehlikeli olduğu zamanlarda sadece kendilerinden isteneni yaptıklarını belirterek bir tür koruma şemsiyesi haline gelmekteydi. İlerleyen sayfalarda görüleceği üzere, Orta Çağ'da çeviri eylemi, hele ki dini metinler söz konusuysa oldukça tehlikeli bir hal alabilmekteydi, böyle durumlar benzer hitaplar çevirmenin "zevalsiz bir elçi" görevi gördüğünü yetkililere hatırlatmada rol oynamaktaydı.

14 Humeyn, 856 yılında Halifenin istediği bir zehri hazırlamadığı için hapse atıldı. Ancak daha sonra affedildi ve çevirilerine devam etme imkânı buldu.

15 Ç.N.: Orijinal adı Mathematike Syntaxis olan bu eser, matematiksel oluşum anlamına gelmektedir ve aslen bir astronomi eseridir. Batlamyus Astronomisi olarak da bilinen kitapta, yazarın kendi gözlemlerinin yanı sıra Antik Yunan ve Mısır'daki astronomların değerlendirmelerine de yer verilmiştir, genel olarak gök cisimlerinin hareketlerini trigonometri kullanarak ele alır.

halde göstermektedir. Önsözler ise aslen birer ithaf halinde, çevirinin hamisinin süreçteki merkezi rolünü vurgulayan aynı şemayı izler: çevirmen bu denli önemli ve büyük bir işin altından kalkmak için hazırlıklı olmasa da hükümdar öyle buyurduğu için bahsi geçen metnin çevirisini göze almış ve çeviri işine girişmiştir. O görev ki, sayesinde çevirmen patronun çıkarlarını gözetmeye ve hizmete devam edecek, emir ve tavsiyelerini izleyecek ve şüphesiz onu övgüyle yüceltecektir.

Bazı durumlarda çevirmenlerin yeteneklerinden dolayı kimi mükâfatları hak ettikleri de görülür. Muhterem Peter, Clairvauxlu Bernard'a on ikinci yüzyılda yazdığı bir mektupta, Cherterli Peter ve Dalmaçyalı Hermann'ı Arapçadan Latinceye Kuran ve diğer İslami eserleri çevirmek konusunda ikna etmek için, "kesenin ağzını açmak" - *multo precio conduxi* - zorunda kaldığından bahsetmektedir. Bir sonraki yüzyılda İspanya Kralı X. Alfonso, çevrilmesini istediği metinleri emanet ettiği saray erkânından kişilere kıymetli hediyeler vermiştir. On dördüncü yüzyılda, Fransa Kralı V. Charles, Raoul de Presles (1316–83) ve Nicolas Oresme (c.1320–82) ve diğer bazı isimlere bazı temel Klasik Latin metinlerini Fransızcaya çevirmeleri karşılığında hatırı sayılır servetler bahşetmiştir.

Ortaçağ boyunca hamilik, çevirmenlere elde başka şekilde bulamayacakları imkânlar sunmuştur. Kraliyetten ve dini otoritelerden hamilerin varlığı, çevirmenlerin kişisel ilgi alanlarını takip etmelerine olanak sağlamış, yaşadıkları toplumlarda kendi başlarına edinemeyecekleri konumlar edinmelerine yardımcı olmuştur. Örneğin, on ikinci yüzyılda *Müslüman kâfirlerin* metinleriyle ilgilenen âlimler, bu metinlerin çevirilerini isteyen güçlü hamiler tarafından korunmadıkları takdirde diri diri yakılmayı göze almışlardır. Hamilerin gücü, sınırlı da olsa çevirmenlerin alanlarında uzman olmaktan kaynaklanan gücüyle dengelenmekteydi. Orta Çağ'da, âlimlik penceresinden bakıldığında, çevirmenlerin kendilerine has bir gücü olduğu da görülmekteydi ki, sözü geçen âlimlik genellikle kendini yaratım sürecinde değil, yorum ve üzerine not düşme durumlarında göstermekteydi. Metnin harflerine (*sözcüğü sözcüğüne çevirerek*) sadık kalmak zorunda olsalar da okuyucu kitlelerine daha ulaşılabilir metinler sunmak için "*süsleme*" hakkına sahiptiler. Böylece, Batı çeviri tarihinde bir daha görülmeyecek biçimde kaynak metinden bölüm çıkarmaya ve yorum eklemeye fırsat buldular.

Çoklu Güç Merkezlerine Doğru: Fransa Örneği

Fransız toplum yapısı geliştikçe ve toplum içerisinde yeni güç merkezleri ortaya çıktıkça, çevirmenlerin konumu da değişti. Hükümdarların, prenslerin ve Kilisenin gözetiminden ve kontrolünden uzaklaşmaya başlayan çevirmenler, belli bir derecede özerklikle hareket eden kurumlarla çalışmayı öğrenmeye başladılar. On altıncı yüzyılda başlayan, özgür entelektüel düşünceyi Kilise etkisinden kurtarmayı ve Fransız diline hak ettiği değeri vermeyi amaçlayanların çabalarının meyvesi olan *Académie française* [16] bu durumun en başarılı örneklerinden biriydi.

Çoğu yeni kurumun en çarpıcı özelliği, kendilerini kuranlardan uzun yaşamaları, bu nedenle kendi yol ve yöntemlerini şekillendirmeleri, böylece yeni güç merkezleri olarak ortaya çıkmalarıydı. Yeni kurumların bünyesinde toplanan görece özerk otorite, kendilerinden üstteki güç unsurları bu kurumlar tarafından rahatsız edilmedikleri sürece nadiren sorgulanmaktaydı. Ve bir tür kurumsal atalet yerleştiğinde, prestijlerinin arttığı, bazı durumlarda da sadece yürütmekle görevli oldukları eylemlerin hazırlayıcıları ve düzenleyicileri konumuna geldikleri de görülmekteydi.

Birçok diğer Avrupa ülkesinde olduğu gibi Fransa'da da Rönesans yoğun bir çeviri sürecini de beraberinde getirdi. Kendilerinden önce gelenlerin yarattığı geleneği devam ettirerek, VIII. Charles (1470–98) ve XII. Louis (1462–1515) gibi krallar çeviri üretimini başlattılar ve desteklediler. Ancak Reform hareketinin gelişi ve toplumun bir bütün olarak zamanla sekülerleşmesiyle, çeviriler birer yıkım aracı olma potansiyeli kazandılar ve bu amaçla da kullanıldılar. Sonuçta, Kilisenin çeviriye tahammülü azaldı ve şüphelenmeler baş gösterdi. Bununla birlikle, Fransız diline verilen önemin giderek artması (Avrupa'nın kalanında da benzer bir yönelim görülebilir) ve artık Fransızcanın Latinceye denk görülmesi de yeni çevirilerin üretimini azaltan faktörlerden biri haline geldi. İronik olan ise Fransız dilinin gelişimine katkı sağlayanın da çeviri olmasıydı.

Roma Katolik Kilisesi de inananların, kendilerinin onayından geçmiş tefsirlerin ışığında onaylanmış "*doğru*" kutsal metin yorumlarına ulaşması konusunda hassastı.

16 Ç.N.: Fransız Akademisi, 1635 yılında özellikle Fransız dili ile ilgili konularda çalışmalar yapmak için kuruldu Kardinal Richelieu tarafından kuruldu. Gayriresmi olarak Ölümsüzler - *les immortels*- olarak anılan 40 üyeden oluşur, yeni üyeler ancak eski üyeler tarafından seçilebilir.

Sadece bu konuda eğitim almış din adamları İncil çevirilerini yürütebiliyordu. Roma Kilisesine karşı reform faaliyetlerini yürütenlerin çoğunun çeviri silahını kullanması, İncil tefsirlerinin değerini sorgulaması, Kilisenin de kendilerince uygun görülmeyen bu çevirileri ve bunları üreten çevirmenleri baskı altında tutması bu nedenle şaşırtıcı değildir.

Roma Katolik Kilisesinin tahrip edici kabul ettiği çevirilerle mücadelesinin ciddiyetinin en önemli örneklerinden birisi de bu amaçla bir takım düzenleme getirmesidir. Henüz dördüncü yüzyılda Kilise kendi doktrininin saflığını korumak amacıyla orijinal ve çeviri metinleri onaylama mekanizmasını hayata geçirmiş, hem din adamlarının hem de laik kesimin bu mekanizma ile çalışmasını şart koşmuştur. Roma geleneğinin eski sansür kurumunu[17] kullanarak bu düzenlemelerin temelini bu kurum üzerinde şekillendirmiştir, bu yüzden gönderdiği resmi tekdir mektupları günümüzde bile "censures"[18] olarak anılmaktadır. Tekdirler, doktrin saflığı, dini kabul edilebilirlik ve doğruluk konularını ele almaktaydı. *Censure* kesinleştiğinde, alıcı tarafın işlerini basma izni (*imprimatur)* de ellerinden alınmaktaydı. Hatta kimi durumlarda bu yayıncıların işleri yasaklı kitaplar listesine eklenir veya bizzat kendileri aforoz edilirlerdi. Tekdirler piskopos ve daha üst seviyede herhangi bir kilise üyesi ve Louvain (Leuven), Paris ve Köln gibi kimi "imtiyazlı" Katolik üniversiteleri tarafından ilan edilebilirdi.

Yine de bu düzenlemelerin uygulamaları o kadar da düzenli değildi. Hatta uygulamaları yere ve zaman göre farklılıklar göstermekteydi. Orta Çağ boyunca en katı uygulandıkları yerler Papalık Devleti, kiliseye bağlı devletler veya aynı dönemde Avrupa'da prens-piskoposlar tarafından yönetilen bölgelerdi. Fransa istisna olmak üzere, meşruiyetlerini kralların yönetim güçlerini tanrıdan aldıklarına dair doktrine dayandıran Katolik monarşiler ise bu uygulamaları daha az yürürlüğe soktular. Orta Çağ'ın katılığı Rönesans döneminde yerini daha liberal yaklaşımlara bıraktı, ancak Reform hareketinin ortaya çıkmasıyla mazbutluk tüm gücüyle geri döndü. Örneğin Luther "şeytani çevirmen" olarak görülüyor, bu nedenle ona ait tüm kutsal metin çevirilerine şüpheyle yaklaşılıyordu.

17 Ç.N.: Eski Roma döneminde *censor*, nüfus sayımlarını yürüten, devlet hazinesinin denetimini gerçekleştiren, yurttaşların ahlaki önderliğini de yürüten memurlara verilen isimdi, ünlü hukukçu ve devlet adamı Marcus Porcius Cato en tanınmış *censorlardan* biriydi.

18 Latince, kınama.

Batı Avrupa'da ortaya çıkan Kilise reformcuları, İncilin yerel dillere çevrilmesini savunuyordu. Mücadele ederek, yozlaştığına inandıkları Kilisenin gücünü elinden alıp halka vermeyi ümit ediyorlardı. Örneğin Jan Hus (c.1372-1415) İncili Çekçeye çevirdi. Stratejileri ile Prag Üniversitesini Alman etkisinden Çek etki alanına alan, Kilisenin rakibi olan hamisi Bohemyalı Kral IV. Wenceslas (Vaclac) (1361-1419) kendisini desteklediği sürece Kilisenin baskılarından korundu. Çek boyunduruğuna giren üniversitenin ilk rektörü olan Hus, Pisa Konseyi geleneğinden gelen ve rakibi XII. Gregory'ye karşı kampanyasını finanse etmek için endüljanslar satan "Karşıpapa"[19] XXIII. John'u tanımadığını açıkladığında hamisinin korumasını kaybetti. Wesceslas'ın desteğini çekmesinin ve sonrasında Hus'u yakalatıp Konstanz Konseyinde yargılatmasının sebebi, Wesceslas'ın endüljans satışlarından pay almasıydı. Hus'un konsey önünde savunma yapmasına izin verildi, adil yargılama sözü de verilmesine rağmen kâfir ilan edildi ve 1415 yılında yakıldı.

"Reform hareketinin Sabah Yıldızı"[20] olarak anılan John Wycliffe (c.1320-84), İncili İngilizceye tam olarak çeviren ilk kişi olarak bilinmektedir (1382). III. Edward'ın dördüncü oğlu olan Lancaster Dükü Gauntlu John (1340-99) tarafından korundu. Wycliffe'in Roma Katolik Kilisesine açıkça saldırması, rahiplerin ve keşişlerin servetlerini ifşa etmesiyle, Gaunt kilisenin ve ifşa olan din adamlarını servetlerine el koymak için uygun zemin bulmuş oldu ve Wycliffe'in beyanlarını kişisel çıkarı için kullandı.

Almanca İncil çevirisi edebi Almancanın temellerini atan ve birçok diğer dile çeviri için model oluşturan Martin Luther de (1483-1546) alternatif bir kurumun korumasıyla hareket etti. "Alman Ulusunun Hıristiyan Asilleri" hitabıyla yazdığı açık mektup, Alman aristokrasini birleştirdi. 1521 yılında Solucanlar Meclisi'nde[21] genç Kutsal Roma İmparatoru V. Charles'ın karşısında yer alırken, aristokrasi tarafından kendisine bir koruma sağlandı. Geri çekilmeyi reddeden Luther aforoz edildi, kâfir ilan edildi ve kovuldu. Gözeticileri yine harekete geçti ve kendisine Eisenach

19 Ç.N.: Antipope, resmi olarak seçilen Papa'yı tanımadığını ve papa olduğunu iddia eden din adamlarına verilen isim.

20 Ç.N.: Sabah Yıldızı, cennetten kovulmadan önce Şeytan'ın Baş Melek halinin ismidir, Latincede Lucifer olarak da anılır.

21 Almanca, Reichstag zu Worms. 1495 yılında Kutsal Roma İmparatorluğunda bir takım reformların yapılmasına yönelik kararların alındığı toplantı.

yakınlarındaki Wartburg kalesinde sığınma imkânı sağlandı. Luther Yeni ve Eski Ahit çevirilerini de burada bitirdi. Bakıldığında, Alman aristokrasisinin amaçlarının Gauntlu John'unkilerle aynı olmadığı, sadece kendi devletleri ve varlıkları üzerinde bu destek sayesinde daha fazla yetki sahibi olmayı amaçladıkları görülmektedir.

Reform hareketinin Fransa'daki başarısı üzerine hem ruhani hem de dünyevi liderler fikirlerin dolaşımına karşı çok daha sıkı politikalar uygulamaya başladılar, çeviri de bu uygulamalardan nasibini aldı. Bu sıkılaşmanın en ünlü kurbanı Étienne Dolet'dir (1508-46). Dolet kariyerine günün muktedirlerinin koruması altında başlamıştır. Zamanın hümanist geleneğine uygun olarak İtalya'ya gitmiş ve üniversite şehri Padua'da uzun yıllar kalmıştır. Burada Hristiyanlığın doktrinlerinin zıttı fikirler ile tanışmıştır. Daha sonra ise Toulouse Üniversitesinde Katolik Kilisesinin muhafazakâr kanadı ile karşılaşmış ve tepkisini ortaya koymuştur. Lyon'da bir matbaa kurarak Marot, Lefèvre d'Étaples, Erasmus ve Louis Berquin'in eserlerini basmıştır. Muhafazakâr din adamlarının gözünde bu yazarların ilki ahlaki olarak, diğer üçü ise dini konularda şaibeliydi. Bu nedenle Dolet'nin dini otoritelerin gazabına maruz kalması kaçınılmazdı. Ancak Kral I. François (1494-1547) duruma müdahale ettiğinde kurtarılabildi. Başına gelenlere rağmen Dolet kitap basmaya devam etti. Yeniden tutuklandı ve dine aykırı eserleri basmakla suçlandı, bu defa onu kral da kurtaramayacaktı.

Zamanın eğilimleri kökten değişiyordu. Karşı-Reform hareketi Fransa'da yayılmaya başladı: Kilise hümanizmanın tehlikelerinin farkına vardı ve bunlara karşı sistematik bir savunmaya girişti. Dolet Sorbonne'da Plato'ya atfedilen *Axiochus*[22] metnini çevirmekle yargılandı. Bir bölüme birkaç kelime eklemekle itham edildi. Bu eklemelerin ruhun ölümsüzlüğü konusuna gölge düşürdüğü iddia edildi ve "kâfirler tarafından yazıldığı" için yargılandı (Cary 1963a: 14). 3 Ağustos 1546 tarihinde Dolet, çevirilerinin fazla özgür olduğu iddia edilerek kitaplarıyla birlikte yakıldı. Ölümü, hümanist düşüncenin baskın olduğu dönemin sonu olarak değerlendirilir. O zamanlarda güç sahiplerinin müdahaleleri daha doğrudan, hızlı ve etkiliydi.

22 Ç.N.: Eflatun'un diyaloglarından biri. Ölüm korkusunu yenmesine yarayacak olan bütün tartışmalara rağmen halen kaçınılmaz sondan korkmakta olan Axiochus ile konuşması için Sokrates çağrılır, konuşmanın sonunda ruhunun daha iyi bir yere gideceğine ikna olan Axiochus ölümü sakin biçimde karşılar.

Bir insanın önü, kişi idam edilerek rahatlıkla kesilmekteydi. Çalışmaları tehlikeli bulunduğunda ise etkisini kitapları yakarak azaltmak da başka bir çözüm yoluydu.

Bu sırada, Fransa'da yeni güç merkezleri ortaya çıkıyordu. Pierre de Ronsard (c.1524–85) öncülüğünde *La Pleiade* olarak anılan bir grup genç şair sanatsal ifadeyi düzenlemek amacıyla yola çıktı. Dolet'nin idamının üzerinden henüz üç yıl geçmişti ki (1549), Joachim du Bellay (1522–60) çeviriye ağır bir darbe vuran *Deffence et Illustration de la Langue Françoyse* isimli eseri kaleme aldı. du Bellay çevirinin yaratım süreci içermediği için "soylu" bir uğraş olmadığını öne sürüyordu. Özellikle antik dönemlerden yabancı eserleri ithal ettiği için de ilerici ve vatansever olarak değerlendirilemezdi. Bu noktadan sonra yazarların çeviriye meyletmesinin önünde durularak Fransız dilinde yaratım süreci desteklendi.

Jacques Amyot'nun (1513–93) kariyeri, otoritelerin çeviriye olan ilgisinin devamı ve yeni yönelimler konusunda mükemmel bir örnek teşkil etmektedir. I. François tarafından tutulan son çevirmenlerden biri olan Amyot'ya dönemin doktrin çatışmaları ile pek ilgisi olmadığı için politik olarak güvenli alanda sayılabilecek, Plutarch'ın *Yaşamlar* metninin çevirisi için görev verildi. Kralın kız kardeşi Navarreli Margaret'in koruması altındaki Amyot, Bourges Üniversitesi Yunanca ve Latince kürsüsünün başında on yıl boyunca dil öğretti. Plutarch çevirisine başlamadan önce, kaynak metnin tatmin edici olarak okunması için kapsamlı bir filolojik çalışmaya girişti. Dört yıl Venedik'te kaldıktan sonra Kendisini Trent Konseyine diplomatik elçi olarak gönderecek Tournon Kardinaliyle tanışacağı Roma'ya geçti. Amyot'nun II. Henry'nin çocuklarının (ileride IX Charles ve III Henry olacak) hocalığını yapmış olması da ayrıca ilginçtir. Kariyerini Auxerre Piskoposu olarak sonlandırdı. Böylece kurallarını titizlikle takip ettiği dini kurumun önemli bir üyesi haline geldi. Yaptığı *Yaşamlar* çevirisi, zarif bir Fransızcayla yapıldığından, türünün önemli bir örneği olarak değerlendirdi. Aynı Luther'in İncil çevirisi gibi, bu çalışma da kullandığı dilin kalitesi ile takdir topladı. Amyot'un çevirisi daha sonra başka açılardan eleştirilmiş olsa da – akademisyen Claude Gaspar Bachet de Méziriac (1581–1638) 2000 kadar hata bulmuştur (Bachet de Méziriac 1998: 6)- biçimsel başarılarına asla gölge düşmedi.

Latince yerine Fransızcayı ön plana koyan çeviri karşıtı hareket, bir sonraki yüzyılda daha da güç kazandı. Bunun ardında, neo-klasik edebiyatın taşıyıcısı olacak bir

dilin yaratım hedefi yatmaktaydı. IV. Henri'nin saray şairi François de Malherbe (1555–1628) Fransız dilini gözden geçirmekle görevlendirildi ve bir an önce işe başladı. Malherbe arkaik ifadelerin ve yabancı ödünç kelimelerin kökünü kazımayı hedeflemekteydi. Rönesans boyunca çeviri, antik dönem metinlerine nispeten zahmetsiz ulaşım demekti ve bu nedenle yoğun olarak kullanıldı. Oysa Malherbe ile başlayan süreçte Fransızca olarak üretilen metinler Fransız dilinin kurallarına ve Fransız beğenisine bağlanmaya başladı. Politik güçler bir takım çeviri işlerini vermeye devam etti: örneğin Nicolas Coëffeteau (1574–1623) kralın emri üzerine Floruss'un *Roma Tarihi'ni* çevirdi ve 1621 yılında yayınladı. Bu vasat toplama eser bir biçim kılavuzu olarak benimsendi ve dilbilgisi uzmanı Vaugelas tarafından yüceltildi. Dini otoritenin yerini almaya başlayan seküler güç, kendini Malherbe ile aynı çizgide konumlandırdı ve Académie Française'nın kurulmasıyla kurumsallaşmış oldu.

Akademi, Kardinal Richelieu'nın (1585-1642) teşvik ve önerileri ile 1634 yılında Kral XIII. Louis tarafından kuruldu. Bu kurumun kurulmasının amacı, hâlihazırda Valentin Conrart'ın (1603–75) evinde toplanmaya başlamış olan bazı edebiyatçılar üzerinde bir nebze kontrol sağlayabilmekti. Akademinin ilk yıllarından Conrart bizzat kendisi bazı bireyler ve gruplar tarafından yapılan çevirilerin teşvikçisi oldu. Aynı zamanda tavsiye ve yönlendirmelerde de bulundu. Conrart'ın çevresinde yetişen ve daha sonra Akademi'ye seçilen Nicolas Perrot d'Ablancourt (1606–64), çağının karakteristik özelliği haline gelecek yeni bir çeviri anlayışını da geliştirecekti. d'Ablancourt'un Lucian'ın *Gerçek Tarih* eserini çevirirken "*belle infidèle*"[23] (sadakatsiz güzel) kavramını ortaya attı. Önsözlerinde, yaklaşımının temelini oluşturan prensipleri ortaya koydu. Dilsel ve kültürel farklılıklara karşılık verebilmek için sansürü, eklemeleri, değiştirmeleri veya kaynak metnin modernizasyonunu savunuyordu. Aslında, çevirinin ötesinde bir sürece duyulan özleme vurgu yapıyor, metin tam olarak olgunlaşana kadar dilsel yaratım sürecini devam ettirmeyi öneriyordu. Gerçekten de d'Ablancourt çevirileri, halen Fransızca okuyanlar için pırıltılarını ve çekiciliklerini korumaktadırlar.

23 Ç.N.: Türkçe'de de Sabahattin Eyüboğlu tarafından kullanılan sonraları cinsiyetçi olarak nitelendirilecek olan benzer bir benzetme bulunmaktadır; "Çeviri kadın gibidir, güzel olursa sadık olmaz, sadıksa güzel değildir."

On yedinci yüzyıl Fransa'sında, diğer yerlerde olduğu gibi çeviriler onları ısmarlayanların isteklerine göre şekillenmekle beraber, zamanla değişen yönelimlere de işaret etmekteydi. Rönesans'ta Fransız çevirmenler esinlenme ve otorite için, Fransız krallarının İtalya veya ötesindeki uzak topraklara yönelmesi gibi, Antikiteye yönelmişlerdi. XIV. Louis'nin (1638–1715) Avrupa'ya hâkim olma arzusunun izlerini taşıyan politikaları, kültürel düzeyde hatırı sayılır bir etkileri olan neo-klasik dönem çevirmenlerin yaklaşımlarında yankılarını bulmaktaydı.

Zamanın teamülleri yeniden değişmekte, ancak bu değişim Akademi'nin kurucuları tarafından tam olarak kavranamamaktaydı. "*Belle infidèle*" kavramı bile bir eleştiriydi. Yeni dönemin yerelleştiren çevirilerine karşı ilk direniş, *Port Royal* ve diğer yerlerde ortaya çıkan marjinal *Jansenist* alt kültür grubundan geldi. Dini taassup, titizlik ve pedagojik saikler, Le Maître de Sacy (1613–84) gibi kişilerin çeviriden biçimsel sadakat talep etmelerini de beraberinde getirdi. Avranches Piskoposu Pierre-Daniel Huet (1630–1721) kaleme aldığı *De optimo genere interpretandi* (DeLater 2002) makalesinde çeviride aslına uygunluğa vurgu yapmaktaydı. Ancak ironik olarak, Huet'nin fikirleri Latince yazıldığı için göz ardı edildi. Bir zamanlar Avrupa'nın ortak dili olan Latince, artık sadece bir grup entelektüelin ulaşabildiği bir araç haline gelmişti.

Tahrip Olarak Çeviri: İtalya ve Sovyetler Birliği

Toplumların artan karmaşıklığı ve Huet'in zamanından beri çoğalan güç merkezlerinin bu karmaşıklığa eşlik etmesiyle, çevirmenlerin hizmet ve memnun edecekleri patron sayısı da aynı oranda artmıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra, çevirmenler de patronları birbirine karşı kullanmada ustalaştılar, farklı güç odaklarının kesişim noktalarında oluşan gri alanları keşfetmekte uzmanlaştılar, böylece bu odakları etkisiz ve işlevsiz hale getirmenin de yollarını buldular.

1920'lerin başından ikinci dünya savaşının sonuna kadar uzanan faşist İtalya döneminde uygulanan edebiyat politikaları, zihniyetin tersine, kendisi de benzerleri gibi eleştiriye açık olan Amerikan ütopyası mitinin ardına saklanarak antifaşist kültürün canlanmasına yarar hale geldi. Devrin İtalya lideri ve faşizmin kurucularından olan Benito Mussolini İtalyan edebiyatında bir *vita nuova*[24] yaratmak

24 Ç.N.: Latince Yeni Hayat, aynı zamanda Dante'nin bir kitabıdır.

istiyordu (Hibbert 1975). Her ne kadar başarısız olsa da bir zamanlar yazarlık yapan Mussolini, ünlü milliyetçi şair Gabriele D'Annunzio (1863–1938) sonrasında gelecek bir halef arayışındaydı. Bu amaçla "*buğday için savaş*", "*doğurganlık ve anneliğin erdemleri*" ve "*İtalya'nın yurtdışı başarıları*" konulu birçok edebiyat yarışması düzenlendi. Faşist dönemde bu konularda bazı filmler bu temalara odaklanmış olsa, edebiyatta faşizmden söz etmek pek mümkün olmadı. Faşizme edebiyatın tepkisi en fazla ilgisizlik, çoğunlukla da ayrışma olarak kendini gösterdi.

Bunun da makul sebepleri vardı. 1930'lara gelindiğinde, İtalya'daki çoğu önemli yazar hapse atılarak, sansürlenerek ve işten çıkarılarak susturulmuştu. Yine ironik olarak faşist hapishaneler Antonio Gramsci (1891–1937) gibi isimlere, eleştirel yapıtlarını yazmak için zaman ve kaynak sağlamaktaydı, böylece faşist sansür çeviri piyasasını canlandırmış oldu. Çeviri için üç önemli motivasyon kaynağı mevcuttu. Birincisi, çoğu önemli ve etkili yazar için çeviri eylemi, ekonomik getiri sağladıkları bir ihtiyaç haline gelmişti. Yönetimin şüpheyle yaklaştığı ideolojilerinden dolayı çoğu mevcut işlerinden atılmışlar veya sansür nedeniyle gazete ve dergilere gönderdikleri yazıları basılamaz hale gelmişti. İkinci olarak yazarlar eserlerini basacak yayınevi bulmakta zorluk çekiyorlardı, bu nedenle çeviri yaratıcı bir alternatif olarak karşılarına çıktı. Son olarak ise çeviri politik bir eylem biçimiydi: Amerika kültüne hayat verme etkisine sahipti.

1938 yılından itibaren Elio Vittorini (1908–66) Milanlı yayıncı Valentino Bompiani için çalışmaya başladı, çevirmenlik, editörlük ve yöneticilik görevlerini üstlenerek İtalyan çeviri endüstrisini düzenlemeye yardımcı oldu. Kuzey Amerika edebiyatı üzerine yoğunlaşarak profesyonel çevirmenleri ve yazarları çeviri yapmaları için işe aldı. Devlet sansürüne maruz kalmamak için dikkatli hareket eden Vittorini ve Bompiani'nin çalışmaları sayesinde, kısa sürede William Faulkner, Dorothy Parker ve John Steinbeck gibi yazarların kitaplarını da içeren etkileyici bir Amerikan edebiyatı külliyatı piyasaya sürülmüştü. Vittorini için çevrilecek metinlerin seçiminde önemli olan unsurlardan biri de metnin İtalya pazarında başarılı olup olamayacağıydı. Bompiani ise yayıncı olarak görevini ticari başarının ötesinde bir hizmet olarak değerlendirmekteydi.

İşlerin birer nüshası, basım onayı öncesinde ideolojik inceleme için *Ministero di Cultura Popolare'ye* (Minculpop kısaltmasıyla da bilinen popüler kültür bakanlığı)

gönderilmeliydi. Vittorini iki ciltlik Kuzey Amerikan Edebiyat antolojisi (Vittorini 1984) projesini tamamlayabilmek için Minculpop ile anlaşmalıydı. Antoloji 1941 yılında toplanmış, bütün kısa hikâye ve romanlar Cesare Pavese (1908–50), Alberto Moravia (1907–90) ve Eugenio Montale (1896–1981) gibi ünlü İtalyan yazarlar tarafından çevrilmişti. Vittorini malzemeyi kronolojik olarak dokuz bölüme ayırdı ve her bölüme bir giriş yazısı yazdı. Minculpop Vittorini'nin editoryal yorumlarını provakatif bulmuştu ve böylece *Americana*'nın ilk baskısı hemen toplatıldı.

Minculpop ile oturduğu pazarlıktan Bompiani uzlaşmayla ayrıldı. 1942 yılında *Americana* Vittorini'nin notları olmadan yayınlandı. Bunun yerine Emilio Cecchi (1884–1966) bir önsöz yazmıştı. Kendisiyle aynı dönemin yazarlarından olan Benedetto Croce (1866–1952) gibi Cecchi de faşizm karşıtı bir liberaldi ancak Vittorini ve Pavese gibilere ilham veren Amerikan edebiyatı metinleri karşısında ne yapacağını pek bilememişti. Cecchi ve Vittorini aynı metinleri temel alarak faşizme karşı farklı duruşlar sergilemişlerdi. Cecchi'nin önsözü daha çok Kuzey Amerika edebiyatını okuyucuya tanıtan bir yöntem benimsemişti. Yazısı daha çok Vittorini'nin çeviri derlemesinin dilsel doğruluğuna vurgu yapıyor, onu "*sanatsız çeviriler*" olarak nitelendirdiği diğer işlerden böylece ayırıyordu. Cecchi Sinclair Lewis'in (1885–1951) antolojideki yokluğuna dikkat çekiyor ve bu yokluğu ırk yasalarına değil -Lewis Yahudi'ydi- , edebiyat zevkindeki farklılıklara bağlıyordu. Sonrasında ise Amerika'daki buhran yılları hakkında yoğun bir tarihçe vermeye girişiyor, bu deneyimin anlatı üzerindeki etkisine özellikle değiniyordu. Yine İtalyan yazarlarını Ernest Hemingway ve O. Henry'yi örnek almamaları konusunda uyarıyordu. Kısacası, Cecchi yazdığı önsözle *Americana*'yı yüksek edebiyat ve ince bir edebi zevk bağlamına oturtmak için elinden geleni yapmıştı.

Bu çaba politik olarak da doğru görünüyordu. Bu dönemde İtalya'da edebi kültür ortamı, kısıtlı bir elitin etkisindeydi. Miculpop bu nedenle Cecchi'nin önsözü sonrasında *Americana*'yı bir tehdit olarak görmemiş ve basılmasına karşı çıkmamıştı. Bir yıl önce hazırlanan bu çeviri derlemesinin ancak Vittorini'nin "politik" yorumları çıkarılıp yerine yalın bir edebi değerlendirmeye odaklanmış bir önsöz ile basılması, gecikmeye de açıklama getiriyordu. Minculpop çevirilere, işaret ettikleri ideolojik arka plana oldukları kadar karşı değildi. Dört yüzyıl önce Luther'in İncili de

Almanya'da benzer bir kaderi paylaşmıştı. Luther'in çevirisi de Protestan devletlerde olduğu gibi birçok Katolik Alman Devletinde de okunuyor, ancak Luther'in yazdığı girizgâhlar ve yorumlar Katolik din adamlarının yorumlarıyla değiştiriliyordu. Fakat önemli olan, Luther'in çevirisinin değiştirilmeden bırakılmasıydı.

1940 yılında Bompiani Steinbeck'in büyük proleter anlatısı *In Dubious Battle*[25]*'ın* Montale çevirisini yayınladı. *La battaglia*, ele aldığı sınıf çatışması, başarısız bir grev girişimi ve vahşi grev kırıcılık gibi temalarla tahrip gücü yüksek bir metin olarak değerlendirilebilirdi. Buna rağmen, Minculpop, dikkatlice yazılmış, Steinbeck'in anladığı anlamda bir sınıf mücadelesinin artık İtalya'da var olmadığını ve bu nedenle İtalyan okuyucunun metnin ele aldığı temalara şaşıracağını uzun uzadıya açıklayan önsöze kanmış görünüyordu. Minculpop kandırılmış olsa da okuyucu çeviri endüstrisinin mesajını takdirle karşılamış ve hakkını teslim etmişti. Vittorini'nin Kuzey Amerika edebiyatının evrensel temaları işlediğine dair savları da göz önünde bulundurulunca, *La battaglia*'nın vermek istediği mesaj açıkça anlaşılıyordu.

Vittorini için çeviri eylemi politik duruşun bir biçimiydi, çünkü Amerika mitini güçlendiriyordu. Büyük şair ve çevirmen Pavese de çeviriyi İtalyan okuyucuya bir hizmet biçimi olarak değerlendirmekte, edebiyatın faşizmin sınırlarını belirlediği kısır alandan çok daha geniş bir mecrada var olabildiğinin kanıtı olarak görmekteydi. Amerika miti, algılanan gerçekliğin bozulmasına yarayan, yeni bir din gibi ortaya çıkan ve kutsal metinleri de çağdaş Amerikan romanlarının ve hikâyelerinin çevirileri olan bir olguydu. Çeviri endüstrisi dolaylı da olsa tahrip edici bir güçtü. Amerika miti, şiddetli sınıf mücadelesinin ve ütopyavari ilkelerin var olduğu bir coğrafyayı anlatıyor, bu anlatılar da faşist dünya görüşünün tam karşısında yer alıyordu. Aynı zamanda bu olgu, savaş sonrası İtalyan edebiyatı ve sinemasında oldukça etkili olacak yeni gerçekçi hareketi de besledi.

Faşist İtalya, çevirmenlerin baskıya karşı koydukları tek vaka değildir. Eski SSCB de başka bir örnek teşkil etmektedir. İki ciltlik şiir çevirisi antolojisinin önsözünde Efim Etkind (1918–99) durumu söyle açıklar: "Artık kendilerini kendi eserleriyle

25 Ç.N.: Türkçesi Bitmeyen Kavga. Steinbeck'in devrimci edebiyat anlamındaki en önemli eseri sayılabilir. Aynı zamanda John Milton'un Kayıp Cennet kitabından alınmış, Cennet ve Cehennemin savaşı için kullanılan bir öbektir.

ifade edemeyen Rus şairler (genellikle 1934 – 1956 arası kastedilir) okuyucularıyla Goethe, Shakespeare, Orbéliani ve Hugo aracılığıyla iletişim kurabilmişlerdir" (Etkind, 1977:50). Gücü elinde bulunduran rejim tarafından susturulan şairler, yabancı şairlerin seslerini ödünç almışlar, bunu da çeviri sanatı aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir. Örneğin Anna Akhmatova (1889–1966) ve Leonid Martynov (1905–80) Victor Hugo çevirmenleriydi; Nicolay Zabolotsky (1903–58) Gürcü şiirinden çeviriler yapmıştı; Boris Pasternak (1890–1960) Shakespeare'in büyük trajedilerini, Goethe'nin Faust'unu ve Verlaine'nin şiirlerini çevirmişti; Samuel (Samuil Yakovlevich) Marshak (1887–1964) ise Shakespeare, William Blake, Robert Burns ve Heinrich Heine'yi Rusçaya kazandırmıştı. 1987 yılında Nobel edebiyat ödülünü alan Joseph Brodsky (1940–96) de böyle bir çevirmendi. "Sosyal parazit" olmaktan hüküm giymişti. Fakat suçu neydi? Şiir yazmak ve aslında bilmediği dillerden kelimesi kelimesine çeviriler yaparak başkalarını kandırmak… (Etkind, 1977:122)

Derlediği şairler üzerine yazdıkları nedeniyle Efim Etkind "antisovyet" ilan edilmişti. Vittorine'ye yapıldığı gibi, antolojisi sansürlendi. Edebiyat kuramı, Fransız, Alman ve Rus Edebiyat tarihi, stilistik ve şiir üzerine yazdığı bütün kitaplar kütüphanelerden toplatıldı ve yakıldı. Etkind'in kitaplarını yakmaya zorlanan yaşlı bir kütüphanecinin işten ağlayarak eve döndüğü ve "Bugün aynı bir faşist gibi davrandım" dediği söylenir (Etkind, 1977: 295).

1974 Nisan'ında, Etkind görevlerinden azledildi, üniversite dereceleri elinden alındı, Yazarlar Birliği'nden kovuldu ve ülkeyi terk etmeye zorlandı. Başına gelenler, çeviri kuramı ve tarihi derslerinde kültürlerin birlikte gelişmesine, çeviri yoluyla birbirini zenginleştirmesine ve bilim ve edebiyat alanlarında çevirinin birleştirici bir çimento görevi gördüğüne vurgu yapan bir insanın elim kaderi olarak yorumlanabilir.

Yeni Dünyanın İşgali ve Kolonileştirilmesi

Fetih ve kolonileştirme bağlamında, güç ve çevirmenler ayrılamaz biçimde bağlantılıdır. İşgal altındaki halktan veya kültürden gelen çevirmenler, kendilerini bir güç odağının himayesinde bulur, fakat bu durum koloni yönetimleri kurulduğunda tekrar değişir. Ancak değişmeyen şey, işgal ve kolonileştirmenin amacıdır. Yerli

çevirmenler, direniş eylemlerinde bulunmaya çalışsalar da bilerek veya bilmeyerek, kendi insanlarının üzerinde kurulan yabancı tahakkümünün bir aracı haline gelirler. Fakat güç ilişkileri aleyhlerinde o kadar dengesizdir ki, durumun gidişatı konusunda pek tercih şansları kaldığı da söylenemez.

En sık anlatılan örneklerden birisi, İspanyolların Amerika kıtasını işgali sırasında yaşananlardır. Kaynaklar bize, işgalcilerin çevirmenlerin gücünü tam olarak anladıklarını gösterir. Burada özellikle 1592 ve 1680 yılları arasında yürürlüğe giren yirmi dokuz yasaya göz atmak gerekir: bu yasalar, dilsel yetkinlikten çok çevirmenlerin İspanyol tahtına sadakatine ve çevirmenin kişisel hayatının ahlaki tarafına vurgu yapmaktadırlar. Çevirmenlerden Hristiyanlığı yaymaya ve İspanyol hâkimiyetini sağlamlaştırmaya yardımcı olmaları beklenmektedir. Bu yeni müesses nizamın ve güç yapısının kurulmasının ilk zamanlarında, sözlü çeviri yazılı çevirinin yerini almıştır.

Columbus'un ilk İspanyolca çevirmeni, sonradan Hristiyanlığa geçen bir Yahudi olan, Kastilyan (İspanyolca), Latince, Arapça, İbranca, Yunanca ve Aramca bilen, bu nedenle Yeni Dünyanın yerlileriyle iletişim kurma konusunda yetkin olacağı düşünülerek işe alınan Don Luis de Torres'tir. Ancak Columbus'un Torres dışında yerli çevirmenlere de ihtiyaç duyduğu da tahmin edilebilir.

Columbus'un ardından gelen *conquistador'ların*[26] hizmetindeki çevirmenlerin asli görevi ise yerlileri direnişten caydırmak olmuştur. Bu çevirmenlerin en ünlülerinden olan ve Hernan Cortes'in çevirmenliğini yapan Doña Marina'nın (*la Malinche*) hikâyesi ise başka bir bölümde ele alınmıştır. Etkili bir *cacique*[27]*'in* kızı olan Marina, Cortes'in sadece çevirmeni değil, danışmanı ve sevgilisi olarak da anılır. Casusları bildirmiş ve komploları ortaya çıkarmıştır ancak en önemli başarısı, Yerlileri İspanyollara direnmemeleri konusunda ikna etmesi olmuştur.

Marina sonraları kendi halkı tarafından İspanyol işgaline yardımcı olmakla suçlanmıştır (Cypess, 1991). Bir Meksika efsanesine göre hayaleti hala eski Aztek başkenti Tenochtitlán (günümüzde Mexico City) üzerinde dolaşmakta, kaderine

26 Ç.N.: İspanyolca, fatihler. İspanya'nın özellikle Güney Amerika kıtasını işgali/fethi sırasında önemli rol oynayan askerler, din adamları ve diğer görevliler için kullanılan terim.

27 Ç.N.: Kabile şefi.

üzülmekte ve kendi halkına yaptıkları nedeniyle ahirette huzur bulamamaktadır. Günümüzde ise Marina'nın tarihteki rolü yeniden değerlendirmeye alınmış, özellikle feminist tarihçiler bir köle ve kadın olarak Marina'nın maruz kaldığı baskı ve kısıtlara vurgu yapmış ve ihanetine değil de kültürlerarası etkileşimin bir unsuru olmasına dikkat çekmişlerdir (Alarcón, 1989).

Yeni dünyadaki "çeviri" eyleminin en aşırı örneği ise Maya Kodeksleri'nin[28] Hristiyanlaştırma politikaları nedeniyle yok edilmesi olmuştur. 1562 yılında Piskopos Diego de Landa kodekslerin yakılmasını emretmiştir; geriye kalan üç kodeks ise çok sonraları çevrilecektir. Ancak Orta ve Güney Amerika'da İspanyol hükümdarlığının tam olarak kurulduğu 1688 yılından sonra Quinche yerlilerinin tarihi *Empiezan las historias del origen de los Indios de esta provincia de Guatemala* adıyla İspanyolcaya çevrilmiştir. Çeviriye yazılan önsözde ise çeviri eyleminin Hristiyanlaştırma misyonunun bir parçası olarak gerçekleştiği belirtilmektedir. Yerlilere ait metinler ilk önce yakılıp ve yok edilmiş, ancak metinlerdeki mitler -yerli halkın da Hristiyanlaştırılması ile- hurafeye ve batıl inanca dönüştürüldükten sonra içerdikleri tehlike bertaraf edilmiş sayılarak çeviri işlemine girişilmiştir. Bu metinlere aşinalık ise kimi durumlarda Hristiyanlaştırmanın son *temizlik operasyonunun* gerçekleştirilmesi noktasında faydalı bile görülmüştür.

1573 civarında, Nueva España[29]'da yazılı ve sözlü çevirmenler için kurulan okullar – örneğin *Imperial College of Santa Cruz de Tlatelolco*- üç "gücün" etkisi altındaydı: Krallık, Papalık ve Fransiskan Tarikatı (Arencibia Rodriguez, 2006). Bu okullar asil soydan gelenler arasında bir seçim yaparak yerli dilcileri yetiştirmekle görevliydi. Başta *Náhuatl* olmak üzere yerel dillere Hristiyan metinlerini çevirmekle görevli bu çevirmenler, "kültürlerarası uzlaşma" sağlayarak Hristiyanlaştırma sürecine katkıda bulundular (Arencibia Rodriguez, 2006: 264). Diğer taraftan Katolik Kilisesi, yerlilere ait kitaplar ve kodeksler de dâhil olmak üzere Yeni Dünyadaki "putların" yok edilmesiyle görevini yerine getirdi. Ne gariptir ki, yine Katolik Kilisesi 1564

28 Ç.N.: Maya Kodeksleri, Maya tarihi ve dinini ele alan ve Maya hiyeroglifleri ile üretilmiş metinler bütünüdür. Çoğu yok edilmiş olsa da Dresden Kodeksi, Madrid Kodeksi, Paris Kodeksi ve Grolier Kodeksi ile birkaç küçük metin de günümüze ulaşabilmiştir.

29 Ç.N.: Yeni İspanya, Orta ve Kuzey Amerika'da yer alan İspanyol hâkimiyetindeki bölgelere verilen isim. Meksika, Panama, Küba ve şimdi ABD'ne bağlı olan Teksas, Kaliforniya ve diğer bazı eyaletleri içine alan geniş bölgenin adıdır.

Trent Konsülünde aldığı kararla Yeni Dünyada kurulan okullarda yürütülecek çeviri işlerini askıya almış, bunun sonucunda İncil'in yerel dillere çevrilmesi sürecinde bir dizi kısıtlayıcı uygulama getirilmiştir (Arencibia Rodriguez, 2006: 271). Böylece aynı güç odaklarının aynı hedefe ulaşmak için birbirine zıt yollar izlediği görülmektedir.

Kadın Çevirmenler: İngiltere, Avrupa ve Kuzey Amerika

Çevirinin Orta Çağ'da ve Rönesans'ta, toplum tarafından izin verilen nadir yazım yollarından birisi olması nedeniyle kadınlar, tıpkı Batı tarihindeki diğer pek çok sosyal ve entelektüel alanda görüldüğü gibi bu alanda da erkeklerden farklı şekilde faaliyet göstermişlerdir. İngiltere'de kadınların yalnızca dini metinleri çevirmesine izin veriliyordu. Montaigne'in İngilizce çevirmeni John Florio (c.1553-1625), 1603 yılında çeviri ve kadınların konumu arasında belirgin bir ilişki kurmuştur. Florio, her zaman kusurlu olduğuna göre çevirinin dişil olduğunu öne sürmüştür (Hannay'dan alıntı 1985: 9). Öte yandan kadınların haklarından mahrum bırakılmasının ve onların "çevirinin en itibarlı söylemlerine olan uzaklığının" yeni düşünce tarzlarına ve çeviri uygulaması için özgün yollara zemin hazırladığı tartışılagelmiştir. Kadın çevirmenlerin çalışmaları çoğunlukla anonim olarak yayınlanıyordu. Şayet çevirmenin kadın olduğu biliniyorsa, bu genellikle aile içinde dağıtılan el yazmaları ile sınırlıydı. Elizabeth Dönemi şairi ve saray mensubu olan Philip Sidney'in kız kardeşi Pembroke Kontesi Mary Herbert (1561-1621) gibi güçlü kadınlar bile kendi isimleri ile özgün edebiyat eserleri çıkarmamıştı. Çeşitli şiirlerin yanı sıra Petrarch'ın Triumph of Death şiirini de çevirmiş olan Herbert'in belki de en iyi bilinen çalışması, Robert Garnier'in Marc-Antoine eserinin çevirisi olan The Tragedy of Antoine'dır. İngilizceye çevrilmiş ilk dini olmayan tiyatro metni olan bu eserde Antonie, Kleopatra üzerine olumlu değerlendirmeler yapmaktaydı. Aynı dönemde Jane Lumley (1537-76) ise Euripides'a ait Iphigenia eserin günümüze kadar gelebilen ilk İngilizce çevirisini yapmıştı (Hannay, 1985; Krontiris, 1992). Mary Herbert'in çevirileri, tıpkı 1524 yılında Erasmus'un Precatio Dominica eserini çevirmiş olan Sör Thomas More'un kızı Margaret More Roper'ın (1505-44) çevirileri gibi büyük bir biçemsel değere sahipti. Nitekim, Rönesans boyunca kadınlar tarafından yapılan çoğu çevirinin kaynağa yakın olmasının belki de en önemli sebebi bu tür çevirinin çevirmenlere bireysel sorumluluklarını reddedebilecekleri bir tür korunaklı alan sağlıyor olmasıydı.

Margaret Tyler (fl. 1580) yukarıda sözcü edilen iki kuralın da dışında bir örnek oluşturmaktaydı. Tyler, yalnızca dini bir metin yerine Diego Ortúñez de Calahorra'nın A Mirrour of Princely Deedes and Knighthood (1578) adlı İspanyolca aşk hikâyesini çevirmekle kalmadı, çevirisinde mecâzi bir üslup da kullandı. Çevirisinin güçlü ve cesur önsözünde, seçmiş olduğu "erkeklere özgü" konular sayesinde İngiltere'de girişimciliğin kadınlara uygun bulunmadığı bir dönemde olumlu bir aktif kadın imajı ortaya koydu. Tyler aynı zamanda süregelmekte olan ataerkil söyleme karşı durarak öncelikle çevirebilme hakkını savunmuştur (Robinson, 1995). Bu çalışması sayesinde şövalye romansı popülerleşmiş ve takip eden yüzyıllarda İspanyolcadan İngilizceye yapılan çeviriler devam etmiştir. İngiltere'de romans kitabı yayımlanmış ilk kadın aynı zamanda Fransızcadan ikinci dilden çeviri yerine doğrudan İspanyolca kaynağından İngilizceye romans çevirisi yapan ilk İngiliz çevirmendir. İngiliz yazarlara kıyasla daha fazla özgürlüğe sahip Avrupalı kadınlar, 1600'lı yıllarda dini olmayan yazım geleneğini oluşturmuştur (Hannay 1985). Bu geleneğin en dikkat çeken isimleri arasında Anne Le Fèvre Dacier (1654-1720) yer alır.

Madame Dacier sayesinde Fransızcada çevirmen kelimesinin dişil formu olan "traductrice" ilk kez kullanılmıştır (Garnier, 2002: 13). Yıllarını Plautus, Aristofanes, Callimachus, Anacreon, Sapfo gibi o dönemin beğenisine ters düşen Latin ve Yunan yazarların eserlerini çevirerek ve açıklayıcı notlar ekleyerek geçirmiştir. Bu çalışmaların bazılarını eşi André Dacier'la birlikte yapmış olsa da göz ardı edilmiş ve zor yazarları daha geniş bir Fransız okuyucu kitlesine tanıtan isim olarak bilinmektedir. Kültürlerin görelilik, farklılıklara saygı duyma ve okuyucuya mümkün olduğunca özgün metni aktarma konusundaki entelektüel dürüstlüğünü içselleştirmesi sayesinde Dacier, çevirmen "etik kuralları"nı oluşturan kişi olarak bilinmektedir (Garnier, 2002: 23). Homer'ın İlyada eserinin akademik bir üslupla çevirerek erkek çağdaşı olan Houdar de la Motte'ın (1672-1731)' şiirsel yeniden yaratımına zıt bir konumda durmuş, Fransa'da "belles infidèles" (sadakatsiz güzeller) (Cary, 1963a) düşüncesinin sonunu başlatmış ve bu durum Madame Dacier'i doğrudan Fransız yazınında "eski ve modern" tartışmasının merkezine yerleştirmişti. İlyada ve Odysseia çevirileri, kariyerinin en önemli başarılarıdır. Tıpkı döneminde Homer'ın eleştirildiği gibi, Madame Dacier'in İlyada ve Odysseia çevirileri eleştirilmiş olsa

da, bu eserlerin toplam 26 baskısı çıkmış ve yirminci yüzyıla dek bu eserlerin saygı duyulan Fransızca çevirileri olmayı sürdürdü.

Émilie du Châtelet (1706–49) olarak bilinen Gabrielle Émilie Le Tonnelier de Breteuil, marquise du Châtelet, Fransız bir bilim insanı ve çevirmendi. Dönemi ve sonrası için tartışmalı olan çalışmaları nedeniyle Émilie tarihe, "önce Voltaire'in metresi, daha sonra ise matematik ve fizik alanlarında önemli çalışmalarda bulunan dönemin tek Fransız kadını" olarak geçti. Entelektüel ve geniş bir çevreye sahip anne babası tarafından evde eğitim görmüş ve onlar sayesinde evlerinin misafir odasında pek çok entelektüel ve bilim insanı ile tanışma fırsatı bulmuş olan Émilie İngilizce, İtalyanca, Almanca, Yunanca ve Latinceyi akıcı biçimde kullanmayı öğrenmişti. Soyut bilimlere karşı yoğun ilgisi vardı ve kendisini matematik araştırmalarına adamıştı. Matematikçi Maupertius sayesinde İngiliz fizikçi Sör Isaac Newton'un devrimsel çalışmalarıyla tanıştı (Whitfield, 2002: 91). Voltaire ile Château de Cirey'de yaşamaya başlayınca, Émilie dönemin bilimsel tartışmalarına daha da yoğun şekilde dâhil oldu. Önde gelen bilim insanları ile kapsamlı yazışmalarda bulunuyordu. Leibniz'in felsefesini açıkladığı çalışması da dâhil olmak üzere çeşitli bilimsel ve felsefi makaleler yazdı. Çeviri, çalışmalarının yalnızca bir kısmını oluşturuyordu. Klasik eserleri hem pratik yapmak amacıyla hem de zevk için çeviriyordu; Virgil'in Aeneis çevirisine başladı ama tamamlamadı. En büyük başarısı, Newton'un en önemli çalışmalarından olan Philosophiae Naturalis Principia Mathematica'nın (Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri) Latinceden Fransızcaya çevirisiydi. Bu eserin çevirisine kendi yorumlarını da ekledi, ancak Émilie'nin beklenmedik ölümü nedeniyle bu çalışma tamamlanamadı. Eser daha sonra 1759 yılında Voltaire tarafından yayımlandı. Çalışması, 1985 yılında yeni bir basımı çıkana kadar bu eserin standart Fransızca çevirisi olarak kaldı. Bir kadın olarak o dönemde Fransız Bilim Akademisi ve üniversite gibi kurumlara erişimi olmadığı için Émilie, bilimsel tartışmalarda yer alabilmek için kendi şahsi ilişkilerinden faydalandı. Onun çeviriye olan yaklaşımı da cinsiyeti tarafından belirlenmişti: Newton'ı çevirip onun teorileri hakkında yorum yapmak Émilie du Châtelet için erkeklerin bilim dünyasına girmenin yoluydu. Amacı, pedagojik veya "anaç" olarak yorumlansa da, gerçekte kendi bilimsel araştırmalarını yapma arzusuyla bağlantılıydı. Voltaire, onun bu durumunun muğlaklığını, arkadaşı Prusya

Kralı II. Frederick (Büyük Friedrich)'e yazdığı bir mektupta "tek suçu kadın olmak olan muhteşem bir adam" sözleriyle ifade etmişti (Whitfield, 2002).

Sarah Austin (1793-1867) tarihe geçmiş ilk profesyonel kadın çevirmendi. 19. yüzyıl Alman tarihçisi Leopold von Ranke'nin bazı çalışmaları da dâhil olmak üzere Fransızca, Almanca ve Provensal dillerinden İngilizceye çeşitli gezi yazıları ve Orta Çağ şiirleri çevirmişti. Aynı zamanda her ikisi de yazar olan Harriet Waters Preston (1836–1911) ve George Eliot (Mary Ann Evans, 1819–80) on dokuzuncu yüzyılda İngilizceye çeviri yapan en önemli kadın çevirmenler arasında yer almaktaydı. Spinoza'nın *Ethics* eserini çeviren George Eliot, bunun yanı sıra teolog ve yazar David Friedrich Strauss, felsefeci Ludwig Feuerbach ve teolog ve çeviri kuramcısı Friedrich Schleiermacher gibi Alman düşünürlerin eserlerini de çevirmişti. Aynı derecede önemli bir başka kişi ise Constance Garnett'ti (1861-1946). Garnett (Resim 23) tek başına Çehov, Dostoyevski, Gogol, Tolstoy, Gorki ve Turgenev gibi çağdaş Rus yazarlara ait yetmişin üzerinde eseri İngiliz okurlara tanıttı (Garnett, 1991; Simon 1996). İrlandalı oyun yazarı ve halk bilimci Lady Gregory'nin (Isabella Augusta Persse, 1852–1932) 19. yüzyılın sonlarında Eski İrlandacadan yaptığı çeviriler hem yazınsal hem de siyasi çevrelerde oldukça etkiliydi. Susanne de Lotbinière-Harwood (1991), Barbara Godard (1990 ve 1991) (Resim 11) ve Suzanne Jill Levine (1991) gibi çağdaş bilim insanları ise kadın çevirmenlerin uygulamalarını, feminist çeviri eyleminin kuramlaştırılması yönünde destekleyerek dilin cinsiyetçi doğasına karşı yeni bir bilinç ile çeviriyi siyasi arenaya taşımışlardı. Bu üç isim de çalışmalarını "kadının dil üzerindeki rolünü yeniden belirleme" görüşüne sahip çevirmenler olarak ifade etmekteydi (de Lotbinière-Harwood, 1991). İster Latin Amerika dili üzerine çalışan bir çevirmen (Levine), ister Kanadalı bir yazar (Lotbinière-Harwood ve Godard) olsun, bu kadınlar çevirmenin rolünü ön plana almış, geleneksel otorite hiyerarşisine karşı çıkmış ve çevirmenin cinsiyetçi sesine yeni bir soluk getirmek için çabalamışlardı.

Çevirmenler Güç Sahibi Olunca

Bu başarılı kadın çevirmen örneklerine rağmen, tarihte çoğu kadın çevirmen ya engellenmiş ya da içinde bulundukları toplum tarafından başka yollarla kısıtlanmışlardır. Öte yandan bazı erkek çevirmenler, aslında çeviri becerilerinden

bağımsız olarak belli oranda güç sahibi olmuş ve çeviri tarihinde önemli bir rol oynamışlardır. Örneğin, on ikinci ve on üçüncü yüzyıl Avrupa'sında şaşırtıcı sayıda Yahudi doktor - özellikle saray doktorları- aynı zamanda çevirmendi. Farklı yerleri gezerken ilimlerini de beraberlerinde götüren Yahudi doktorlar, güç merkezlerine aracılık ederek iyileştirme ve çeviri gibi iki ayrı görevi yerine getirmekteydi. Güç, çevirmenleri pek çok farklı yoldan etkilese de, çevirmenlerle güç arasında çevirinin de ötesinde ilişkiler vardı. Bu karşılıklı ilişkiler genellikle çevirmenlerin var olan güç yapılarına nasıl dâhil olduklarına ve bu yapıların içerisindeki çelişkilerden ne ölçüde istifade edebildiklerine bağlıydı. St. Jerome (c. 347-420) pek çok yeri gezmiş ve Halkis çölünde yaklaşık iki yıl boyunca güçten uzak yaşamıştı. Ancak daha sonra Roma'ya davet edilmiş ve burada Papa I. Damasus'un sekreteri ve danışmanı olmuştu (304-84). Aynı zamanda Latince ismi Eusebius Hieronymus olarak da bilinen Jerome (Resim 20), kültürlü kadınların ruhani lideri olarak görev yapmış ve Papa'nın daveti üzerine İncil'in çevirisine başlamıştı. O dönemde çok güçlü bir pozisyona sahipti. Öyle ki, 384 yılında Papa I. Damasus'un ölümünün ardından onun yerine geçecek potansiyel aday olarak görüldüğü söylenmekteydi. Ancak daha sonra Jerome gözden düştü ve yeni Papa Siricius (334-99) hem Jerome'un hayatını hem de çevirilerini oldukça zora soktu. Takip eden dönemdeki çalışmalarının çoğunu Beytüllahim yakınlarında inzivada gerçekleştirdi.

Arezzo'da doğmuş ve bu nedenle Aretino olarak da anılan Leonardo Bruni (1369-1444), İspanyol Alonso Cartagena (1384-1456) ile aralarında geçen anlaşmazlıklar nedeniyle çeviri tarihinde önemli bir dönüm noktasına imza atmıştır. Platon ve Aristo'nun Latince çevirmeni olan Bruni, Latincede oluşturulacak uyumun Yunanca kaynağa sadık kalmaktan çok daha önemli olduğunu öne sürmüştü. Cartagena ise Yunanca bilmemesine rağmen aslına uygunluk paradigmasını savunmaktaydı. Bu güçlü fikir çatışması, daha sonra ortaya çıkacak olan "belles infidèles" (sadakatsiz güzeller) tartışmalarının habercisiydi. Taraflar oldukça güçlü isimlerdi: Cartagena Burgos Piskoposuyken, Bruni ise Floransa Cumhuriyetinin şansölyesi olmuştu. Dahası, bu iki ismin sahip olduğu güçler birbiriyle bağlantılıydı. Bruni, Floransa'nın önemli ticaret ve imalat şehri olduğu 1430'lu yılların ortalarından itibaren Florantin kumaş ithalatçıları ve yün tüccarları loncalarının önde gelen üyelerindendi.

Kullandıkları yünün büyük bir bölümü Kastilya Krallığı'nın eski başkenti ve o dönemde yün ihracatının merkezi olan Burgos'tan gelmekteydi. Piskopos olarak Cartagena'nın şehirdeki tüccarlarla arasında önemli bağlantılar vardı. Bruni ve Cartagena şüphesiz çeviri üzerine tartışma içindeydi. Ancak aralarındaki ticari ortaklık ilişkisi en nihayetinde fikir ayrılıkları konusunda hemfikir olmalarına yardımcı olmuş ve çeviri konusundaki anlaşmazlıklarına rağmen sağlıklı bir ticari ilişki yürütmüşlerdi.

Fransızcadan İngilizceye çeviriler yapmış olan William Caxton (c.1422-91) İngiltere'nin ilk matbaacısı olarak bilinmektedir (Resim 5). Ancak Caxton'ın asıl gücü ne çeviriden ne de matbaacılıktan gelmekteydi. Yıllarca Brugge'de zengin ve nüfuzlu bir yün tüccarı olarak yaşamış olan Caxton, burada Benelüks bölgesinin "İngiliz Ulusu Tüccar Maceracıları Başkanı" unvanına sahipti. Tüccarlar arasındaki itibarı sayesinde Burgonya Düşesi Margaret'in finansal danışmanı olmuştu. Edebiyat eserlerini çevirip matbaada basmaya başladığında hâlihazırda kültürlerarası güce sahip bir pozisyondaydı.

Alexander Fraser Tytler (1747–1813), "Essay on the Principles of Translation" adlı eseriyle tanınan bir isimdi. Peki, Tytler bu prensipleri hangi yetki ile belirlemişti? Meşhur çalışmasının ardından Petrarca ve Friedrich Schiller çevirileri yayımlanan Tytler, daha önce yazılarını avukat sıfatıyla kaleme almıştı. Woodhouselee Lord'u olan Tytler 1790'da İskoçya Askeri Yargıçlığı (Judge-Advocate of Scotland), 1802'de Yüksel Sivil Mahkeme Yargıçlığı (Lord of the Court of Session), 1811'de Yüksek Yargıçlık (Lord of the Justiciary) gibi çeşitli görevlerde bulundu. Bunlar, çeviri hakkında değerlendirme yapmaya oldukça müsait pozisyonlardı.

Gücün dizginlerini elinde tutan son çevirmen örneği ise 15. yüzyıl şairi Floransalı Luigi Pulci'yi çevirmiş olan John Hookham Frere'dir (1769-1846). Britanya Dış İşleri Müsteşarı olarak da görev yapmış olan Frere, Jakoben ideolojisine net bir şekilde karşıydı. Frere'in, Fransızlar karşısındaki İngiliz Ordusuna La Coruna kentine doğru geri çekilmeyi önermesi diplomatik kariyerini utanç verici bir şekilde sonlandırmıştı. Çevirmenler de kültürlerarası konularda zaman zaman yanılabilmekteydi.

21. Yüzyılda Çeviriyi Yeniden Yorumlamak

Çeviri, hiçbir zaman toplum içi ve toplumlar arası mücadelelerden bağımsız olarak yürütülen bir eylem olmamıştır. Çoğu çevirmen, kendi döneminin siyasi iktidarları tarafından belirlenmiş sınırların içerisinde başarılı ve emniyetli bir şekilde çalışır. İçinde bulundukları toplumun normlarını aşan, görece ender çevirmenler, kendilerine devredilen yetkilerden faydalanabildikleri, karşıt güçler içine yerleştirdikleri bağlantılardan istifade edebildikleri ve icra ettikleri farklı mesleklerin çok yönlü yapısı sayesinde daha geniş sosyal yetkilere erişebildikleri için normların dışına çıkabilmişlerdir. Çeviri tarihi, kendi dönemlerindeki güçlerin belirlediği kurallarla ters düştüğü veya kendileri için çizilmiş sınırların ötesine geçtiği için sürgün edilen, cezalandırılan ve hatta öldürülen birçok kurbana tanıklık etmiştir. Zaman geçtikçe çeviribilim araştırmacıları belirli hegemonyalara karşı çıkan, yabancılaşma stratejileriyle zıt, akıcı, geri planda kalmış çeviriler de dâhil olmak üzere, daha önceki ikili görüşlere meydan okuyarak, çeviri sürecinin güçle bağlantılarına odaklanmışlardır. Çevirmenin muğlak bir bağlılığı olabileceği gibi "kültürel müzakere süreçlerinde iki taraflı casusluk" rolü oynadığı durumlar da bulunmaktadır (Gentzler ve Tymoczko, 2002: xix). Çeviriyi sömürgecilik sonrası kuram ve uygulamalar çerçevesinde yeniden yorumlayanlar, güce ilişkin sorunları ön plana çıkarmış (Bassnet ve Trivedi, 1999; Simon; St-Pierre, 2000 örneği gibi); böylece çeviribilimdeki "kültürel dönüşüm", "güç dönüşümüne" evrilmiştir. İlginç bir şekilde çeviribilim alanının dışındaki farklı disiplinlerden araştırmacılar çeviri kavramını kendilerine mal etmişlerdir. Nitekim Eric Cheyfitz (1991), Tejaswini Niranjana (1992) ve Vicente Rafael (1993) gibi sömürgecilik sonrası araştırmacıları, kendi görüşlerini dile getirebilmek için çeviribilime ve çeviribilimin kavram ve terminolojisine yönelmişlerdir. Özellikle Homi Bhabha (1994: 212), çeviriyi kültürel üretim için bir saha olarak tanımlamıştır (Gentzler ve Tymoczko, 2002: xv). Bu bağlamda çeviri kuramı, kültür ve güç ilişkilerine yönelik genel kuramlara temas etmekte ve bu kuramları zenginleştirmektedir.

Kaynakça

Alarcón, Norma (1989). Traddutora, Traditora: A Paradigmatic Figure of Chicana Feminism, *Cultural Critique,* sayı 13, s. 57–87.

Arencibia Rodriguez, Lourdes (2006). The Imperial College of Santa Cruz de Tlatelolco, yay. haz. Georges L. Bastin and Paul F. Bandia, *Charting the Future of Translation History* içinde, s. 263–275, Ottawa: University of Ottawa Pres.

Bachet de Méziriac & Claude-Gaspar (1998). De la traduction [1635], Introduction and bibliography by Michel Ballard, Arras: Antois Presses Université / Ottowa: Les Presses de l'Université d'Ottowa.

Bassnett, Susan&Harish Trivedi (yay. haz.) (1999). *Post-Colonial Translation: Theory and Practice*. London: Routledge.

Bhabha, Homi K. (1994). *The Location of Culture*, London: Routledge.

Cary, Edmond (1963). *Les Grands traducteurs français*, Geneva: Georg & Cie.

Cheyfitz, Eric (1991). *The poetics of imperialism: translation and colonization from "The Tempest"to "Tarzan*", New York: Oxford University Pres.

Coindreau, Maurice-Edgar (1974). *Mémoires d'un traducteur*. Entretiens avec Christian Giudicelli, Paris: Gallimard.

Cypess, Sandra Messinger (1991). *La Malinche in Mexican Literature: From History to Myth*, Austin: University of Texas Pres.

Delater, James Albert (2002). *Translation Theory in the Age of Louis XIV: The 1683 "De optimo genere interpretandi" of Pierre-Daniel Huet (1630-1721)*, Manchester: St. Jerome.

Delisle, Jean (1984). *Briding the Language Solitudes*, Growth and Developmentsof the Translation Bureau of the Goverment of Canada, 1934-1984, Ottowa: Secretary of State.

Etkind, Efim (1977). *Dissident malgré lui*. Translated by Monique Slodzian, Paris: Éditions Albin Michel.

Garnett, Richard (1991). Constance Garnett: A Heroic Life, London: Sinclair-Stevenson.

Garnier, Bruno (2002). Anne Dacier, un esprit moderne au pays des Anciens, yay. haz. Jean Delisle*, Portraits de traductrices* içinde*,* s. 13–54, Ottawa: Les Presses de l'Université d'Ottawa.

Gentzler, Edwin & Maria Tymoczko (2002). Introduction, *Translation and Power*, yay. haz. A. Maria Tymoczko & Edwin Gentzler, s. ix-xxviii, Amherst & Boston: University of Massachusetts Pres.

Godard, Barbara (1990). Theorizing Feminist Discourse/Translation, yay. haz. Susan Bassnett ve Andre Lefevere, *Translation, History and Culture* içinde, s. 87-96, London: Frances Pinter.

Godard, Barbara (1991). Translating (With) the Speculum, *TTR* 4 (2), s. 85–121.

Goodman, P. (1943). *The Jewish National Home 1917-1942*, London: Dent.

Hannay, Margaret Patterson (1985). *Silent but for the Word: Tudor Women as* Patrons, Translators and Writers of Religious Works, Kent, Ohio: Kent State University Pres.

Hibbert, C. (1975). *Benito Mussolini: The Riseand Fall of Il Duce*, Harmondsworth: Penguin Books.

Krontiris, Tina (1992). *Oppositional Voices: Women as Writers and Translators in the English Renaissance*. London and New York: Routledge.

Kurz, Ingrid (1985). The Rock Tombs of Princes of Elephantine: Earliest References to Interpretation in Pharaonic Egypt, *Babel 31: 4*.

Lotbiniere-Harwood, Susanne de (1991). *Re-Belle et Infidèle: La traduction comme pratique de réécriture au féminin / The Body Bilingual: Translation as Rewriting in the Feminine*, Montreal: Les Editions du Remue-Menage / Toronto: The Women's Pres.

Neher-Bernheim, Renee (1969). *La déclaration Balfour*, Paris: Julliard.

Niranjana, Tejaswini (1992). *Siting Translation: History, Post-Structuralism, and the Post-Colonial Context*, Berkeley: University of California Pres.

Rafael, Vicente (1993). *Contracting Colonialism: Translation and Christian Conversion in Tagalog Society Under Early Spanish Rule*, Durham: Duke University Pres.

Robinson, Douglas (1995). Theorizing Translation in a Women's Voice: Subversions of the Rhetoric of Patronage, Courtly Love, and Morality by Early Modern Women Translators, *The Translator,* sayı 1 (2), s. 153–175.

Simon, Sherry (1996). *Gender in Translation: Cultural Identity and the Politics of Transmission*. London & New York: Routledge.

Simon, Sherry & Paul St-Pierre (2000). *Changing the Terms: Translating in the Postcolonial Era*, Ottawa: University of Ottawa Pres.

Sokolov, N. (1919). *History of Zionism*, London: Longmans, Green, &Co. Stein, Leonard (1961). *The Balfour Declaration*, London: Valentine & Mitchell.

Tymoczko, Maria, Edwin Gentzler (yay. haz.) (2002). *Translation and Power*. Amherst & Boston: University of Massachusetts Pres.

Vittorini, Elio (yay. haz.) (1984). *Americana*, Milan: Tascabili Bompiani. [c 1941]

Weizmann, Chaim (1949). *Trial and Error*, London: Hamilton.

Weizmann, Chaim (1957). *La naissance de l'État d'Israël*, Paris: Gallimard.

Whitfield, Agnès (2002). Émilie du Châtelet, traductrice de Newton, ou la 'traduction-confir-mation, yay. haz. Jean Delisle, *Portraits de traductrices* içinde, s. 87–115, Ottawa: Les Presses de l'Université d'Ottawa.

ÇEVİRİ TARİHİNDE BİR YOLCULUK[1]

Vlasta KUČİŠ

Almancadan Çeviren: Ensa FİLAZİ[2]

Özet

Çeviri tarihi medeniyetin her anında, insanın iletişimsel ve kültürlerarası engelleri aşma çabasıyla yakından ilgilidir. Yazının icadı, ulusal dillerin, kültür ve edebiyatların gelişmesinde çeviriler önemli bir role sahipti; bilginin, bilimin yaygınlaşması, siyasi gücün artması, dini düşüncelerin yayılması ve kültürel değerlerin aktarılmasında çevirilerin ciddi payı vardı**.** Antik Çağ'dan bugüne kadar hazırlanan sözlükler bu iddiayı destekler niteliktedir. Yüzyıllar içinde çevirmenin rolü sürekli değişime uğramıştır. Mısır'da çevirmenler firavunların hizmetindeydi ve çeviri sanatı kutsal, tanrısal bir kült olarak algılanıyordu. Çevirmenler Roma Dönemi'nde köle, Orta Çağ'da toplum için önemli birer reformcu, Hümanizm Çağı'nda erdemin temsilcisiydi ve yakın zamanda da küresel iletişimcilerin işlevini üstlenmişlerdir.

1. Giriş

Bu makalenin amacı, çeviri faaliyetinin her çağdaki en önemli temsilcilerinin tanıtılması yoluyla tarihsel süreçteki dönüm noktalarının açıklanıp aydınlatılmasıdır. İnsanlık tarihinin bütün çağlarında ve dil bölgelerinde, çeviri eserlerin ve çeviri faaliyetinin önemli bir role sahip olmasına karşın, çevirmenlerin anonim kalması ve çevirilerin zamanın çarklarına karşı koyamayışından dolayı, çeviri edimi Eski Çağ'dan bugüne ancak kısmen araştırılabilmiştir. Salevsky (2002) çalkantılarla ve ilginç hadiselerle dolu bir çeviri tarihine tanıklık ettiğimizi söyler; nitekim insanlığın ve medeniyetin var olmasıyla birlikte farklı diller de var olmaya başlamış, iletişimi ve anlaşmayı sağlamak üzere bir ara bulucuya (mütercim ya da tercüman) ihtiyaç duyulmuştur. Tarihçiler, bu çeviri edimi ile kültürler ve diller arası arabuluculuk

1 Kaynak metnin künyesi: Kučiš, Vlasta (2017). "Eine Reise durch die Geschichte der Translation", *Beiträge zur Translation von gestern, heute und morgen***,** s. 9-25, Fılozofskı Fakultet Sveučılışta U Rıjecı: Rijeka.

2 Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Almanca Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı.

işinde, sınır ötesi iletişimin ve medeniyetin gelişimine ciddi katkı sağlayan kültürel bir aracın varlığını görmektedir. (karş. Delisle & Woodsworth, 2012).

Nitekim yüzyıllar içinde çevirinin algılanması ve bununla birlikte çevirmenlerin toplumsal statüsü de değişime uğramıştır. Belli bir bilim dalının ya da bilimsel bir disiplinin tarihsel bağlamı bilinmediğinde, bu alandaki nesnelerin güncel ve mevcut durumu da anlaşılmayabilir ya da gerektiği şekilde yorumlanamayabilir. Çeviri tarih boyunca, özellikle çok dilli iletişimin gerçekleşmesi ve Avrupa'nın ulusal dillerinin her alanda kabul görmesinde etkili olan Reform Dönemi'nde, ölümle bile sonuçlanabilecek tehlikeli bir faaliyet olmuştu (Stolze, 2011:16). Fransız yayıncı, çevirmen ve matbaacı Etienne Dolet, Çek reformcu ve ilahiyatçı Jan Hus, İncil'i İngilizceye çeviren William Tyndale, odun yığınlarının üzerinde yakıldıklarında bu sonla karşıya karşıya kalmıştılar. Orta Çağ'da birçok çevirmen Tanrı'nın sözünü "yanlış" çevirdiğinden ya da *Index lbrorum prohibitorum*[3] olarak bilinen sansür listesindeki yasaklı eserleri yayımladığı için kafir ve sapkın sayılarak yakılmıştı (karş. Briggs & Burke, 2005).

Çeviri tarihi, medeniyetin her anında ve katmanında insanın iletişimsel ve kültürlerarası engelleri aşma çabası ile yakından bağlantılı olmuştur. Çeviriler, yazının icadında, ulusal dillerin, kültürlerin ve edebiyatların gelişmesinde önemli bir role sahipti. Bilginin ve bilimin yayılmasında, siyasi gücün arttırılmasında, dini düşüncelerin yayılmasında ve kültürel değerlerin aktarılmasındaki anlamı da bundan daha az değildir. Antik Çağ'dan bugüne kadar sözlüklerin hazırlanmış olması, bu iddiayı destekler niteliktedir. Medeniyetin başlarında yazı ve çeviri sanatı ile bilgi ve iletişimin aktarımı tanrı vergisi olarak görüldüğünden, eski kültürlerin hiyerarşik toplum düzeninde çevirmenler en yüksek mevkide yer alıyordu. Çevirmenler özellikle devlet idaresindeki vazgeçilmezliğinden dolayı hükümdarlar tarafından çok takdir ediliyordu, öyle ki Antik Çağ'da çevirmenlik mesleği büyük bir saygınlık kazanmıştı. Mısır'da çevirmenler firavunların hizmetindeydi ve çeviri sanatı bir tanrı kültüne bağlı kutsal kutsal bir iş olarak görülüyordu. "Böylelikle çevirmen ve yazman firavunların ya da kralların yakın çevresinde bir konuma geldi, bu da meslek için çaba göstermeye değer bir durum oluşturdu." (Kučiš, 2012: 243). Çevirmenin rolü

3 Yasaklanan kitapların listesi.

yüzyıllar içinde sürekli değişmiştir. Roma döneminde çeviriler köleler tarafından yapılıyordu; çevirmenler Orta Çağ'da önemli toplumsal reformcular, Hümanizm döneminde erdemliliğin öncüleri, günümüzde ise küresel iletişim uzmanları olarak işlev üstlenmişlerdir. Yazılı ve sözlü çeviri ancak 20. yüzyılın ortalarında bilimsel bir boyuta ulaşmıştır; öncesinde yüzyıllar boyu özellikle edebi ve dini içeriklerle biçimlenen bilim öncesi bir çeviri sürecinden söz edilebilir. Ivir'e göre belli bir çeviri sorunun açıklanmasına ya da bir çeviri yönteminin uygunluğuna yönelik çeviri sorunsalı hakkında düşünceler ve sorgulamalar yayımlanmasına rağmen, bunlar sonuçta bir çeviri kuramı ortaya çıkarmaz (Ivir, 1995: 517).

2. Antik Yunan - Roma Döneminde Çevirmenler

Stolze "Antik Yunan-Roma Dönemi'nin bizim için tarihin somut olarak ele alınabilecek ilk çeviri devri" olduğunu savunur (Stolze, 2011: 17). Eski kültürlerde yazı yazma sanatı tanrı vergisi olarak görüldüğünden, çevirmenler entelektüel ve hümanist olarak toplumsal hiyerarşinin üst katmanlarında bulunuyorlardı. Özellikle devlet idaresindeki vazgeçilmezliğinden dolayı çevirmenlerin sanatı hükümdarlar tarafından çok takdir ediliyordu. Bu nedenle medeniyetin ilk döneminde, Hz. İsa'dan önce çevirmenlik mesleği çok saygı görmekteydi (karş. Đurović, 2009). Bugünkü Irak'ta bulunan Mezopotamya, çevirmenlik sanatının beşiğiydi; ilk etapta dinsel ve yönetsel içerikten oluşan eski yazılı çevirilerden bazıları, örneğin Rosetta taşı (M.Ö. 196) gibi Babil'in ender korunan yazı tabletleri buna tanıklık eder. Salevsky (2002) Mısır'da çevirmenlerin firavunun hizmetinde olduğunu, çeviri tanrıların kültüyle bağlantılı olduğundan, tapınaklara ait okullarda eğitim aldıklarını bildirir. Eski çağlarda çevirmenler firavunun ya da kralın sarayına bağlı ve daima hatırı sayılan misafirler olarak görüldüğünden, çevirmenlik mesleği bu sebepten dolayı da saygınlık kazanmıştır. Ancak Eski Çağ'da, Roma döneminde çevirmenin sosyal statüsü ciddi bir şekilde değişecektir, çünkü neredeyse hiçbir özgür Romalı çeviriyle uğraşmaz. Aksine çeviri işini esas olarak eğitimli Yunan kölelerine bırakmışlardır. O dönemden kalan (yaklaşık M.Ö. 250) en eski edebiyat çevirisine ait bölümlerde, Yunan köle ve şair Lucius Livius Andronicus[4] tarafından Latinceye çevrilmiş olan, Homeros'un

4 Lucius Livius Andronicus (M.Ö. 240-207), Yunanca tragedyaları ve komedyaları bağlama göre ve serbest çeviren Yunan kökenli Romalı şair. Homeros'un destanının ilk çevirisini gerçekleştiren yazar olarak Roma edebiyatının babası sayılır.

Odysseia destanı yer alır.[5] Yunancadan çevrilen eserlerin öncelikli amacı Latin dilini zenginleştirmekti.

Bazıları gözden geçirilip değiştirilmiş olsa da günümüze kadar uygulamada kalmayı başaran temel çeviri yaklaşımları, ilk olarak Antik Yunan - Roma Dönemi'nde belirginleşmeye başlamıştır. Greiner (2004) Antik Çağ'dan kaynaklanan birkaç çeviri yönteminden bahseder: Çeviri yoluyla ödünçlenen sözcükler, anlamına göre ödünçlenen sözcükler, doğrudan aktarılan yabancı sözcükler. Romalı çevirmenler Yunanca özgün metinleri deneysel ve serbest çeviriyle aktarmışlardır (Seele, 1995:4). Onlar "serbest eşdeğerlik" fikrini savunur ve özgün Yunanca metinlerin çevirisi için kendi aralarında yarışır, bu arada ihtiyaca göre metinleri değiştirip indirgeyerek kendi zevklerine, dolayısıyla okuyucuların ilgi ve profiline göre uyarlarlardı. Bu çevirilerin çoğu zaman parodilere[6] dönüşmesi söz konusuydu; aynı Yunanca özgün metnin birden fazla defa bireysel ve spesifik bir şekilde çevrilmesine de sıklıkla rastlanırdı, böylelikle serbest ve bağlam odaklı çevirinin sınırları da aşılmış olurdu.

Roma İmparatorluğu'nun yazarları ve çevirmenleri genel olarak kölelerdi. Gerçi eğitimli Romalıların çoğu Latince ve Yunanca okuyabiliyordu, ancak çeviri işine ve çevirilerin kopya edilmesine pek değer verilmiyordu. Özgür ve varlıklı bir erkeğin yazar ve çevirmen olarak çalışması bir onursuzluktu, bu yüzden bu işler için uygun eğitimi olan köleler angaje edilirdi. Tabii bu köleler de varlıklı ve aynı zamanda siyasi ve ekonomik gücü olan işverenlerinin dikte ettirdiği gibi yazardı. Roma'nın, Yunan'a, özellikle felsefi ve edebi eserlerine hayranlığı bilinir.

Çevirmenin bugünkü konumu ile karşılaştırıldığında aslında durumun pek de değişmediği görülebilir. Çevirmenlik mesleği kabul edilebilir bir statü ve toplumsal tanınma adına halen savaş vermekte, siyasi, ekonomik ve finansal anlamda tüm topluma hakim olan elit kesime bağımlılık da sürmektedir. Bugünün küresel, çok dilli ve uluslararası ortamında önemli bir iletişim işlevi üstlenmesine rağmen çevirmenin statüsünde yüzyıllar boyunca ciddi bir değişim yaşanmamıştır.

5 Homeros (Yun. Homeros) *İlyada* ve *Odysseia* destanlarının yazarı.

6 Parodi, mevcut bir edebi eserin abartma, çarpıtma veya alay etme yoluyla tuhaf bir etki yaratan komik taklididir.

Eski çağlardaki çevirilerde binlerce yıl dini ve yönetimle ilişkili içerikler hakim olmuştur, çünkü temel olarak sadece ruhban sınıfı ile bürokratlar ve bazı varlıklı ailelerin az sayıdaki eğitimli erkek çocukları okuma ve yazma biliyordu. Bu dönemin öncelikle anılmaya değer ismi Romalı hatip, filozof, yazar, hümanist ve çevirmen Marcus Tullius Cicero'dur (M.Ö. 106-43). Doğru çeviri üzerine düşüncelerini yurtseverlik, ifade estetiği ve Latin dilinin korunması ile desteklemiş ve eserleri sayesinde Latin dili en parlak dönemine ulaşmıştır. Bu süreçte Yunan filozofların ve yazarların eserlerini örnek almıştır. Cicero yurtseverlik ruhundan yola çıkarak, okurların yabancılık çekmemesi ya da anlaşılmaz bulmamaları amacıyla çevirilerin "ana dilin güncel kullanımına uyumlu" (Mikić & Kučiš, 2004:43) hale getirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu yüzden özgün metnin sözcüğü sözcüğüne aktarılmasını uygun görmeyip *serbest* ya da *halkın anlayabileceği* çeviriler önermiştir. Çeviriye yönelik kuramsal düşüncelerini *De oratore: nonut interpressedut orator"* ('Çevirmen olarak değil, bir hatip olarak çeviriyorum') başlıklı tanınmış eserinde açıklamıştır. Onun gözünde sözcüğü sözcüğüne çeviri kölelikti ve özgür Roma vatandaşlarına layık değildi. Cicero için çeviri, hatibin gelişimini sağlayan, özellikle de kendi kültürünü zenginleştiren bir araçtı, bunun da anlamı çevirmen için erek metnin, başka deyişle okurun anlayabileceği gibi çevrilen metnin en üst konumda olmasıydı. Böylece Cicero bağlama göre ve serbest çevirinin savunucusu olmuştur; gelecekteki çeviri kuramının tarihsel temellerini ortaya koymuş, çeviriye deyimsel ve pragmatik bir boyut kazandırmıştır. Cicero'nun sözcüğü sözcüğüne değil de serbest ve halkı dikkate alan çeviri düşüncesini, İbranice ve Yunancadan yaptığı Latince İncil çevirisi *Vulgata* ile Ortaçağ'da dini metinlerin çevirisini temelden etkilemiş olan Aziz Hieronymus üstlenmiştir. Hieronymus, Cicero'nun hitabet okulundan öğrendiği Latinceyle birlikte özellikle Yunanca ve İbraniceye, ayrıca Aramice, Süryanice ve Arapçaya da hakimdi. Çeviri tarihinde Aziz Hieronymus, anlamsal açıdan sözcüğü sözcüğüne ya da serbest çeviriyi ilgilendiren temel sorunları fark edip tanımladığından çevirinin babası olarak bilinir. Bağlama göre mesajın aktırılmasına öncelik vererek, sözcükleri tek başına çevirinin temel birimi olarak görmekten vazgeçmiştir. Cicero'nun bağlama göre ve serbest çeviri anlayışına eklemlenen, çeviribilim açısından neredeyse devrimsel nitelikteki bu bakış açısı, aynı zamanda İlk ve Antik Çağ'da bile çevirmenlerin karşılaştığı çeviri problemlerinin bugünkülerle

aynı tipolojide olduğunu gösterir: Dil sistemlerinin asimetrisi, sözcüksel boşluklar, anlamsal belirsizlikler, deyimlerin çevrilemezliği, kültürel uzlaşımlarla üretilen ifadeler, eğretileme ve ölçübilimle ilgili problemler (karş. Greiner, 2004; Đurović ,2009; Kučiš, 2014).

3. Orta Çağ - Sembol Olarak İncil Çevirileri ve Ulusal Dillerin Gelişimi

Antik kültürün yok oluşu ile Rönesans'ta yeniden canlanması arasındaki çağ, yani Orta Çağ, belki medeniyetin en karanlık dönemi sayılır, ancak o yüzyıllarda Batı dünyasındaki iletişim kültürünün yapıtaşlarının da bu dönemde ortaya çıktığı unutulmamalıdır. Nitekim Hristiyanlık o zamanın ruhani liderlik rolünü üstlenerek, dünyayı algılama ve dünya yaklaşımı üzerindeki güçlü etkisiyle bugünkü Batı kültürünün temellerini oluşturuyordu. Dini ve edebi eserlerin çevrilip kopyalanması Dominiken ve Fransisken manastırları tarafından gerçekleştiriliyordu. Bu manastırlar dönemin eğitim merkezleriydi; değerli genel bilgi kitaplarının, uzmanlık ve edebiyat eserlerinin korunduğu yerlerdi ve bilimle bilgi iletiminin de başlangıç noktalarıydı. Kitap varlıklarını liturji ve din alanından eserler oluşturuyordu; bu kitapların değeri bir evin değerine denkti. Bu da Orta Çağ'da bir kitabın lüks bir ürün olduğunu ve neredeyse hiç kimsenin bütçesine uygun olmadığını göstermektedir.

8.-9. yüzyıllarda çevirmenlik mesleğinin çok dilli ve çok kültürlü bir faaliyet olarak profesyonelliğinin gelişimine katkı sağlayan, özellikle bugünkü Irak'ın başkenti Bağdat'ta bulunan çeviri okulu olmuştur. Bu okul Yunan filozof Aristoteles'in ve Platon'un eserlerini, Hipokrat'ın bilimsel kazanımlarını ve edebi klasikleri Arapçaya çeviren Süryani entelektüeller tarafından yönetilmekteydi. Avrupalıların Arap medeniyeti ile teması, Batı kültürünün gelişiminde oldukça önemliydi. Avrupa kültürü Araplara sadece kağıt ve Roma rakamından daha kolay yazılabilen rakamları borçlu değildir, her şeyden önce, Yunan filozoflardan çevrilen eserlerin İspanya üzerinden aktarılması, Batı entelektüelliğinin biçimlenmesini önemli derecede etkilemiştir.

15. yüzyılda Gutenberg'in matbaayı icat etmesi, çeviride gerçek bir devrime eşdeğer sayılır, çünkü bu şekilde kitabın ticarileşmesi söz konusu olmuştur. Aristokratların basılı kitapları küçümseyip "adi ve sıradan bir seri üretim" (karş. Kučiš, 2016;

Movrin, 2010) olarak nitelemelerine rağmen, basılan sözün zafer yürüyüşüne kimse engel olamaz. Gutenberg'in iletişime dayalı galaksisinin genişlemesi, Avrupa'da genel bilgi kültürünün oluşumunda belirleyici bir etki yaratmıştır. Kütüphaneler açılmış, matbaacılar, çevirmenler ve yayıncılar arasında ticari ilişkiler kurulmaya başlanmış ve çok sayıda çevirmen yayınevleriyle yakın bağlantılar kurmuştur. Bu bağlantılar belki de gereğinden fazla yakındır, çünkü zamanla bazıları yayıncısına ve taleplerine iyiden iyiye bağımlı hale gelmişken, bazı çevirmenler de iş bulmak için oradan oraya dolaşır olmuşlardı. Böylelikle çoğunluğu liturjik ve dini çeviri eserler birer ticari mala ve çevirmenler de entelektüel hizmetini pazara süren esnafa dönüşmüştü. 16. ve 17. yüzyılda el yazmaları sadece sipariş üzerine birkaç varlıklı müşteri için hazırlanıyordu; bundan dolayı da gerçekten nadir birer eserdiler. 1536 - 1546 arasında üç savaşçı Tanrı'nın sözünü anlayabilmek adına İncil'i kendi ulusal diline çevirdi: Almanya'da Martin Luther, Slovenya'da Jurij Dalmatin ve İngiltere'de William Tyndal. Bu üç kişi, çeviri faaliyetleri ile kendi ulusal dillerinin gelişmesine önemli katkılarda bulundukları gibi, düşünce özgürlüğünü ve kilisenin öğretilerinden bağımsız bir dünya görüşünü savunarak çevirmenliğin gelişimine de önemli katkılar sağlamış oldular.

Reformasyon ve Karşı Reformasyon, düşüncelerini yayacakları öncelikli araç olarak kitap basımını tercih ettiğinden, genel okuryazarlık, dolayısıyla temel eğitim ve iletişim kültürü de ilerlemiş oldu. Orta Çağ Avrupası'nda çeviri, özellikle ulusal standart dillerin statüsünün iyileşmesinden ve İncil çevirilerinden etkilenmiştir. Mikić & Kučiš'e göre (2004:47) "sona ermekte olan Orta Çağ'da İncil'in ulusal dillere çevrilmesi sadece bir çeviri hizmeti değil, aynı zamanda halk hareketinin, ulusal ve yenilikçi hareketlerin de ifadesidir." Cicero'nun "serbest", daha doğrusu iletişime dayalı çeviri düşüncesi, yaklaşık bin yıl sonra, Alman din bilimcisi Martin Luther (1483-1546) tarafından benimsenmiştir, onun Kutsal Kitap çevirisi gelmiş geçmiş en büyük dilsel ve sanatsal başarı olarak görülür. Luther'in eseri o zamanki sözcüğün düz anlamıyla sadece bir çeviri değildi, aksine içeriğin Alman dilinin ruhu ve ritmiyle yeniden ele alınmasıydı. Ortalama bir eğitimi olan Alman okura yakın olabilmek ve onun tarafından gerçekten anlaşılabilmek için Luther popüler dini yazılarını eğitimin ve kilisenin dili olan Latince değil, Almanca yayımlamıştır. "Yaşamın bütün

taleplerini (günlük dil, edebiyat, bilim, bürokrasi, din...) karşılayan bir edebiyat dili yaratmıştır" (Đurovi,ć 2009: 88). Farklı ülkelerdeki pek çok Protestan tanrıbilimcinin de onun örneğine uymasıyla, kamusal iletişimde halk dilinin ve ulusal dillerin statüsü genel anlamda net bir şekilde düzelmiştir. Bütün bu yerel dillerdeki İncil çevirileri, Katolik kilisesi tarafından kabul edilmediği gibi sapkınlık olarak ilan edilmiş, bunun sonucunda da çoktan çevrilmiş olan sayısız kitap imha edilip yakılmıştır. Luther, meşhur *Sendbrief vom Dolmetschen* (1530) [Çeviri üzerine açık mektup] yazısında, *Almancalaştıran çeviri* olarak anılan serbest çeviri ilkesini savunmuştur. Luther İncil çevirisiyle bütünleştirilmiş Yüksek Almancanın temelini yerleştirmiştir; Kocijančič Pokorn'a (2003:44) göre "Batı medeniyetinin en önemli şahsiyetlerindendir." Luther'i örnek alan Protestan William Tyndale İngilizce İncil çevirisi yapmış ve bunu Almanya'da tamamlamıştır; Tyndale bu çevirisi yüzünden kafir ilan edilerek idam cezasına çarptırılmıştır. Fransız yayımcı ve çevirmen Étienne Dolet de benzer kaderi paylaşmıştır. Aynı şekilde İncil çevirisinden dolayı dinsiz sayılıp işkenceye maruz bırakılmış, sonunda o zamanki Avrupa'nın kültür merkezi Paris'te bir odun yığının üzerinde hayatına son verilmiştir. 1540 yılında yazdığı *La manière de bien traduire d'une langue en aultre* (Bir dilden diğerine nasıl iyi çeviri yapılır?) başlıklı yazısında Dolet, günümüze kadar neredeyse hiç değişmeden geçerliliğini koruyan çevirmenlik mesleğinin genel ilke ve kurallarını şu şekilde açıklar: Çevirmenin özgün metnin içeriğini ve yazarın amacını anlaması gerekir. Hem ana diline, hem de yabancı dile mükemmel şekilde hakim olmalı, sözcüğü sözcüğüne çeviriden kaçınmalı ve çeviri metni doğru anlaması gereken hedef kitleye odaklanmalıdır.

Kültürel – iletişimsel - çeviribilimsel bakış açısından çeviri, halklar ve uluslar için özel bir işlev taşır, nitekim çevirinin kültürel, siyasal ve ekonomik gelişmelerle yerel dillerin standartlaşmasında belirgin bir payı vardır. Basılı kitaplar, yerel dillerdeki çeviriler ve bu sayede yaratılan dilsel ve kültürel kimlikler olmadan Avrupa'nın dini ve siyasi haritasını temelden değiştiren Reformasyon'un öylesine güçlü bir dini ve toplumsal hareket haline gelmesi, şüphesiz söz konusu olamazdı.

4. Aydınlanma Dönemi'nin Meşhur Çevirmenleri

Aydınlanma 17. ve 18. yüzyıllarda gerçekleşen, insan aklına olan inancın, edebiyatın altın çağının ve ayrıca yoğun çeviri faaliyetinin belirlediği entelektüel bir harekettir.

Çeviri ve bilgi kültürü ödünç alınan kitapların okunması ile yayılırken, bir yandan da okuryazar olmayanlar açısından özellikle halk okullarının kurulması ve zorunlu eğitim uygulamasıyla cehalete karşı mücadele edilmiştir.

Romantik dönemin çevirmenleri, bugünkü çeviri kuramının da meşgul olduğu bir ikilemin farkındaydılar: Bir yandan özgün metnin yazarına ve onun düşüncesine saygı gösterip okuyucusuyla empati kurmak, öte yandan "yerli" okuyucuya uyarlanmış yeni bir metin oluşturmak. Aslında her dil görece kapalı bir sistemdir ve bu nedenle bir dilde var olan her bir sözcüğün bir başka dilde tam karşılığı olmayabilir. Goethe, Wieland'a ithaf ettiği ve sıklıkla alıntılanan konuşmasında, Cicero'nun çeviri yaklaşımını *(De oratore)* açımlayarak çeviriyi, yabancı yazarların hedef kitle tarafından yerli birer yazar olarak hissedileceği şekilde ana dile çevrilmesi prensibi doğrultusunda ele almıştır. O halde çevirmen yazarın rolüne bürünmeli ve ilgili yazarın yaklaşımıyla dilsel değerlerini inceleyip kavramalıdır.

Alman filozof, ilahiyatçı, pedagog ve çevirmen Schleiermacher, 19. yüzyılın romantik çeviri görüşünün temsilcisidir. "Çevirinin Çeşitli Yöntemleri Üstüne"[7] (1813) başlıklı yazısında, Platon'un eserlerinin çevirisinde bağlı kaldığı ilkeleri açıklar; burada düşünceleri özellikle "özgün dilin tininin" çeviriye nasıl aktarılabileceği ve dahil edilebileceği konusunda yoğunlaşmaktadır. Schleiermacher, "yabancılık" boyutuna öncelik tanır; çeviri yoluyla yerli okura aktarmak istediği "yabancı ve öteki" olanın değerini kabullenip saygı gösterir. Ona göre çeviri, bilginin başka bir "atmosfere" ve "mentaliteye" aktarılması adına ana dilin belli ölçüde yabancılaşmasıdır, bu da devamında yabancı deyişler üzerinden özgün metni kavrama haline bizi yaklaştırır. Schleiermacher'in çeviri yaklaşımına göre özgün metin mümkün olduğunca sadık bir şekilde aktarılmalıdır, böylece özgün kültürün tini, dilsel ve yapısal özellikler de dahil olacak şekilde hissedilmelidir. Başlangıçtaki metnin özgünlüğü ve niteliği diğer dilde görünür hale getirilmelidir.

Schleiermacher bu yaklaşımıyla artık Romantik dönemde serbest ve bağlama göre çeviri düşüncesinden uzaklaşan yeni bir kavrayış ortaya koymuş olur. Çevirmenlere

7 E:N.: Schleiermacher'in çeviriye dair görüşleri üzerine çalışma için bkz.: Turgay Kurultay (1985). "Çeviri Üzerine Düşünceleriyle Schleiermacher", *Dün ve Bugün Çeviri Dizisi I*, s. 191-217, İstanbul.

yeni bir rol belirleyerek kaynak metindeki "Yabancı"yı kavramalarını ve hedef metne uygulamalarını talep eder, ancak bunun için görece bilgisiz okuyucu kitlesine de ek bir eğitim gerekecektir. "Öteki", "yabancı" ve "uyarlanmış" kavramlarını öne sürerek, çevirinin dilsel ve kültürel aktarım açısından karmaşıklığı sorunsalına dikkat çekmiş ve çeviri sürecinde "kendi" kültürü ile "yabancı" kültür arasındaki ilişkinin düzenlenmesine yönelik bir formül arayışına girmiştir. Schleiermacher'e göre her bir çeviri kendisinin ve yabancının dilsel - kültürel boyutlarından dolayı iki kutuplu olarak tanımlanmıştır. Movrin (2010: 147-152) özellikle Schleiermacher'in ilk çeviri kuramcılardan sayılabileceğini iddia etmiştir.

Zamanın temsilcileri arasında Schleiermacher'le birlikte Wilhem von Humboldt'a da mutlaka değinmek gerekir. Humboldt'a göre düşünme ve konuşma ayrılmaz bir bütünü oluşturur, bir kültürü anlamanın temelidir. Her bir düşünce süreci o ana dile bağlı olduğundan, her bir dil sisteminin uyumsuzluğu sonuçta çeviriyi imkansızlaştırır. Onun düşüncesine göre bir dilin hiçbir sözcüğü için diğer dilde tam bir karşılık bulunmaz (Koller, 2006:59). Böylece Humboldt metinlerin genel çevrilebilirliği ile ilgili varsayımsal sorusunu ortaya atmıştır:

> "Çevirinin kendisi bence tamamen imkânsız bir problemin çözümü için girişilen bir deneme. Çünkü her bir çevirmen iki uçurumun birinde başarısız olacaktır. Ya kendi ulusunun zevki ve dili pahasına özgün metne ya da özgün metnin pahasına kendi ulusunun özelliklerine fazlasıyla bağlı kalacaktır. Bu ikisi arasında yaşanan durum sadece zor değil, aynı zamanda imkansızdır."[8]

19.-20. yüzyılın önemli temsilcilerinden biri de biçimsel çeviriye öncelik vererek çevirinin içeriksel - bağlamsal boyutunu ikinci planda tutan Walter Benjamin'dir; çünkü ona göre özgün olan, çeviriden yansımalıdır. Stolze'ye göre (2011), Benjamin kendi araştırmalarında özgün metnin anlamının hedef metne nasıl aktarılacağı sorusuna yanıt aramıştır. Bu bağlamda "biçimsel" ve "içeriksel" yöntem arasında bir ayrım yaparak, dili kültürel kimliğin doğrudan ifadesi olarak görür.

19. yüzyıl yükselen ve hızla gelişen sanayileşmenin ve kitle iletişimin çağıdır. Buharlı makinenin icadı ulaşım ve bilgi alışverişini hızlandırmakla kalmamış, kültür

8 A. W. Schlegel'e yazdığı bir mektuptan, 23.07.1796.

ürünlerinin ve teknik ürünlerin tüketiminde de büyük ölçüde artışa neden olmuştur. Odundan kağıt üretimi ve baskı makinesi de çığır açan icatlardan olmuştur, çünkü bu icatlar toplu üretimi mümkün kılmıştır. Bu yeni toplumsal ortamda, piyasanın taleplerini karşılayabilmek için en son teknolojiyi takip ederek işine uygulaması gereken çevirmen de yeni bir profil edinmiştir (karş. Pym et al., 2012).

5. Sonuç

Çevirmenin faaliyeti eski çağlardan beri ihtiyaç doğrultusunda farklı kültürler ve medeniyetler arasında aracılık ederek, edebi, dini ve uzmanlık alanlarından içerikler aktarmaktır. Antik ve Orta Çağ'ın çevirmenleri çeviri yöntemlerini açıklayıp yorumlamış olsalar da, çeviri süreçlerini kuramsal bir paradigmada dizgeleştirip çeviriye bilimsel bir boyut vermeyi başaramamışlardır (karş. Pavlović, 2015). Yüzyıllar boyunca "sözcüğü sözcüğüne ya da bağlamsal", dolayısıyla "üreten ya da yeniden üreten" çeviri şeklindeki ikili ayırımla tanımlanan temel çeviribilimsel sorun etrafında çok sayıda söylem, tartışma ve polemik ortaya atılmıştır. Sözcüğü sözcüğüne, sadık, geleneksel ya da serbest, yerlileştiren ya da bağlamsal çeviri sorusu, bir çizgi şeklinde çeviri tarihinin içinden geçer ve çeviriyi bilimsel bir disiplin olarak konumlandırma denemelerinin de merkezinde yer alır; şimdiye kadar ortaya atılmış olan bütün çeviri kuramları bu soruna uygulamalı yaklaşımlardan destek alır ve bunun üzerinde ilerler.

Kaynakça

Briggs, Asa und Peter Burke (2005). *Socialna zgodovina medijev. Od Gutenberga do interneta,* Ljubljana: Založba Sophia.

Delisle, Jean, Judith Woodsworth (2012). *Translators through History,* Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.

Đurović, Annette (2009). *Translation und Translationswissenschaft*, Belgrad: Philologische Fakultät.

Greiner, Norbert (2004). *Übersetzung und Literaturwissenschaft*, Tübingen: Narr Verlag.

Ivir, Vladimir (1995). Teorija prevođenja i znanost o prevođenju, yay. haz. Mihaljević Djigunović, J., Pintarić N., *Prevođenje: suvremena strujanja i tendencije* içinde, s. 517-522, Zagreb: HDPL.

Koller, Werner (2006). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*, Wiebelsheim: Quelle & Meyer.

Kocijančič Pokorn, Nike (2003). *Misliti prevod*, Ljubljana: Študentska založba,

Kučiš, Vlasta (2016). *Translatologija u teoriji i praksi*, Zagreb: Hrvatsko komunikološko društvo, Nonacom.

Kučiš, Vlasta (2014). Translatologija: povijesni razvoj i teorijski pristupi, yay. haz. Stojić, Aneta; Brala,

Marija M.; Matešić, Mihaela, *Priručnik za prevoditelje: prilog teoriji i praksi* içinde, s. 9-42, Rijeka: Filozofski fakultet.

Kučiš, Vlasta (2012). Theoretisch-historische Reflexionen über das Übersetzen im Kontext des Kulturtransfers, yay. haz. Jesenšek, Vida; Lipavic Oštir, Alja; Fabčič, Melanija, *A svet je kroženje in povezava zagonetna ---: zbornik ob 80-letnici zaslužnega profesorja dr. Mirka Križmana = Festschrift für Prof. Em. Dr. Mirko Križman zum 80. Geburtstag* içinde, s. 237-251, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti: Filozofska fakulteta.

Mikić, Pavao, Vlasta Kučiš (2004). *Translatorik im Kontext der Kulturspezifik,* Zagreb: HKD Nonacom.

Movrin, David (2010). *Fidus interpres. Zvest prevajalec*, Ljubljana: Studia Translatoria.

Pavlović, Nataša (2015). *Uvod u toerije prevođenja*, Zagreb: Leykam.

Pym, Anthony et al. (2012). *The status of the translation profession in the Europe- an Union*, Luxembourg: European Union.

Salevsky, Heidemarie (2002). *Translationswissenschaft. Ein Kompendium,* Frankfurt am Main: Peter Lang.

Seele, Astrid (1995). *Römische Übersetzer – Nöte, Freiheiten, Absichten*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Stolze, Radegundis (^{6}2011). *Übersetzungstheorien. Eine Einführung,* Tübingen: Narr Verlag.